

**KADİM TÜRK DEVLET GELENEĞİNDE DEVLET
ADAMI VASIFLARI: KUTADGU BİLİĞ TAHLİLİ**

**2019
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Tuncay KAYA

**KADİM TÜRK DEVLET GELENEĞİNDE DEVLET ADAMI VASIFLARI:
KUTADGU BİLİĞ TAHLİLİ**

Tuncay KAYA

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

KARABÜK

Kasım 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	3
TEZ ONAY SAYFASI.....	7
DOĞRULUK BEYANI	9
ÖNSÖZ	11
ÖZ.....	12
ABSTRACT	13
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	14
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	15
KISALTMALAR	16
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	17
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	18
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	19
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR / KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	20
GİRİŞ	22
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	25
1.1. Devlet	25
1.1.1. Devletin Tanımı.....	25
1.1.2. Devletin Kökeni.....	28
1.1.3. Mezopotamya ve Anadolu'da Devletin Doğuşu	28
1.1.4. Antik Yunan ve Roma Kent Devletleri.....	30
1.1.5. Orta Çağ'da Avrupa ve Modern Devleti Oluşturan Koşullar	32
1.1.6. Modern Devlet.....	36
1.1.7. Devletin Unsurları	39
1.1.7.1. Ülke	40
1.1.7.2. Egemenlik.....	42
1.1.7.3. Halk.....	44
1.1.7.4. Yönetim	45
1.2. Devlet Adamı	47
1.2.1. Siyaset	47
1.2.2. Bürokrasi.....	49

2. KADİM TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEVLET VE DEVLET ADAMI	51
2.1. Kadim Türk Kültüründe Devlet	51
2.1.1. Türk Devletinin Kaynakları	51
2.1.1.1. Bozkır Kültürü.....	52
2.1.1.2. Türklerde Toplumsal ve İdari Yapı.....	55
2.1.2. Türk Devlet Telakkisinin Ana Prensipleri	59
2.1.2.1. Cihan Hâkimiyeti Ülküsü	59
2.1.2.2. Kut	62
2.1.2.3. Töre.....	64
2.1.3. Türk Devletinin Ana Unsurları	65
2.1.3.1. Ülke	66
2.1.3.2. Egemenlik.....	68
2.1.3.3. Halk.....	69
2.1.3.4. Teşkilat	72
2.2. Kadim Türk Kültüründe Devlet Adamı.....	75
2.2.1. Hükümdar	76
2.2.2. Diğer Devlet Adamları	79
3. KUTADGU BİLİG'DE TÜRK DEVLET ADAMLARININ TEMEL VASIFLARI	87
3.1. Kutadgu Bilig.....	87
3.2. Türk Devlet Adamının Temel Vasıfları.....	92
3.2.1. Şahsi Vasıfları	92
3.2.1.1. Akıllı ve Bilgili Olmak.....	92
3.2.1.1.1. Hükümdar	93
3.2.1.1.2. Diğer Devlet Adamları	94
3.2.1.2. İyi Tabiatlı ve Tavırlı Olmak.....	95
3.2.1.2.1. Hükümdar	95
3.2.1.2.2. Diğer Devlet Adamları	96
3.2.1.3. Cömert ve Gözü Tok Olmak.....	98
3.2.1.3.1. Hükümdar	98
3.2.1.3.2. Diğer Devlet Adamları	98
3.2.1.4. Doğru ve Dürüst Olmak.....	100
3.2.1.4.1. Hükümdar	100
3.2.1.4.2. Diğer Devlet Adamları	100
3.2.1.5. Dindar ve Takva Sahibi Olmak.....	102
3.2.1.5.1. Hükümdar	102

3.2.1.5.1. Diğer Devlet Adamları	102
3.2.1.6. Yumuşak Huylu Olmak	103
3.2.1.6.1. Hükümdar	103
3.2.1.6.2. Diğer Devlet Adamları	103
3.2.1.7. Kuvvetli, Cesaretli ve Kahraman Olmak	104
3.2.1.7.1. Hükümdar	104
3.2.1.7.2. Diğer Devlet Adamları	104
3.2.1.8. Alçak Gönüllü ve Gönül Sahibi Olmak	105
3.2.1.8.1. Hükümdar	105
3.2.1.8.2. Diğer Devlet Adamları	106
3.2.1.9. Sabırlı Olmak.....	107
3.2.1.9.1. Hükümdar	107
3.2.1.9.2. Diğer Devlet Adamları	107
3.2.1.10. Şefkatli ve Merhametli Olmak	107
3.2.1.10.1. Hükümdar	107
3.2.1.10.2. Diğer Devlet Adamları	108
3.2.1.11. İçki İçmemek.....	108
3.2.1.11.1. Hükümdar	108
3.2.1.11.2. Diğer Devlet Adamları	108
3.2.1.12. Fazilet Sahibi Olmak	109
3.2.1.12.1. Hükümdar	109
3.2.1.12.2. Diğer Devlet Adamları	109
3.2.1.13. Güzel ve Etkili Konuşmak (Hitabet).....	110
3.2.1.13.1. Hükümdar	110
3.2.1.13.2. Diğer Devlet Adamları	110
3.2.1.14. Nefsin Esiri Olmamak	112
3.2.1.14.1. Hükümdar	112
3.2.1.14.2. Diğer Devlet Adamları	112
3.2.1.15. Dış Görünüşe ve Temizliğe Dikkat Etmek	112
3.2.1.15.1. Hükümdar	112
3.2.1.15.2. Diğer Devlet Adamları	113
3.2.1.16. Asil Tabiatlı ve Seçkin Olmak	113
3.2.1.16.1. Hükümdar	113
3.2.1.16.2. Diğer Devlet Adamları	114
3.2.1.17. Hayâ Sahibi Olmak	115

3.2.1.17.1. Hükümdar	115
3.1.1.17.2. Diğer Devlet Adamları	115
3.2.1.18. Güvenilir Olmak	116
3.2.1.18.1. Hükümdar	116
3.2.1.18.2. Diğer Devlet Adamları	116
3.2.1.19. İnatçı Olmamak	118
3.2.1.19.1. Hükümdar	118
3.2.1.19.2. Diğer Devlet Adamları	118
3.2.1.20. Vefalı Olmak	118
3.2.1.20.1. Hükümdar	118
3.2.1.20.2. Diğer Devlet Adamları	118
3.2.1.21. Hürmet Göstermek.....	119
3.2.1.21.1. Hükümdar	119
3.2.1.22.2. Diğer Devlet Adamları	119
3.2.1.22. Kin Gütmemek.....	120
3.2.1.22.1. Hükümdar	120
3.2.1.22.2. Diğer Devlet Adamları	120
3.2.1.23. Sadık Olmak.....	120
3.2.1.23.1. Hükümdar	120
3.2.1.23.2. Diğer Devlet Adamları	120
3.2.1.24. Sağlıklı Olmak.....	122
3.2.1.24.1. Hükümdar	122
3.2.1.24.2. Diğer Devlet Adamları	122
3.2.1.25. Olgun Olmak.....	122
3.2.1.25.1. Hükümdar	122
3.2.1.25.2. Diğer Devlet Adamları	122
3.2.1.26. Asi Olmamak.....	123
3.2.1.26.1. Hükümdar	123
3.2.1.26.2. Diğer Devlet Adamları	123
3.2.1.27.Haysiyet Sahibi Olmak.....	123
3.2.1.27.1. Hükümdar	123
3.2.1.27.2. Diğer Devlet Adamları	124
3.2.1.28. Mal Mülk Edinmemek	124
3.2.1.28.1. Hükümdar	124
3.2.1.28.2. Diğer Devlet Adamları	124

3.2.1.29. Kinci Olmak	125
3.2.1.29.1. Hükümdar	125
3.2.1.29.2. Diğer Devlet Adamları	125
3.2.1.30. Soğukkanlı Olmak	125
3.2.1.30.1. Hükümdar	125
3.2.1.30.2. Diğer Devlet Adamları	125
3.2.1.31. Kararlı Olmak.....	126
3.2.1.31.1. Hükümdar	126
3.2.1.31.2. Diğer Devlet Adamları	126
3.2.1.32. İnatçı Olmak	126
3.2.1.32.1. Hükümdar	126
3.2.1.32.2. Diğer Devlet Adamları	127
3.2.1.33. Titiz Olmak	127
3.2.1.33.1. Hükümdar	127
3.2.1.33.2. Diğer Devlet Adamları	127
3.2.1.34. Eli Sıkı Olmak.....	128
3.2.1.34.1. Hükümdar	128
3.2.1.34.2. Diğer Devlet Adamları	128
3.2.2. İdarecilik Vasıfları.....	129
3.2.2.1. Adil Olmak	129
3.2.2.1.1. Hükümdar	129
3.2.2.1.2. Diğer Devlet Adamları	129
3.2.2.2. Ödül ve Ceza Vermek.....	130
3.2.2.2.1. Hükümdar	130
3.2.2.2.2. Diğer Devlet Adamları	131
3.2.2.3. Gayretli ve Faydalı Olmak.....	132
3.2.2.3.1. Hükümdar	132
3.2.2.3.2. Diğer Devlet Adamları	132
3.2.2.4. Uyanık ve Tedbirli Olmak	133
3.2.2.4.1. Hükümdar	133
3.2.2.4.2. Diğer Devlet Adamları	133
3.2.2.5. Hâkimiyeti Tanrıdan Almak ve Asil Soylu Olmak.....	135
3.2.2.5.1. Hükümdar	135
3.2.2.5.2. Diğer Devlet Adamları	135
3.2.2.6. Şöhretli Olmak.....	135

3.2.2.6.1. Hükümdar	135
3.2.2.6.2. Diğer Devlet Adamları	136
3.2.2.7. Siyaset Sahibi Olmak.....	136
3.2.2.7.1. Hükümdar	136
3.2.2.7.2. Diğer Devlet Adamları	137
3.2.2.8. Ehil ve İşine Vakıf Olmak.....	137
3.2.2.8.1. Hükümdar	137
3.2.2.8.2. Diğer Devlet Adamları	137
3.2.2.9. Hesap Bilmek	139
3.2.2.9.1. Hükümdar	139
3.2.2.9.2. Diğer Devlet Adamları	139
3.2.2.10. Okuma ve Yazma Bilmek	139
3.2.2.10.1. Hükümdar	139
3.2.2.10.2. Diğer Devlet Adamları	140
3.2.2.11. Liyakatli Olmak	140
3.2.2.11.1. Hükümdar	140
3.2.2.11.2. Diğer Devlet Adamları	140
3.2.2.12. Hilekâr Olmak	141
3.2.2.12.1. Hükümdar	141
3.2.2.12.2. Diğer Devlet Adamları	141
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	151
EKLER	163
EK 1: Kutadgu Bilig’de Geçen Vasıfların Sayısal Tahlili Tablosu.....	163
EK 2: Devlet Adamları Bazında Vasıfların Beyit Numaralarına İlişkin Tablolar..	164
ÖZGEÇMİŞ.....	170

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Tuncay KAYA'ya ait "Kadim Türk Devlet Geleneğinde Devlet Adamı Vasıfları: Kutadgu Bilig Tahlili" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Kamu Yönetimi Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Prof. Dr. Sait AŞGIN	
Danışman Üye	: Prof. Dr. Sait AŞGIN	
Üye	: Prof. Dr. Özcan SEZER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Yasın TAŞPINAR	

Tez Sınavı Tarihi: 29/11/2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserleri her kullanışımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Adı Soyadı: Tuncadı KAYA

İmza:

ÖNSÖZ

Dünya tarihinin en eski ve köklü kültürlerinden birine sahip olan Türk milletinin, kadim geleneğindeki devlet adamı portresi, gelecek yönetim yapısına ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan, tezimizin ana konusunu oluşturan kadim Türk devlet geleneğindeki devlet adamı vasıfları, bu konuda en şümüllü bilgiyi ihtiva eden ve yazıldığı tarihten itibaren yüzyıllar sonra bile pek çok araştırmacı, bilim adamı ve siyasetçi tarafından referans alınan Kutadgu Bilig adlı eser tahlil edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin yazılma aşamasında, birçok kişinin değerli yardım ve katkıları olmuştur. Öncelikle bana rehberlik eden ve her konuda yardımını esirgemeyen danışmanım kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Sait AŞGIN'a, akabinde yüksek lisans eğitimim sırasında akademik anlamda kendilerinden önemli bilgi ve tecrübeler edindiğim hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca tezin yazılması sırasında kendilerine yeteri kadar vakit ayıramadığım varlıkları bana her zaman güç veren çocuklarım ile benden desteklerini esirgemeyen eşime çok teşekkür ederim.

Uzun bir mesai sonucunda meydana gelen bu tezin, bundan sonra yapılacak çalışmalara katkıda bulunacağı düşüncesi beni ziyadesi ile mutlu etmektedir.

Karabük 2019

ÖZ

Bu çalışma, kadim Türk devlet geleneğinde devlet adamları için belirlenen vasıfları incelemeyi amaç edinmiştir. Bu doğrultuda öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın başlangıcında, devletin ortaya çıkışı, batıda devlet düşüncesinin tekâmülü ile siyaset ve bürokrasi perspektifinde devlet adamı; eski Türklerde devlet tasavvuru ve belli başlı makam sahipleri ele alınmıştır. Tezin esas konusunu oluşturan, kadim Türk devlet geleneğinde devlet adamı vasıflarının incelenmesi, Yusuf Has Hâcib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eserin tahlil edilmesi suretiyle yapılmıştır.

Bu bağlamda, öncelikle eserde protokol sırasına göre devlet adamlarında hangi vasfın hangi beyitlerde geçtiği tespit edilmiş, beyit numaraları belirlenmiş, sayısal verilerden oluşan bir tablo ile vasıfların sıralaması yapılmış ve vasıflar sınıflandırılmıştır. Hükümdar başta olmak üzere, diğer devlet adamları için gerekli olan vasıflar, genel olarak araştırmacıların uyguladığı beyitlerin yazılarak aktarılması metodu yerine, yapılan analiz neticesinde ortaya çıkan sonuç, eserin içeriği ve Türk devlet düşüncesi çerçevesinde yorumlanması usulü tercih edilerek verilmiştir.

Kutadgu Bilig'in incelenmesi sonucu elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, eserin kurgusunun ve verilmek istenen bilginin kendi içinde tutarlılığı ve de sistematığının olduğu görülmüştür. Örneğin akıllı ve bilgili olma vasfı saray ve merkezi idarede karar verici konumunda olan hükümdar ile vezirde daha fazla aranırken, uygulayıcı konumda olan kâtip, komutan, aşçıbaşı gibi görevlilerde daha az aranmaktadır. Bu anlamda eserde verilmek istenen mesajlar günümüz devlet adamlarına da yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Türklerde Devlet Düşüncesi, Devlet Adamı Vasıfları, Kutadgu Bilig

ABSTRACT

This study aims to examine the qualifications required for the statesmen in ancient Turkish State tradition. In this context, a literature review was conducted firstly. In the literature review, the emergence of the state, evolution of state and the statesman in the West in the perspective of politics and bureaucracy, the concept of state and definite officers for the Ancient Turks were discussed. Review of the statesman qualifications in the ancient Turkish tradition, which is the main subject of our study, was made through analysing the study Kutadgu Bilig that was written by Yusuf Has Hâcib in the 11th century.

In this context; firstly, the characteristics for the statesman and the couplets including them were determined according to the protocol sequence in Kutadgu Bilig, the number of couplets were stated, the qualifications were put in order using a table consisting of numerical data was made, and the qualifications were classified. The characteristics required for the statesman -sovereign in the first place- were given by interpreting the results derived through the analysis in the context of the content of the study and Turkish state thought instead of giving the couplets by writing each such as most of the researchers apply.

When the findings of reviewing Kutadgu Bilig were examined, it was seen that the fiction of the work and the information to be given is consistent and systematic in itself. For example, the characteristics of being wise and intellectual are more sought for the vizier and the sovereign, who are decision-makers in the palace and central administration, while those characteristics are less sought for the officials such as clerk, commander, cook, etc. In this sense, the messages intended to be given in the study will be guiding for the statesmen of today, as well.

Keywords: State, State Thought in Turks, Statesman Qualifications, Kutadgu Bilig

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Kadim Türk Devlet Geleneğinde Devlet Adamı Vasıfları: Kutadgu Bilig Tahlili
Tezin Yazarı	Tuncay KAYA
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Sait AŞGIN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	29.11.2019
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi
Tezin Yeri	Karabük
Tezin Sayfa Sayısı	170
Anahtar Kelimeler	Devlet, Türklerde Devlet Düşüncesi, Devlet Adamı, Kutadgu Bilig

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Statesman Qualifications at the Ancient State Tradition: Analysis of Kutadgu Bilig
Author of the Thesis	Tuncay KAYA
Advisor of the Thesis	Professor Doctor Sait AŞGIN
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	29.11.2019
Field of the Thesis	Public Administration
Place of the Thesis	Karabuk
Total Page Number	170
Keywords	State, State Thought in Turk, Statesman Qualifications, Kutadgu Bilig

KISALTMALAR

B.	:Beyit
Bkz.	: Bakınız
H.	: Hicri
M.	:Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
S.	:Sayfa

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan ilk iki bölüm, devletin ortaya çıkışı, batıda modern devletin doğuşuna kadar olan süreçte devlet düşüncesinin gelişimi, siyaset ve bürokrasi ekseninde devlet adamı ile eski Türklerde devlet tasavvuru, hükümdar ve diğer st düzey devlet adamlarına ilişkin literatür taramasını ihtiva etmektedir.

Tezin esas konusunu oluşturan son bölümde ise, Yusuf Has Hcib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eser incelenerek, kadim Türk devlet geleneğinde devlet adamlarında bulunması istenilen vasıflar tespit ve tahlil edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Akademik alanda kadim Türk devlet geleneği ve devlet adamlarında bulunması istenilen vasıflara ilişkin oldukça fazla çalışma mevcuttur. Bu tezin temel amacı ise, Kutadgu Bilig'in yazım tekniği çerçevesinde devlet adamları için belirlenen vasıfları incelemektir. Bu temel amaç doğrultusunda ilk iki bölümde devletin ortaya çıkışı, batıda devlet düşüncesinin gelişimi ile Türklerde devlet tasavvuru karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Son bölümde ise, Kutadgu Bilig'de çizilen devlet adamı portresi analiz edilmiştir.

Çalışmanın benzerlerinden farkı, Kutadgu Bilig'in kurgusu esas alınarak tespit edilen devlet adamı vasıflarının, yine eserde mündemiç olan sistematik dâhilinde irdelenmesi suretiyle ortaya konulmasıdır. Tespit ve tahlil edilen vasıflar Türk milletinin geçmiş devlet tecrübelerinin bir sonucu olup, bunların çoğu günümüzde ve gelecekte devlet adamları için gerekli olan özelliklerdir. Örneğin adil olmak, akıllı ve bilgili olmak, iyi tabiatlı ve tavırlı olmak, cömert ve gözü tok olmak, doğru ve dürüst olmak, gayretli ve faydalı olmak, şefkatli ve merhametli olmak gibi birçok vasıf günümüz devlet adamlarında da bulunması zaruri hususiyetlerdir.

Bu nedenle konuya daha geniş bir perspektiften yaklaşılarak, eserin tamamında geçen vasıflar analiz edilmiştir. Vasıfların sayısal tahliline ilişkin tablo ile devlet adamı bazında vasıfların beyit numaralarına ait tablolar tezin ekine konulmuştur. Tezin gelecekte benzer kapsamda yapılacak çalışmalar için örnek oluşturması ve araştırmacılara veri sağlaması umulmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın temel yöntemlerinden biri literatür taramasıdır. Bu çerçevede öncelikle, kavramsal çerçeve bağlamında devletin doğuşu, batıda devlet düşüncesinin gelişimi ve devlet adamı ile; aynı minvalde Türk devlet tasavvuru ve devlet adamı incelenerek, literatür araştırması sonucunda ele alınan konulara dair görüşlere yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde Kutadgu Bilig'in analiz edilmesi suretiyle devlet adamları için belirlenen vasıflar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan içerik analizinde öncelikle, Kutadgu Bilig'in kurgusu çerçevesinde protokol sırasına göre devlet adamlarında bulunması istenilen vasıflar ve beyit numaraları tespit edilmiştir. Saptanan vasıflar hükümdar esas alınarak çoktan aza doğru tablolaştırılmış ve Türk devlet geleneği göz önünde bulundurularak eserin yazım tekniği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin başlıca nedeni eserin manzum bir eser olması ve beyitlerin numaralandırılmasıdır. Sayısal verilerden oluşturulan tablo sayesinde, vasıflar somutlaştırılarak yoğunluk derecelerine göre tahlil edilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR / KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmada kullanılan yöntem literatür taraması ve içerik analizi olup, her iki yöntem konusunda da birtakım sınırlıklar söz konusudur. Literatür taraması konusunda karşılaşılan sınırlılıklar, tercih edilen konu ile ilgisi ve erişebilirlik bakımından alana ilişkin tüm literatüre yer verilememesinden kaynaklanmaktadır. Tezin teorik kısmını oluşturan konular bakımından gerek yerli gerekse yabancı dillerdeki literatür oldukça fazladır. Bu çalışmada ortaya konulan literatür araştırması, Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde yazılmış ve konu ile ilişkisi açısından katkı sağlayacağı düşünülen ve ulaşılabilen yazılı kaynaklardan oluşmaktadır.

Diğer taraftan çalışmanın temel kaynağı konumunda olan Kutadgu Bilig'in içerik analizine ilişkin birtakım güçlükler de mevcuttur. Bu kapsamda öncelikle, eserin bu tezde yararlanılan örneğinin çeviri metin olması ve bundan mütevellit yaşanabilecek kayıplar ve/veya anlam kaymalarını tespit etmenin olanaksızlığı ifade edilebilir. İncelenen çeviri metinde, XXVIII.-XXXVIII. bölümler arasındaki beyitlerde her bölümde ayrı ayrı beyden başlanarak diğer devlet adamlarının nasıl olması gerektiği hususunda bilgi verilmiştir. Eserin tamamı incelendiğinde, söz konusu bölümler haricindeki beyitlerde de devlet adamlarında bulunması istenilen vasıflardan bahsedildiği görülmüştür. Bu bakımdan tezde yapılan analiz, sadece mezkûr bölümlere bağlı kalınarak yapılmamış, eserin tamamı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Kutadgu Bilig, sadece devlet adamlarına öğüt ve/veya devlet adamlarının nasıl olması gerektiği yönünde hazırlanmış bir kitap olmayıp, tüm topluma hitap etmektedir. Örneğin VI ve X. bölümlerde bilgi ve aklın meziyet ve faydalarından bahsedilirken herkese karşı bir sesleniş söz konusudur. Dolayısıyla burada yapılan tasvir, aynı zamanda devlet adamlarını da kapsamaktadır. Tezde ilgili bölümün tamamının alınması yerine, amaca uygun olarak sadece beyitlerde ya direkt olarak hükümdarın ve/veya diğer devlet adamlarının akıllı ve bilgili olmasına atıf yapılmışsa ya da doğrudan atıf yapılmamakla birlikte atıf yapılan beyitten önce gelip, o beyite vurgu yapılmışsa bu beyit/beyitler değerlendirmeye alınmıştır.

Diğer taraftan bir beyitte birden fazla vasıf geçtiğinde o beyit hangi vasıfla ilgili ise, -bir veya birden fazla olabilir- o kategoriye kaydedilmiş, bazı vasıflar

birbirine çok yakın özellik gösterdiğinden ağır basan yönüne göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Yapılan tespit ve değerlendirmelerde, mümkün mertebe eserin kurgusuna sadık kalınmıştır. Yazım tekniği bakımından özellikle devlet adamlarında görevleri icabı bulunması öngörülen, bulunulmasına gerek görülmeyen ve vazifelerinin doğası gereği değinilmeyen vasıflar değerlendirme yapılırken göz önünde bulundurulmuştur.

Söz konusu eser ile ilgili yapılan tespit ve değerlendirmeler bu tezin yazarının bakış açısıyla ilgili olup, yukarıda açıklanan saiklerle, bir başka araştırmacı tarafından farklı bir gözle bakıldığında az da olsa birtakım değişik sonuçların da çıkarılabileceğinin göz önünde bulundurulması doğal olacaktır.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar yaşamlarını düzene koyabilmek için bir otoritenin varlığına gereksinim duymuşlardır. İnsan ilişkilerini düzenleyen en büyük güç olan devletin avcı-toplayıcı topluluktan tarım toplumuna geçişle birlikte ortaya çıktığı düşünülmektedir. İnsani faaliyet alanlarının neredeyse hepsini etkileyen devlete; bütün siyasal kurumların en büyüğü olmasından dolayı “kurumların kurumu” denilmektedir. Sümerlerden bu yana var olan devletin ortaya çıkışı ve gelişmesi ise toplumdan topluma farklılık göstermektedir.

Kadim bir kültüre sahip olan Türk Milleti'nin devlet tecrübesi de oldukça eskidir. Hatta, devletin ortaya çıkışından itibaren, Türk devletinin var olduğu ifade edilmektedir. Tarihin farklı zamanlarında idaresini Türk unsurlarının eline aldığı hanlık, beylik veya imparatorluk özelliği gösteren birçok Türk devleti kurulmuştur. Bozkır kültürü ve bunun bir sonucu olan kısa ve uzun süreli göçler, Türklerin dünyaya bakışlarını ve yaşam tarzlarını şekillendirmiştir. Uçsuz bucaksız düzlüklerde hüküm sürmek ve bozkırın zorluklarına göğüs gerebilmek için pek çok kabiliyet edinen bu toplumun kendisine cihan hakimiyeti hedef seçmesi pek de şaşırtıcı değildir. Çünkü Türklerin yurdu hep uçsuz bucaksız olmuş, her istediklerinde yeni yurtlar edinmeyi de bilmişlerdir.

Bu yurtları elinde tutmanın anahtarı ise aile ve soy bağlarına verilen önem olmuştur. Babanın otoritesi altında olan aileler, akrabalık bağları ile birleşerek boyları, boylar birleşerek bodunları, bodunlar da birleşerek İl'i (devlet) oluşturmuştur. Bu şekilde birbirini iyi tanıyan Türk toplumu, sahip oldukları imkân ve kabiliyetleri de en iyi şekilde değerlendirerek teşkilat ve bürokratik yapısı ileri düzeyde devletler kurmuştur.

Toplumların devlet tasavvuru ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmada ise Türk toplumunda devlet düşüncesi ve devlet adamlarının konumu, Kutadgu Bilig örneği üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır. Tezin teorik çerçevesini oluşturan ilk iki bölümde batıda ve Türklerde devlet anlayışına yer verilecektir. İlk bölümde devletin doğuşu, batıda devlet düşüncesinin gelişimi ile seçimle işbaşına gelen politikacılar ile onlar tarafından atanan bürokratların oluşturduğu yöneticiler

bağlamında devlet adamları tasvir edilecektir. İkinci bölüm de ise Türklerde devlet düşüncesi ve bürokratik teşkilatlanma ve uygulama ilkelerine yer verilerek kavramsal çerçeve oluşturulacaktır. Türk devlet düşüncesine ait bilgiler İslamiyet'ten önceki ilk Türk devletlerinden itibaren, Türk İslam devletlerinin dünya siyasi hayatında hâkimiyetlerini hissettirdiği ve tezin ana kaynağı niteliğindeki Kutadgu Bilig'in kaleme alındığı 11. yüzyıla kadar aktarılacaktır.

Türk Devlet telakkisinin ana prensiplerinden biri kaynağı Gök Tanrı inancı olan cihan hâkimiyeti düşüncesidir. Bu anlayışın bir sonucu olarak ise Türk devletinin sınırı üstte mavi gök, altta yağız yerdir. Gök Tanrı ve İslamiyet'in kabulünden sonra da Allah Türklerin liderine kut vermiştir. Soy ve/veya din birliği olan halk, kutlu liderleri sayesinde refaha erecek, en temel unsurunu oluşturduğu devletine uyruk olmaya rıza gösterecektir. Devlet teşkilatını da bu halk içinde muteber kişiler oluşturmakta, tebaayı savaş veya ikna kabiliyetlerini kullanarak kendilerine tabi kılmaktadır. İşte halka içinde lider olan bu kişiler hükümdar ve onun yanında ve/veya emrinde hareket eden devlet adamlarıdır.

Bu bağlamda, çalışmanın literatür taramasının ardından gelen ve analiz bölümü olan üçüncü bölümünde öncelikle kadim Türk kültürünün kaynakları ve Kutadgu Bilig hakkında bilgi verilecektir. Hiç şüphesiz eski Türk tarihi ile ilgili oldukça fazla kaynak eser bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden olan Kutadgu Bilig, eski Türk tarihinin aydınlatılması açısından müstesna bir eserdir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden kısa bir sonra kaleme alınmış olması dolayısıyla, her iki dönemin gerek siyasi düşüncesi gerekse diğer alanlarına ilişkin oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Son bölümde ayrıca tezin kapsam ve sınırlıkları da göz önünde bulundurularak İslamiyet' ten önceki Türk devletlerinde kağan dışındaki devlet adamları ile Kutadgu Bilig'e sadık kalınarak ve eserdeki sıralama ile önem derecesine göre eski Türk devletlerinde bürokratik yapı içinde yer alan vezir, komutan, ulu hâcib, kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazinekar, aşçıbaşı ve içkicibaşı ve hizmetkârlar hakkında bilgi verilecektir. Zira bu devlet adamlarının hem İslamiyet öncesi dönemde hem de İslamiyet döneminde görev yaptığı ve her iki dönemden de izler taşıdığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte, Kutadgu Bilig'in tahlili neticesinde tespit edilen vasıflar şahsi ve idarecilik vasıfları olarak iki başlık altında son bölümde irdelenecektir. Vasıfları, net olarak birbirinden ayırmak mümkün olmasa da, ağır basan özelliklerine göre sınıflandırmaya dâhil edilecektir. Eski Türklere devlet adamlarında bulunması öngörülen vasıflar, kitabın sistematığı ve Türk devlet tasavvuru çerçevesinde değerlendirilerek, araştırmanın temel sorusuna cevap vermeye çalışılacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Devlet

Toplumsal olguların tarihsel süreç içerisinde ve oluştuğu medeniyet çevresinde yaşanan gelişme ve değişimlerden etkilenmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla bir toplumsal olguyu kavrayıp açıklayabilmek, o olguya tarih ve medeniyet dairesinden bakmak ile mümkündür. Toplumsal bir olgu olan devlet kurumu da zaman ve oluştuğu medeniyet içerisinde kavram, yapı ve işlev itibarıyla birçok değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle devlet, öncelikle tarih ve medeniyet perspektifi içinde ele alınmalıdır.

Günümüzdeki kavram ve kurumları ile modern devlet XVI. yüzyılda ortaya çıkan bir olgu olarak kabul edilse de yöneten-yönetilen farklılaşmasının ortaya çıkarttığı kurumlar her dönemde görülmektedir. Devlet, özellikle insanların avcı-toplayıcı topluluktan tarım toplumuna geçiş süreci ile birlikte, yerleşik ve toplu olarak yaşamaya başladıkları dönemlerden itibaren ortaya çıkan ve yüzyıllardır varlığını devam ettiren en büyük kurum niteliğindedir. Bu nedenle devlet, düşünürler ve bilim adamları tarafından yüzyıllardır kökeni, tanımı, unsurları vb. hakkında üzerinde en çok tartışılan ve yazılan kavramlardan biri olmuştur.

1.1.1. Devletin Tanımı

Roma siyasal düşüncesinin en önemli düşünürlerinden Cicero (M.Ö. 106- M.Ö. 43)'ya göre devlet halk demektir. Halk ise herhangi bir şekilde bir araya gelmiş rastgele bir yığın değil, ortak bir yarar ve amaçla birbirleri ile uyum içinde bulunan, hukuksal bağlarla birbirlerine bağlanmış insan topluluğudur. Ona göre başlangıçta dağınık olan ve göçebe bir yaşam süren insanlar toplumsallık güdüsü ile birleşerek devleti oluşturmuşlardır (Şenel, 2011, s. 215).

Hemen hemen bütün insani faaliyet alanlarında etkisi hissedilen, evlilik ve ibadet gibi hayatın bireye özel olduğu düşünülen alanlarında bile otoritesine tabi olunan (Heywood, 2013, s. 125) devlete; bütün siyasal kurumların en büyüğü olması nedeni ile “kurumların kurumu” denilmektedir (Daver, 1985, s. 118). Devlet, yüzyıllardan beri var olan bir sosyal olgu olduğundan, siyasal düşünürler ve sosyal bilimciler de yüzyıllardır “Devlet nedir?” sorusunun cevabını aramışlardır. Ancak

günümüze kadar bu sorunun cevabı üzerinde belli bir mutabakata varılamamıştır. Bunun en önemli sebebi, devletin niteliği hakkındaki görüş ayrılıklardır (Kapani, 1992, ss. 33-34). Farklı yaklaşımlara sahip düşünür ve araştırmacılar, devleti tarihsel süreç içerisinde öne çıkan vasıflarına göre farklı şekillerde tanımlamışlardır.

Devleti sosyolojik bir bakış açısıyla ele alanlar, onu yöneten-yönetilen farklılaşması ile oluşmuş yönetsel bir kuruluş olarak tanımlamıştır. Hukukî bakış açısı ile değerlendirenler ise, devletin egemenlik ve şahsiyet vasıflarına sahip, soyut bir varlık olduğunu ifade etmişlerdir (Menekşe, 2005, s. 194). Kendisi bu bağlamda soyut bir olgu olan devletin, toplumsal hayata katkılarının bir kısmı da soyut kavramlarla ifade edilebilmektedir. Örneğin bir görüşe göre devletin varlık sebebi bireyleri dış saldırılardan koruyup sınırları dâhilinde düzeni tesis etmektir (Caiden, 2009, s. 130). Dolayısıyla Hegel'in idealist yaklaşımına göre aile ve sivil toplumun yanında toplumsal varoluşun üçüncü unsuru olan devlet, işlevselci anlayışa göre mevcut toplumsal düzeni koruyan ve destekleyen bir yapıdır (Heywood, 2013, s. 126).

Diğer yandan, devleti tanımlarken onun idari aygıtların bir toplamı, kolektif karar almanın kurumsallaşmış yapısı veya vatandaşların bir araya gelmiş güçlerinin muhafızı olduğunu ileri sürmek yeterli olamayabilecektir. Devletin ne olduğu kendisine izah edilen kişinin devlete atfettiği konum ve ondan beklentileri, onun zihninde oluşan resmini de belirleyecektir. Çünkü devlet, yalnızca bilindik idari unsurların bir toplamından; çok zorlama, ikna, kontrol, güdüleme ve etkileşim sağlama gibi konulardaki soyut faaliyetleri bünyesinde barındıran çok yönlü bir yapıdır. Bu bakımdan devletin farklı zihinlerdeki yansıması ideolojilere göre belirlenecektir. Devletin gerekliliği, gereksizliği, optimum boyutu, faaliyet alanının uygunluğu, gücü, kontrol düzeyi ve hatta parasal karşılığı veya gelir potansiyeline de bu çerçeveden bakılacaktır (Caiden, 2009, s. 128) Bu bağlamda; XX. yüzyıl siyaset felsefesinde de devlet, toplumsal ve ekonomik yapının siyasal ve ideolojik düzeye yansıma şekline göre liberal-kapitalist, sosyalist, faşist ya da korporatist ulusal devlet olarak ele alınmaktadır (Ana Britannica, 1986-1987, s. 203).

Doğal olarak fikir ve inanç ekseninde yapılacak devlet tanımlarının birbirinden farklı olması kaçınılmazdır. Bilimsel nesnellikle yapılmaya çalışılan devlet tanımları arasında da büyük farklılık göze çarpmaktadır. Bu kapsamda en fazla hukukçular emek

sarf etmiştir. Ancak, onların yaptıkları tanımların bir bölümü de devletin bir unsurunu diğeri ile aynı tutmak suretiyle yapılmıştır. En yaygın devlet tanımı devletin kurucu unsurları olan “ülke”, “insan topluluğu” ve “iktidar” kavramlarını birbirine bağlamak suretiyle yapılabilmektedir. Buna göre, “Devlet belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal bir kuruluştur.” Ancak, bu öğeler bir araya getirilerek yapılan tanım, bize devletin “ne olduğunu” anlatmaya yetmemektedir. Devlet ne sadece ülke, ne insan topluluğu, ne iktidar, ne de siyasal ve hukuki bir düzendir. Devlet bu unsurların tamamının birleşiminin bir sonucudur (Kapani, 1992, ss.35-36).

Devlet, kimi zaman toplumsal siyasal kültürün de etkisi ile hükümet ile karıştırılıyor olsa da; daha geniş bir kavram olarak kendisinin bir aracı olan hükümeti de kapsamı, sürekli ve gayrişahsi olması ve ortak iyiyi temsil etmesi bakımından hükümetten farklıdır (Heywood, 2013, s. 128). Devleti, kendisine benzeyen diğerkuruluşlardan ayıran en önemli özellik ise egemen ve bağımsız olma niteliğidir. Bu nedenle devlet içe ve dışa karşı en yüksek buyurma gücüne sahiptir ve kudretinin üstünde bir güç bulunmamaktadır Devleti kendisine benzeyen diğerkuruluşlardan ve siyasi yapılardan ayıran diğerkuruluşlardan ayıran bir özellik ise vatandaşların devlete mecburi üye olmalarıdır. Bir devlete bağlı vatandaşlar kendi istekleri ile ve istedikleri zaman bu örgütü terk edemez, emir ve yükümlülüklerine uymazlık edemezler. Bu minvalde devletin bir başka özelliği ise, kanuni ve meşru şekilde ceza verme yetkisini tekelinde barındırmasıdır (Daver, 1985, s. 118).

Yukarıda anlatılanlar ışığında devlet için, ayırt edici beş temel özellikten bahsetmek mümkündür. Bunlar (Heywood, 2013, s. 126-127):

- ✓ Mutlak ve sınırlandırılmamış egemenlik,
- ✓ Kolektif-toplumsal kararlar alıp uygulamayı gerektiren kamusalılık,
- ✓ Devletin aldığı kararları ortak iyi adına meşrulaştırma gücü,
- ✓ Gerektiğinde başvurabileceği meşru şiddet kullanma tekeli,
- ✓ Bir coğrafi alan üzerinde benzerlerince de tanınmış otoritedir.

Temel ortak özellikleri yukarıdaki gibi tanımlanabilen devlet olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için, kökeni ile tarihsel gelişim süreci ve bu süreç içerisinde belli başlı teorilerinin açıklanması gerekmektedir.

1.1.2. Devletin Kökeni

Devlet düşüncesi, yüzyıllar boyunca toplumun beklentilerine ve çağın şartlarına göre şekillenmiş ve değişmiştir. Bu bakımdan “devlet” kelimesine yüklenen anlam da kültürün ve toplumun tarihsel değişim süreci içerisinde değişiklik göstermiştir.

Uygar toplumun ilk hücreleri olan kent devletleri Sümerler döneminde Mezopotamya’da Fırat ve Dicle kenarındaki köylerin kente dönüşmesi ve siyasal farklılaşması sonucu oluşmuştur (Şener, 1982, s. 230). Bu nedenle, devletin kökenine ilişkin ilk önce Mezopotamya ve Anadolu’da kent devletinin doğuşu anlatılacaktır. Daha sonra ise, modern devletin batıda meydana gelen değişim ve gelişmeler neticesinde oluşması nedeni ile, Batı’da Antik Çağda Yunan kent devletlerinden modern devletin doğuşuna kadar olan süreç hakkında bilgi verilecektir. Son olarak, devlet düşüncesinin gelişimine katkı sağlayan ve devletin kökeni, ne olduğu ve nasıl olması gerektiği sorusuna cevap arayan filozof ve düşünürlerin görüşlerine değinilecektir.

1.1.3. Mezopotamya ve Anadolu’da Devletin Doğuşu

Geleneksel evrimci teoriye göre, insanlar milyonlarca yıl önce ortaya çıktığında iktidar ilişkileri henüz kurumsallaşmış durumda değildir. Yaban hayatı yaşayan, avcı ve toplayıcı bir hayat süren ilk insan, zaman içerisinde kendisini iktidar ilişkilerine yakınlaştıran tarımsal üretim, hayvanların evcilleştirilmesi ve sürekli yerleşim gibi bir dizi dönüşüm yaşamıştır. Böylelikle bünyesinde iş bölümü, toplumsal eşitsizlik ve siyasal merkezileşmeyi taşıyan, istikrarları sınırlı ve görece “karmaşık” toplumlar ortaya çıkmıştır (Mann, 2012, s. 49). Yazıyı kullanan ve hatta M.Ö. 2000’li yıllara girerken edebi eserlerinin listelerini tutmuş olan (Kramer, 1999, ss. 40-47) bu yeni toplum tipi organize ve üretime yatkındır. Buna göre eşitlikçi ve devletsiz toplumlardan, zaman içerisinde siyasal otorite içeren hiyerarşik toplumlara ve son kertede devletli tabakalaşmış uygar toplumlara geçilmiştir (Mann, 2012, s. 52).

İlk uygarlık tarımın ve evcilleştirilmiş hayvanların yaşama dâhil edilmesinden doğmuştur. Bundan dolayı Dünyanın en eski uygarlığı da, Dicle ve Fırat ırmaklarının aşağı kıvrımları boyunca Basra Körfezine kadar uzanan düz alüvyon ova üzerinde tarım yapan ve hayvanları evcilleştiren Sümer ülkesinde ortaya çıkmıştır (McNeill, 1985, s. 22). Medeniyetin beşiği olarak ifade edilen Mezopotamya, tarihte ilk devletlerin ortaya çıktığı bölgedir. Bu durumun en önemli sebebi ise su kaynakları ve verimli topraklara bağlı olarak tarımın gelişmesidir. Tarım, Sümerlerin şehirlerdeki prensliklere dayalı idare sisteminin temel idare aracı ve geçim kaynağı haline gelmiştir. M.Ö. 3000’li yıllardan itibaren varlık gösteren Sümerlerin klasik devrinde Şehir Beyi (Ensi), toprağı devlet emri ile işlettirip elde edilen ürünü ambarlarda depolayıp tekrar dağıtabilecek güç ve yaygınlıkta bir teşkilatı idare etmiştir (Landsberger, 1943, s. 91).

Irmak sularının tarlalara getirilmesi için su kanalları ile setlerinin yapılması ve bakımında binlerce kişinin çalışması, ilk çiftçi toplumda sıkı bir disiplinin oluşmasına neden olmuştur. Irmak sularının denetim altına alınması işi için büyük ölçüde insan çabasına ihtiyaç duyulması halkın çoğunluğunun emeğinin bir tür seçkin yöneticiler tarafından yönetilmesini gerektirmiştir (McNeill, 1985, ss. 22-23). Zira sulanan topraklar bireysel ailelerin işleyebileceğinden çok daha büyük arsalar bölünmüştür. Bu arsalar geniş bir aile grubunun özel mülkiyetidir. Akrabalık ve yerel kabile ilişkileri sınıf iktidarına dayalı sulama yöntemine yol açmış, bu da özel mülkiyetin gelişmesine ve devletin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Mann, 2012, ss. 95-105). Hatta bu devletin edebi metinlerinde daha sonraki dönemlerde örneklerine çokça rastlanacak olan ve bu tezin de kapsamına giren ideal kralın özelliklerine yer verilmiştir. İyi bir soydan, çoğunlukla bir Tanrı’nın oğlu olduğu ileri sürülen, eğitilmiş, halkını gözeten, güçlü ve savaşçı, kahraman krallar bu dönemde övülmeye başlanmıştır (Kramer, 2002, ss. 331-339).

Sümerler’in ardından Helen Medeniyeti ’ne kadar Anadolu dolaylarında hüküm süren uygarlıklar ise sırasıyla Hititler ve Urartular’dır. Hititler’de içinde yaşadıkları döneme göre gelişmiş bir merkezi yapılanma ve dini hoşgörü hâkim olmuştur. Ne var ki yönetim şekli kralın gücünü Tanrı’dan aldığı bir teokratik monarşidir. Başyargıç, başkumandan ve başrahip olan kralın otoritesinin gücü ile ters oranda etkili olan bir

meclisin de bulunduğu siyasi yapıda, meclis zamanla önemini ve yerini yitirmiştir (Ünsal, 2013, ss. 12-15). Asurların Hititlere son vermesinin ardından; önceleri dağınık beylikler halinde ortaya çıkan Urartular ise bundan bir süre sonra beyliklerin oluşturdukları birliklerin de bir araya gelip devletleşmesi ile merkezi bir otoriteye sahip olmuştur. Merkezi idare altındaki Urartu Devleti başlarda mutlak, krallığın son dönemlerinde ise teokratik monarşi özellikleri göstermiştir. Tıpkı Hititlerde olduğu gibi kral, otoritesini ilgili Tanrı'dan almaktadır. Babadan oğula geçen yönetim yetkisi, zaman zaman taht ortağı aile üyeleri ile de paylaşılabilmiştir (Ünsal, 2013, ss. 171-173).

1.1.4. Antik Yunan ve Roma Kent Devletleri

M.Ö. 1200'den sonra Dor istilaları sonucunda Yunanistan Anakarası'ndan gelen göçmenler, Ege'yi geçerek Batı Anadolu'ya gelip kıyı bölgelerde birçok yerleşim yeri kurmuşlardır. Bu bölgeler daha sonra İyonya, daha kuzeyi de Aelyo olarak adlandırılacaktır. Mülteciler, yerli halka karşı kendilerini korumak için, kolay savunulur yarımadalara ve başka uygun yerlere yerleşmişlerdir. Daha önce bir liderlik kurumu veya herkesin düşünmeden uyacağı belirli gelenek kurallarına sahip olmadıkları için, yeni yerleşim yerlerinde iş birliğini güvence altına alabilecek bir yasalar dizisi ve bir yönetim sistemi oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bunu yaparken de Yunan Kent Devleti kurulmuştur (McNeill, 1985, s. 86).

Yunanların devlet şekli “polis-site devleti” olarak ifade edilmektedir. Polis belirli bir toprak üzerinde kurulmuş olup, sınırları içinde birden fazla kenti ve bu kentlerin etrafındaki kırsal bölgeyi kapsamaktadır (Parlak, 2011, s. 634). Günümüz devletleri ve hatta kentleriyle karşılaştırıldığında çok daha küçük olsa da Yunan site devletleri yapısal anlamda bugün devlet adı verilen kurumsal düzene benzer şekilde örgütlenmiştir. Bu bakımdan antik dönemde site devletleri, toplumsal, siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan önemli ölçüde bağımsız, kendi hukuki ve siyasi düzenine sahip birer yerleşim alanıdır.

Polis'in ilk dönemlerinde sosyal ve siyasal hayata ekonomik gücü elinde bulunduran aristokratik soylar hâkim olmuştur. Zamanla orta sınıfın ekonomik olarak güçlenmesi sonucunda güç, sınıflar arasında el değiştirmeye başlamış, Aristokratik

yönetimden oligarşik yönetime geçilmiştir. Daha sonraları ise yapılan reformlar ve konulan yasalar demokratik yönetime geçilmesini sağlamıştır. Eski Yunan demokrasisi bu bakımdan demokratik yöntemlere yer verilen ilk yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir.

Antik Yunan döneminde devletin ne olduğu konusunda arayışa geçen ilk filozoflardan olan Platon (M.Ö. 427- M.Ö. 347) devleti, “filozof-kralın bilgisinin ve insan ruhunun ideal bir form halinde somutlaşması” şeklinde tanımlamaktadır (Coşkun, 2007, s. 117). Platon Devlet adlı eserinde bir “ideal devlet” tasarısı çizmeye çalışmıştır. Ona göre, insanları tek başına yaşamayı bırakıp toplu halde yaşamaya iten neden, onların kendi kendilerine yeterli olmamalarıdır. İnsanlar yaşamak ve ihtiyaçlarını gidermek için başkalarına gereksinim duymaktadırlar. Örneğin çiftçi, marangoz ve kunduracının yaptığına, marangoz da çiftçinin ürettiğine ihtiyaç duyar, dolayısıyla toplumu yaratan şey “iş bölümü”dür. Bununla birlikte insanlar birden çok işi değil, doğuştan yetenekli olduğu işi yapmalıdır. Böylece katmanlı bir toplum yapısı ortaya çıkacaktır. Platon’a göre ideal devlet, işçi zanaatçı gibi kafaları ile değil bedenleri ile çalışan “besleyiciler”; doğuştan yürekli, güçlü ve çevik olanların oluşturduğu “koruyucular”; koruyucular içinden seçilip yetiştirilen “yöneticiler” olmak üzere üç kesimden oluşacaktır (Şenel, 2011, s. 157-158).

Aristo (M.Ö. 384- M.Ö. 322) için ise devlet, “bireyin siyasi olarak mensup olduğu organik bir yapıdır” (Coşkun, 2007, s. 117). Aristo “Site Devleti’nin (Polis’in) Atina halkı tarafından oluşturulmadığını, insanın dışında, doğa tarafından meydana getirildiğini ifade etmiştir. Aristo’ya göre devlet, aile veya cemaat gibi toplumsal gruplaşmaların tümünü içinde barındıran, siyaset üzerinde oluşmasından ve siyaset üretmesinden dolayı hepsini kapsayan en üstün topluluktur (Vergin, 2014, ss. 29-30). Aristo’ya göre en iyi yönetim en iyi yaşayış biçimi ile ortaya çıkmaktadır. Bunun için en iyi yol erdemli bir yaşamdır. Buna uygun olarak da toplumda en erdemli olanların peşinden gitmek gerekmektedir. Dolayısıyla erdemlilerce yönetilen ve erdemi amaç edinen yönetim en iyi yönetim biçimidir Aristo’nun ideal devleti de, savaşçılık ve yöneticilik işi ile uğraşan “kenttaşlar”; çiftçi, zanaatçı, tacir gibi gündelikçileri kapsayan “üreticiler”; birde “köleler” olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır (Şenel, 2011, ss. 190-191).

Antik Çağ'da kurulan en önemli devletlerden biri hiç şüphesiz Roma İmparatorluğu'dur. Milattan önceki bin yıl içinde bir kent devleti olarak kurulan Roma, zamanla tüm İtalya ve Akdeniz'i hâkimiyeti altına almış ve birçok ulusun dâhil olduğu büyük ve merkezi bir imparatorluğa dönüşmüştür. Roma İmparatorluğu 395 yılında batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Roma, Kavimler Göçü'nün etkisi ile 476 yılında; Doğu Roma ise İstanbul'un fethi ile 1453 yılında yıkılmıştır. Romalıların dili olan Latince Yunancadaki polis'in karşılığı "civitas" tır (Ağaoğulları ve Köker, 1991, s. 134). Romalıların Civitas kelimesi ile ifade ettikleri ve siyasal bakımdan ilk örgütlenme şekilleri olan şehir devleti (Karadeniz, 1975, s. 38), Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile başlayan Orta Çağ Avrupa'sında devleti anlatan "respublica", "regnum", "imperium" gibi kelimeler ile ifade edilmiştir.

1.1.5. Orta Çağ'da Avrupa ve Modern Devleti Oluşturan Koşullar

Modern devletin doğuşuna zemin hazırlayan şartlar Orta Çağ boyunca görülen gelişmelerde yatmaktadır. Orta Çağ yaklaşık bin yıl sürmüştür. Orta Çağ Avrupa'sında hâkim olan sosyal, siyasal, askeri ve ekonomik düzen feodalite olarak adlandırılmaktadır. Feodal dönem olarak da adlandırılan bu dönemin kimi özellikler bakımından farklı ülkelerde farklı tecrübeler içerdiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Gümüş, 2010, s. 42). Bu şekilde yapılacak analiz tezin kapsam ve sınırlıklarını aşacağından bu bölümde yapılan değerlendirmeler genel hakkında yapılabilecek tespitleri içerecektir.

Klasik feodal düzende toplum otarşik yapılar olan malikâneelerde yaşamaktadır. Malikâne topraklarının sahipleri senyörlerdir. Senyörler malikâneelerde bir kral gibi özgürdür. Bu dönemde kral eşitler arasında birinci durumdadır. Senyörlerin krala değil kralın senyörlere ihtiyacı vardır. Kral senyörler olmadan ordu bile toplayamamaktadır. Senyörelere malikâneelerde ekonomik ve sosyal yaşamı düzenlemekte, politik ve yargısal gücü elinde bulundurmaktadır (Özyüksel, 2007, s. 51). Senyörler topraklarında yaşayan insanlar üzerinde vazgeçilmez ve değişmez haklara sahiptir. Toplumun en alt katmanında serfler bulunmaktadır. Serfler soyluların toprağında üretim yapmakta ve ürettikleri malı soylulara vermektedirler. Feodal toplum yapısı koruyan-korunan (süzeren - vassal) ilişkisine dayanmaktadır.

Feodal düzende üç güçlü ve bir zayıf olmak üzere 4 temel grup etkilidir. Bunlardan üç güçlü grup toprak sahibi olan kral, aristokrasi ve kilise olup, zayıf grup ise sayıca fazla olmasına rağmen tümünün tasarruflarına konu olan köylü sınıfıdır (Ülgen, 2010, ss. 4-5). Beşinci bir grup olan burjuva sınıfı ise Orta Çağın sonlarına doğru belirginleşecektir. Bu gruplardan kilise, 10. yüzyıla kadar geçen süreçte giderek güçlenip 10. yüzyıldan itibaren elinde tuttuğu toprak, para ve bilgi birikimi ile toplumsal yaşam içindeki ağırlığını daha da artırmış, Avrupa sahnesinin belki de en önemli aktörü haline gelmiştir. Orta Çağ'da toprağın neredeyse yegâne geçim kaynağı olması, kiliseye sıradan halk üzerinde büyük etki sağlamıştır. Bağışlar, hacı zekâtları ve mülk gelirlerinin yüksekliği sayesinde sivillere de borç verebilen kilisenin maddi gücü de bu konumunu desteklemiştir. Son olarak okuma ve yazma tekeli de elinde bulundurması, kiliseyi özellikle imparator, kral ve lordlara insan kaynağı sağlayan bir kurum haline getirmiştir. Hatta kilise, Roma aristokrasisinin baskılarına karşı Alman Kral ile iş birliği yaparak Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun kuruluşuna hizmeti karşılığında ise tahta da ortak olabilmıştır (Durmaz, 2010, ss. 94-96). Sonuçta böyle bir ortamda kral ve onunla iş birliği yapan kilisenin egemenliği, bireysel hayatın sürdürülebileceği alanı neredeyse tamamen işgal etmiştir (Dağtaş, 1999, s. 160).

Mülkiyet konusunda da durum pek farklı değildir. Feodal sistem toprak sahipliği üzerine kurulmuştur. Siyasal iktidarın sahipleri toprağı elinde bulunduranlardır. Üretim toprağına bağlıdır ve büyük ölçüde kendi kendine yetebilen bir mahiyet arz etmektedir. Ticaret son derece sınırlıdır. Feodal kentler arasında merkezi bir birlik yoktur. Bunun istisnası ise Hansa ticareti olmuştur. Tarihî süreçte “Feodal düzenin doruk noktasındaki çözülme sonucu kurulup güçlenecek” ve “milli ekonomik sisteme sahip krallıklar kurulunca da dağılıp gidecek” (Ortaylı, 2016, s. 87) olan Hansa ticaretinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir.

1200'lerin sonunda Kuzey Alman şehirleri tarafından kurulan Hansa Birliği, “dünyanın örgütlü ilk ticaret birliğidir.” Bir meclis eliyle yönetilen birliğin kuruluşunda bazı bölgesel etkenler ile birlikte, esas olarak Akdeniz'de özellikle deniz ticaretine hâkim olan Venedik ve Cenovalılara bir alternatif yaratma hedefi vardır. Çöküşünde ise, ulus devletlerin güçlenmeleri ile yeni ticaret yollarının hizmete girmesi sonucunda Hollanda ve İngiltere'nin güçlü bir şekilde uyguladığı sömürgecilik

politikası, hızlı ve kontrolsüz büyüme başta olmak üzere birçok etmen rol oynamıştır (Aytüre vd., 2017, ss. 524-525). Yaklaşık dört yüz yıl varlığını sürdüren ve feodal düzene tezat görünen bu birlik, esasında varlığını feodal düzenin ortaya çıkardığı imkân ve fırsatlara borcudur. Nitekim bu yapıda bir araya gelen tüccarlar; merkezi otoritenin zayıflığına dayalı Orta Çağ döneminin güvenliği sağlanamayan deniz ticaret yollarında yaptıkları korsanlıktan sermaye edinenler, kıyı kentlerine göçen yatırım heveslisi lordlar ve hatta serflik veya kölelikten kurtulmak isteyen maceracı gençlerdir (Ülgen ve Çaylı, 2017, s. 169).

Topluluk anlamına karşılık gelen hanseler önceleri tüccarlar arasındaki birlik iken sonraları bu tüccarların yerleştikleri ve yerel ticaret mallarını edindikleri kentlerde de kent hanseleri oluşturulmuştur. Atın tarımsal üretimde kullanılmasıyla artan tarımsal ürünler, kent hanselerinin piyasaya sürdüğü farklı ziraat ve zanaat ürünleri ile karşılanmış, yerel tüketimin yanında ihracat da ticarete konu olmaya başlamıştır. Baltık denizi kıyısındaki ilk güvenli şehir olması hasebiyle Lübeck kenti başta olmak üzere 200'den fazla kentin dahil olduğu bu birlik zamanla askeri ve siyasi alana da nüfuz etmiş, bir anlamda egemenleşmiştir (Derya, 2018, ss. 803-804). Bu bakımdan kentli burjuva sınıfının oluşup siyasete katılma eğilimi göstermesinin nüvelerini de Hanse Birliği döneminde aramak mümkün görünmektedir.

Hansa ticareti dışında, klasik feodal sistemde ticaret, bir manastır veya şatonun etrafında kurulan pazarlardaki değiş tokuştan ibarettir. Orta Çağ kentlerinde bugünkü anlamda bir ticaret için gerekli koşullar bulunmamaktadır. Sürekli bir talep, bölgesel geçerli para, ağırlık ve ölçü birimleri olmadığından ticaret geri kalmıştır. Buna rağmen nüfus artışına bağlı olarak yaşanan göçler ile hacli seferleri neticesinde zamanla ticaret gelişmiş ve yeni bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır (Özyüksel, 2007, ss. 63-65). Değişen üretim tipleri ve ilişkileri ile birlikte ortaya çıkan bu sınıfa “burjuva sınıfı” denilmektedir.

Ticaretin gelişmesi ile birlikte üretimin artması ve üretilen mallara yeni pazarlar bulma ihtiyacı aynı zamanda birbirinden kopuk olan feodal kentlerin, siyasi, iktisadi ve hukuki olarak birbirlerine yakınlaşmasına ve birbirleri ile bütünleşmesine sebep olmuştur. Burjuva sınıfının desteği ile kralların siyasi otoritesi güçlenmiştir. Krallıkların güçlenmesi ile birlikte ulus devlet de denilen modern devletler ortaya

çıkıştır. Üstelik bu yeni devletler din ve siyasetin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunan ve bu düşünceleri yüzünden yollandığı sürgünde bu düşüncelerini eserlerine döken Dante (Temel, 2016, s. 10) gibi düşünürlerin de desteğiyle daha önce kilisenin elinde bulundurduğu gücü de önemli ölçüde devralmışlardır. Hatta Dante'nin eserleri yalnızca dünyevi siyaset için değil, ilerleyen dönemde baskıcı ve mutlakiyetçi iktidarlar karşısındaki direniş için de bir temel oluşturmuştur (Korkmaz, 2001, s. 93).

Feodal kentlerin kralların hâkimiyetine girmesi sonucunda daha az sayıda bağımsız devlet oluşmuştur. Bu devletler zamanla diğerleri ile güç mücadelesine girmeye başlamıştır. Ortaya çıkan yeni durumda bu devletler diğer devletlere karşı konumunu korumak ve sağlamlaştırmak için merkezi yönetimlerini güçlendirmek ve denetimi dışındaki yerleri işlerine karıştırmayı engellemek istemişlerdir. Ayrıca her devlet, yönetim mekanizmasını iyi düzenleyerek merkezin iradesini sınırları içindeki tüm topraklara eşit ve güvenilir şekilde iletmek ve gerekli gördüğü durumlarda toplumsal kaynaklarını örgütlemek zorunda kalmıştır. Egemen devletin doğurduğu ve diğer devletler ile mücadele edilmesine neden olan yeni tehdit ve anlaşmazlıklar kralın tüm yönetim yetkilerini kendi elinde toplama isteğini artırmıştır (Poggi, 2014, ss. 79-80). Böylelikle, Avrupa'da feodal sistemin sona ermesi ile birlikte kralın tüm yetkileri elinde topladığı mutlak monarşi yönetimleri egemen olmaya başlamıştır.

Orta Çağın sona erişine ise aslında başlangıç ve bitişini tanımlayan feodal düzenin ortadan kalkması ve mutlakiyetçi merkezi otoritenin oluşması ile bir anlam kazanmaktadır. Bu sonucu hazırlayan şartlar 5 ana başlıkta şu şekilde özetlenebilir (Elias, 2004b, ss. 19-23):

- ✓ Para ekonomisinin doğal ekonomi zararına büyüyerek, kral ve burjuvalara fayda sağlarken geliri aynı oranda artmayan sabit gelirliler, savaşçı soylular ve feodal beyleri zarara uğratması,
- ✓ Merkezi otoritenin elindeki parasal gücü kullanarak eriştiği asker kiralama potansiyeli sayesinde tımar sisteminden dolayı savaşçı sunan feodal serfin bu hizmetine ihtiyacının azalması,
- ✓ Elleriindeki mülklerin ekonomik değeri hızla düşerken para ekonomisinin sağladığı kazançlara da doğrudan erişimi olmayan savaşçı

zümresinin kendilerine ödeme yapabilen ve merkezileşmekteki kral veya prenslerin otoritesi altında toplanmaya başlaması,

- ✓ Değişen savaş teknolojisinin sunduğu ateşli silahların yeni düzende piyadeyi süvariden daha değerli bir konuma getirirken, ancak küçük bir kısmının subay olabildiği soyluların özgür şövalyeler yerine merkezileşen otoritelerin maaşlı savaşılarına dönüşmesi,
- ✓ Büyüyen para ekonomisinin güçlendirdiği burjuva ve soylular arasındaki güç mücadelesinin bir işbirliğine dönüşmemesi ve taraflardan herhangi birinin zafer elde edememesi için zayıflayan tarafa kısa süreli omuz veren kral ve prenslerin neredeyse her zaman bu çekişmelerin tek galibi olması.

1.1.6. Modern Devlet

Bugün anladığımız şekliye, belli sınırlar içinde yerleşmiş insan topluluğu ve kurumsallaşmış bir siyasi teşkilat olarak devlet, 16. yüzyılda batıda doğmaya başlamıştır “Devlet” kelimesinin batı dillerindeki karışığı olan “Stato”, “State”, “Estat”, “Etat” kelimeleri de 16. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır (Teziç, 2016, s. 127). Bu kelimeler Latince “durmak, yerleşmek, ikamet etmek” manasındaki “state” fiilinden yapılan “status” dan doğmuştur (Niyazi, 2015, s. 27). Söz konusu bu durağan yapı onun hüküm sürdüğü alanda yaşayanları temsil eden bir sembol, aralarındaki ilişkileri düzenleyen bir araçtır. Toplumsal etkileşimleri kurallı faaliyetler haline getiren, hak ve sorumlulukları belirleyen hukuk da modern devlet yapısına dayanmaktadır (Demir, 2003, s. 27).

Bununla birlikte devlet ve toplumu birbirine ve çevrelerine göre değerlendirmeye dönük yatkınlık nedeniyle, devlet ve devletin egemenlik alanında yaşayan topluma dair düşüncelerde zaman içinde değişmiştir. Örneğin 18 ve 19. yüzyıllarda toplumdan bahseden sosyologların kastettiği şey devlet-asker-hanedan ilişkileri dışında kalan burjuva sınıfıdır. Dolayısıyla burjuva sınıfının devlet mekanizması içinde yeri olmadığı gibi, sınıflaşmayan diğer kesimler topluma bile dâhil değildir. Ne var ki sanayi devrimi ile bu denklemde yerini alacak olan işçi sınıfı ile birlikte yönetimde temsil edilmeye başladığında burjuva için de durum değişecek,

ulus-devletin egemen sınıflarından biri haline gelecektir (Elias, 2004a, ss. 32-34). Dolayısıyla modern devlet konusunda da anlayış zaman içinde değişmiş ve gelişmiştir.

Modern devlet teorisinin kurucuları olarak İtalya’da Niccolo Machiavelli (1469-1527), Fransa’da Jean Bodin (1530-1596) ve İngiltere’de Thomas Hobbes (1588-1679) gösterilmektedir. Bu üç ismin ortak özelliği siyasal iktidara/devlete, dünyevi/laik bir temel oluşturarak bunu mutlak monarşi ekseninde savunmalarıdır. Modern öncesi dönemde iktidarın tanrı kaynaklı olduğu ve tanrıdan geldiği inancı hâkimdir ve devlet iktidarının meşruiyeti dinsel, mitolojik ve geleneksel kaynaklara dayanmaktadır. Bu üç düşünürün teorileri ile birlikte devlet iktidarının toplum kaynaklı olduğu ve meşruiyetinin de toplumda aranması gerektiği fikri gelişmiştir (Arslanel ve Eryüce, 2011, ss. 2-3).

Machiavelli, modern anlamda devlet kavramını ilk defa kullanan düşünürdür. Yaşadığı dönemde İtalya’da siyasi birlik bulunmayıp ülke dağınık şehir devletlerinden oluşmaktadır. Machiavelli hayatı boyunca İtalya’nın siyasi birliğini kurması için mücadele etmiştir. Bunun ancak güçlü bir iktidar ve hükümdar ile olabileceğini savunmuştur. Egemenlik kavramını ilk defa kullanan düşünür ise Jean Bodin’dir. Bodin egemenliğin, devletin özü olduğunu ifade etmiştir. “Bodin’e göre, egemenlik, “yurttaşlar üzerindeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güç”tür” (Saygılı, 2010, s. 79).

Bodin, devleti “birçok ailenin ve bu ailelerin ortak olan şeylerinin, egemen erk tarafından, hukuka uygun (adilane) olarak yönetilmesidir” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımda doğruluk, aile, ortak şeylerin yönetimi ve egemen erk olmak üzere dört unsur ön plana çıkmaktadır. Bodin’ e göre devleti zorbalardan ayıran özellikleri yönetimin doğruluğu ve adaletli olmasıdır. Bodin, devleti oluşturan ilk hücre olarak aileyi görmüştür. Ailedeki egemen erki devlettaki egemen erk ile özdeşleştirmiştir. Diğer bir unsur olan “ailelerin ortak olan şeylerinin yönetilmesi” ile devlet, tam olarak kamusal olandır, kamusal çıkarların gözetilerek, kamusal şeylerin yönetimidir. Dördüncü unsur olan egemen erk ise devleti diğer topluluk biçimlerinden ayırmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2009, ss. 18-26).

Devletin kaynağına ilişkin en önemli kuramlardan biride “toplumsal sözleşme”dir. Buna göre, doğa durumunda yaşayan insanlar, içinde buldukları durumdan memnun olmadıklarından, kendi çıkarlarından ve özgürlüklerinden vazgeçerek toplumun çıkarı ve iyiliği için aralarında yaptıkları bir sözleşme ile toplum haline geçmiştir. Toplum haline geçen insanlar sahip oldukları hak ve yükümlülüklerin bir kısmını veya tamamını bir üst otoriteye devrederek devleti kurmuşlardır.

Modern toplum sözleşmesi kuramcılarının ilki Hobbes’tur. Hobbes, Bodin’in kavramsallaştırdığı egemenliği, toplum sözleşmesine bağlamıştır. Kendisinden önceki düşünürlerden farklı olarak devletin kökeninin, Tanrı olmadığını, toplum sözleşmesi olduğunu kabul ederek devleti laikleştirmiştir. Hobbes, doğa durumunda insanların sürekli bir şiddet; bir ölüm kalım savaşı ve korku içerisinde olduğunu varsaymaktadır. İnsanların bu durumdan kurtulmasının yolu toplum sözleşmesi ile devleti kurmaktır. Ona göre insanlar birbirinin kurdudur. (Homo homini lupus) Kuracağı sözleşme ile de felaketi sona erdirecektir (Saygılı, 2010, ss. 80-82). Sözleşmenin ortaya çıkaracağı devleti idare edecek olanlar da Tanrıyı değil, kendilerini seslendirecekler, toplumu oluşturan bireyler o sözlere güvenip güvenmemeyi seçebileceklerdir (Hobbes, 2007, ss. 57-58).

Toplumsal sözleşme kuramının diğer önemli temsilcileri ise John Locke (1632-1704) ve Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ‘dur. Özellikle patriarşik idare tarzındaki yasaların da üzerinde bir kral ve kölelik fikrine karşı çıkan Locke (Locke, 2007, ss. 8-14), aynı zamanda Hobbes’un aksine doğa durumunun bir savaş hali olmadığını ileri sürmektedir. Locke’ a göre doğa durumu, karşılıklı yardım, birbirini esirgeme, tam bir özgürlük ve eşitlik halidir. Ancak, doğa durumunda herkes aynı hakka sahip olunca, adalet ve eşitlik tam olarak sağlanamamakta, bu durumda erişilen mutluluğun garantisi olmamaktadır. Bundan dolayı insanoğlu tehlikelerle dolu bu şartlardan vazgeçerek hayatını, özgürlüğünü ve mallarını Locke’un deyimi ile “mülkiyeti” karşılıklı korumak için toplum kurmak üzere başkalarıyla birleşir. Locke’a göre, insanların devleti kurarken başlıca amacı mülkiyetlerinin korunmasıdır (Akarsu, 1961, s. 75). Zira devleti temsil edecek olan siyasi iktidar, tüm yasa yapma ve cezalandırma gücünü (hakkını) mülkiyeti düzenlemek ve korumak amacı için kullanacaktır (Locke, 2012, s. 8).

Rousseau'ya göre de insanlar doğa durumunda özgür, eşit ve mutlu bir yaşam sürmektedir. Ancak, toprak ve madenler üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkması ile, eşitsizlik, insanın insana bağımlılığı ve kölelik doğmuştur. İnsanların doğa durumundaki kadar özgür ve eşit bir düzen kurabilmesi için bir araya gelip, bir sözleşme ile toplumu ve devleti kurması gerekmektedir (Uygun, 2003, ss. 136-137). Rousseau'ya göre, içgüdülerin geçerli olduğu doğa durumundan adalet, değer, sorumluluk ve ilkeleri devreye girdiği (Rousseau, 2012, s. 18) toplum haline geçişi sağlayan sözleşme ile insanlar iradelerini birleştirerek, kendilerindeki bütün hak ve yetkilerini bir topluluğa devretmişlerdir. Böylece kişilerin iradelerinin birleşmesi ve kaynaşması ile genel irade ortaya çıkmıştır (Kapani, 1992, s. 85). İşte bu genel iradeyi temsil eden ve her türlü otoritenin de temeli olan toplum sözleşmesi (Rousseau, 1997, s. 8) devletin kaynağıdır.

Günümüz üniter ve federal devlet yapılarını ortaya çıkaran bu zımni sözleşme, devlet ve halkın birbirine karşı konumlarını, alanlarını, hak, ödev ve sorumluluklarını da belirlemektedir. Üniter devletler daha çok kıta Avrupası model alınarak kurgulanan, hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, sosyal devlet gibi uygulamaların baskınlıklarının ülkeden ülkeye değişebildiği yapılardır. Federal devlete örnek verilebilecek olan ve bugün Kuzey Amerika'da varlık gösteren devlet ise; yasama, yürütme ve yargı erklerinin belirgin biçimde ayrı olarak faaliyet gösterdiği bir yapıdır. Tek tek federal devletlerin ve bunların bir araya gelerek oluşturduğu birliğin yargılama alanları da net biçimde ayrıştırılmıştır. Yasalara riayet eden sıradan bir vatandaş ise tüm bu erkler karşısında özgür olup, onun özel alanına herhangi bir müdahale söz konusu değildir (Von Mises, 2007, s. 2).

1.1.7. Devletin Unsurları

Weberyan bir bakış açısıyla belli sınırlar içindeki bir coğrafi alanda yaşayanların güvenliğini sağlayıp, ülkedeki siyaset ve kimliğin kaynağını teşkil eden egemen otorite olan devletin en temel işlevlerinden biri de kamusal hizmetleri yürütmektir (Pektaş ve Ateş, 2018, s. 3). Bu noktadaki bir anlayış aslında devletin temel unsurlarını belirleyen bir çerçeve de sunmaktadır. Buna göre devletin temel unsurlarını; ülke, egemenlik, halk ve yönetim olarak sıralamak mümkündür. Esasında bu unsurları devlet tanımlanırken birlikte ele alınması gereken ve aynı derecede öneme

sahip ülke egemenlik ve millet (Gözler, 2007, ss. 4-5) olarak sınırlamak da mümkündür. Ne var ki tüm bu unsurları bünyesinde toplayan yapının kamusal hizmet üretme aygıtına da dördüncü bir unsur olarak değinmek, hem bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecek kavram ve olguların aydınlatması hem de devlet kavramının uluslararası düzlemde edindiği pozisyon yanında ulusal çaptaki konumunun da anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Zira ülkenin dışından bir devlet olarak tanımlanan olguya kendi içinden bakıldığında o alanda kamusal faaliyetleri düzenleyip yürüten aygıt da aynı şekilde isimlendirilmektedir.

1.1.7.1. Ülke

Ülke, devletin olmazsa olmaz ve sabit şartı olarak göze çarpmaktadır. Nitekim ülke egemen bir yapı olarak halkın tabi olduğu devletin cisimleşmiş kalıbı işlevini görmektedir. Dinsel yaklaşımın İlah'ın sahipliğine sunduğu ve O'nun tasarrufuna teslim ettiği bu toprak parçası, seküler anlayışla birlikte bir anlamda sahipsiz kalmıştır. Seküler, laik düşünce devlet ve ülke arasındaki ilişkiyi çeşitli şekillerde açıklamaktadır. Bir görüşe göre ülke devletin malıdır ve bu ikisi arasındaki ilişki hükümlerlik hakkı veren bir mülkiyet ilişkisidir. Bir diğer görüş ise ülkeyi devletin cisimleşmiş hali sayarak ikisi arasında organik bir bağ kurmaktadır. Ülkeyi devletin faaliyet sahası olarak gören anlayış ise ikisi arasındaki ilişkiyi maddi boyutuyla ele almaktadır (Pehlivan, 2006, ss. 8-11). Tüm bu kavramsallaştırmaların ülkeyi bir yönüyle tarif ettiği ve belki de en uygun yaklaşımın bunların bir toplamı olabileceği düşünülmektedir.

Örneğin laikliğin en fazla ön plana çıktığı ve sekülerlik vurgusunun en çok belirginleştiği ülkelerde bile, ülke topraklarının kutsal bir varlık gibi görülmesinin ardında yatan düşüncenin, onu Allah'ın bahşettiği bir şey olarak görmekten kaynaklanma olasılığı hiç de düşük değildir. Türkçede ülke için, yerine göre seçici davranarak, vatan kelimesinin de kullanılması buna örnek verilebilecek türdendir. Mülkiyet ilişkisi ise meşru olduğu ölçüde devletin ülke ile kurmasında sakınca görülmeyecek bir ilişki tarzıdır. Türkiye denilince zihinlerde beliren girintili ve çıkıntılı dikdörtgen şekil ile dünya siyasi haritalarında ülkelerin adına "... halkının toprakları" değil de Brezilya, İran, Azerbaycan gibi isimlerin yazılması ise organik bağlantıya işaret etmektedir. Son olarak yasalar, resmi yazılar ve faaliyet raporları gibi

belgelerde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde gerçekleştirilecek çeşitli uygulamalar hakkında “ülkemizde” ifadesinin kullanılması, bunun da okuyanlarca rahatlıkla anlaşılabilmesi, belirlenen toprak parçasının devletin faaliyet alanını ifade ettiğini göstermektedir.

Devletin asli unsurlarından biri olarak ülke şartının öne çıkmasını, Orta Çağda hüküm süren mülk devletlerinde esas olan anlayış ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu yaklaşıma göre bir derebeyinin üzerinde hüküm sürdüğü alan onun şahsına ait kabul edilmekte, o toprak parçasında kullandığı haklar da mülkiyete dayalı haklar olarak görülmektedir. Ülke olarak görülen alan ise o çevredeki en büyük derebeyi konumunda olan “*kralın çiftliği*” konumundadır. Bu bakımdan hem ülke hem de kralın ülke üzerindeki yetkileri, onun şahsi malı olarak algılandığı için dilediğinde gerek topraklarını gerekse de yetkilerinin ya tamamını ya da bir kısmını bir başkasına devredebilmektedir. Örneğin o dönemde soylu bir kadın toprak sahibi bir başka soylu ile yaptığı evlilikte ailesince hediye edilen topraklar ve üzerindeki insanlar da dâhil canlı cansız varlıkları çeyiz olarak bir başka ülkeye dâhil etme hakkında sahiptir (Yıldız, 2014, s. 213). Görülmektedir ki ülke, üzerindeki haklarında tasarrufta bulunma hakkına sahipliğe esas kabul edilmektedir.

Her ne kadar savaş ve işgal dönemlerinin yol açtığı ortamda kimi zaman ülkenin devlet olmanın asli unsuru olmadığı yönünde iddialar ortaya atılsa da devletin sevk ve idare edeceği, üzerinde iktidarını uygulayacağı tebaanın belirli bir alan ile toprak parçası üzerinde olması elzemdir. Zira devletin üzerinde egemenlik hakkını iddia edeceği bir toprak parçası olmaksızın, bu hakkın başlayıp biteceği noktayı belirlemek de imkân dâhilinde olmayacaktır (Zabuncuoğlu, 1973, ss. 96-97). Dolayısıyla bulunulan yerde tabi olunacak egemen yapının doğru anlaşılması, yararlanılacak haklar ile sarf edilecek yükümlülüklerin bilinmesi, devletlere göre ayrılmış ülke alanlarının idrak edilmesine bağlıdır. Hatta devletlerin dünya nüfusu içerisinde kimlere karşı hak ve yükümlülükleri olduğunun belirlenmesi de bu somut alan tanımının yapılmasını gerektirmektedir.

Anlatılanlar ışığında, bir devletin varlığından söz edebilmek için, o devletin egemenliğini kullanacağı içeriden ve dışarıdan sorgulandığında sınırları anlaşılabilen bir toprak parçasının gerekli olduğu görülmektedir. Ancak, tarihsel bir geçmişe sahip

hemen her toplumsal olgu gibi ülke kavramı da küreselleşmenin aşındırmasına maruz kalmaktadır. Günümüz dünyasının insan hakları, ticaret, serbest piyasa ekonomisi gibi evrensellik iddiası taşıyan kavramları, ülke sınırlarını pek de hesaba katmadan ilerlemekte diledikleri güçleri diledikleri alanlara taşıyabilmektedir. Hatta bu olguların bir kısmının emperyalizmin yeni biçimi olduğu ve gelişmiş kapitalist ülkelerin bu girişimlerini küreselleşme ile maskeleyip yoksul ülkeleri sövmeye çalıştığı düşünülmektedir (Özkul, 2011, s 49). Üstelik bu gözle bir bakışın; demokratikleştirme, özgürleştirme gibi naralar atarak sınırların altüst edildiği coğrafyalarda yaşayanları, uzun süre sınırları belirli bir toprak parçasına kavuşturmayan “evrensel” değerlere sahip devletleri nasıl adlandıracağı ayrı bir merak konusudur.

1.1.7.2. Egemenlik

Genellikle devletin en önemli özelliği olarak egemenlik görülmektedir. Ancak, devlet noktasında egemenlik sözünden ne anlaşılması gerektiği konusu netlikten bir nebze uzaktır. Zira uzun zaman devlet açısından egemenliğin devlete atfedilen kudretin üstün ve sınırsız olduğu anlamına geldiği savunulmuştur. Bununla birlikte devlet kavramının dıştan ve içten görünümü konusunda, -yukarıda bahsedilen duruma benzer şekilde- devletin egemenlik vasfının da dıştan ve içten görünümü farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan egemenliğin içten görünümü devleti temsil eden iktidarın, ülke içindeki diğer güç odakları ile olan karşılaştırmada üst sıralarda yer almasını içermektedir. Dıştan görünen egemenlik ise uluslararası düzlemde bahse konu devletin hukuken diğer devletler ile eşit bir platformda ilişki kurabilme hakkıdır. Ne var ki çağımızda, içteki iktidar egemenliğinin üstünlüğü mutlak olmadığı gibi, dıştan görünen egemenlik hakkı da bir devletin diğer devletlere eşit bir uluslararası kudrete sahip olduğu anlamına gelmeyebilecektir (Zabuncuoğlu, 1973, ss. 42-43).

Bodin’in “içte insanlar üzerinde mutlak ve üstün bir iktidar, dışta ise üstün bir kudret” olarak tanımladığı egemenlik açısından tartışmalı bir konu da egemenliğin kaynağı hususudur. Örneğin -en azından tespit edilebildiği kadarıyla- Eski Mısır’dan Orta Çağ sonlarına kadar egemenliğin kaynağının Tanrı olduğuna inanılmış; eski Mısır’da Tanrı-Kral düşüncesi hâkim olurken Orta Çağda ise otoritesini Tanrıya borçlu olan bir krala itaat edilmiştir (Akyılmaz, 1998, s. 3). Orta Çağın sonlarından itibaren şekillenen sözleşmecî kuram ise egemenliğin kaynağını farklı bir yerde görmüştür.

Halk egemenliği fikrini ortaya atan Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramına göre egemenlik topluca halka ait olup, iktidar hakkı her bir ferдин kendi nefsinde muhafaza ettiği egemenlik zerrisinin toplamı ile kullanılabilir (Küçük, ss. 336-337).

Böylesi bir yaklaşım, hem dağıtılmış olma durumu bakımından egemenliğin bölünemezliği ile hem de modern devletlerde uygulanan temsili demokrasi modeli bakımından egemenliğin devredilemezliği ile çelişiyor görünmektedir. Ancak bilinmektedir ki toplumda iktidar tarafından alınan kararlara mutlak bir itaat sağlamak güç olup, çoğunluk esasına göre karar almak suretiyle rıza olasılığını artırmak mümkün olabilmektedir. Diğer yandan, nüfus bakımından yoğun olan ve genel oy ilkesinin benimsendiği günümüz ülkelerinde her konuda bireylerin tamamının görüşünün alınması güçtür. Böylesi bir uygulamanın ekonomik ve zamansal maliyeti de hesaba katıldığında bu noktadaki zorluk daha net biçimde anlaşılacaktır. Dolayısıyla halkın yasama gücünü kendisi adına kullanmak üzere belirlediği temsilcilerin halk adına karar vermesi, pratik bir zorunluluktan ibarettir (Çelik, 2018, s. 423). Bu bakımdan halkın oylarıyla temsilcilerini belirlediği ve egemenlik hakkının seçilmiş temsilciler tarafından kullanıldığı bir düzende halkın egemenliğinin ortadan kalktığını ileri sürmek makul bir iddia olarak görülmemektedir.

Bu açıdan belirlenmiş bir alanda egemenliği halk adına kullanan devletin rızaya dayalı meşruiyeti sağladığı ölçüde bu hakka sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür. Rızanın ise yalnızca temsil ve çoğunluk ilkelerine dayanan bir mekanizma ile sağlanması çoğu durumda mümkün değildir. Nitekim çoğunluğa sahip olmak ne bu görüşü paylaşan toplumsal kesime ne de onların temsilcilerine sınırsız bir kudret bahşetmemelidir. Çünkü insanların çoğunluğun görüşünü paylaşmamaları durumunda bile sırf insan olmalarından ötürü sahip oldukları dokunulamaz hakları ve hak ettikleri bir saygı düzeyi söz konusudur. Bu bağlamda esas olan yalnızca alınacak olan kararlara katılma hakkı değil, aynı zamanda ortaya çıkan çoğunluk iradesinin hukukiliği olmalıdır. Bir başka deyişle devlet egemenlik hakkını kullanırken ve bu hakka dayanarak işlevini icra ederken, Montesquieu'nün de belirttiği üzere yasal çerçeveye de uygun hareket etmelidir (Akyılmaz, 1998, ss. 4-5). Bu çerçeve ise o devletin uyguladığı rejimin niteliğini belirleyen ve devletin egemenliğini bir bakıma sınırlayan anayasadır (Turhan, 2003, ss. 220-221).

1.1.7.3. Halk

Belirli bir yere ve orada faaliyet gösteren egemen otoriteye devlet denilebilmesi için o alanda insanların yaşıyor olması şarttır. Aksi takdirde ülke ile egemenlik kavramlarının içi boşalacak, bu isimlendirme ve kavramsallaştırmaların bir muhatabı bulunamayacaktır. Bir başka deyişle ülke ve egemenlik gibi soyut temellerden yola çıkan iddialar tanınmaya muhtaçtır ve onları anlamlandıracak insan varlıkları ve zihinleri olmaksızın tabiat için bir şey ifade etmemektedir. Bu bağlamda devleti kurmak için gereken ilk şey, bir insan topluluğudur. Bu topluluğun bir devlet meydana getirebilmesi için bir alt ve üst limit söz konusu olmamakla birlikte, bulunulan alanda egemenlik tesis edebilecek ve bunu sürdürebilecek bir nicelik de gereklidir. Diğer yandan teorik açıdan imkânsız olmasa da dünyada yaşayan tüm insanların dâhil olacağı bir dünya devleti ise uluslararasılık niteliği ortadan kalkacağı için pek makul görünmemektedir (Gözler, 2001, ss. 108-109).

İster halk ister millet, isterse de toplum denilsin, devleti oluşturmak üzere bir araya gelen kişilerin toplamı, devletin insan unsurunu oluşturmaktadır. Ancak terminoloji noktasındaki bu çeşitlilik, çoğu kez kastedilen olguda derin farklılıklara neden olmamaktadır. Zabuncuoğlu'nun Ernest Renan'dan naklettiği ifadesiyle ülke üzerinde yaşayan topluluğun “geçmişte ortak övünçlere ve bugün ortak iradeye sahip olan, birlikte büyük işler yapmakla birlikte, yine birlikte büyük işler yapma arzusuna sahip” (*mazide müşterek mefharetlere ve bugün müşterek bir iradeye malik olmak, beraber büyük işler yapmış bulunmak ve yine bu yolda büyük işler yapmak arzusunu beslemek*) olması millet olmak için yeterlidir. Dolayısıyla devletin hem kendisi hem de insani unsuru soyut bir tanımlamadan ibarettir. Bununla birlikte soyutlama yoluyla tanımlanıyor olsalar da hem devletin hem de halkının nesnel bir tezahürü olmadığını iddia etmek de pek akıllıca değildir (Zabuncuoğlu, 1973, ss. 76-77). Zira tanımlama biçiminden bağımsız olarak devlet de halk da somut olarak bir yerlerde durmaktadır.

Bununla birlikte devletin sınırlarının belirlediği alanda yaşayan insanlar topluluğuna millet denildiğinde, bu tanımlamanın kimi durumları karşılamadığı gibi bir iddia da gündeme gelebilmektedir. Buna göre devlet kurabilecek bir halkın sosyolojik açıdan millet olma olgunluğuna erişmiş olması gerekmektedir. Üstelik milletten kastedilen Fransızca kökeni itibarıyla “nation” kavramını karşılayacak bir

olgu ise durum biraz daha karmaşık hale gelmektedir. Zira Türkçedeki ulus kelimesiyle daha yakın bir anlam içeren nation kelimesi, ırk, dil ve menfaat ortaklığı ile tarihsel ve kültürel bir birikime sahip insanlar topluluğunu kastetmektedir (Pehlivan, 2006, s. 4). Hal böyle iken ulus olmak için toprak parçasını paylaşmaktan daha fazla ortak özelliğe sahip olmak gerekmektedir.

Bir ülke üzerinde yaşayan halkı tanımlayan ulus, konusunda iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Bu görüşlerden birincisi daha çok biyolojik özelliklerle anlam bulan ırkçı, dil ve din konusunda ortaklığı savunan anlayıştır. Bu anlayışın en belirgin ucunda Alman Nazi düşüncesi yer almaktadır. Romantik Alman milliyetçiliğinin en çılgın hayâllerini irrasyonel ve hatta metafizik fikri bir temel üzerinde inşa eden Naziler, 2. Dünya Savaşında dünyaya büyük acılar çektirmişlerdir. İkinci ölçüt olarak ise daha sübjektif bir kavramsallaştırma içermekte olup ırkçılıktan uzak, kültürel birlik ve birlikte yaşama arzusu esas alınmaktadır. Bu Fransız ekolü ulus yaklaşımı Ernest Renan'ın ifade ettiği üzere bir milletin varlığını, her gün tekrarlanan ve her birinde bir arada yaşama kararı çıkan bir plebisite benzetmektedir (Cin, 2014, ss. 12-13).

1.1.7.4. Yönetim

Tarım öncesi, tarım ve sanayi toplumu evrelerinden geçen insanlık, tüm bu süreçler boyunca nicelik ve nitelik bakımından gelişme göstermiştir. Tarım öncesi dönemde toplumdaki ziyade topluluklar biçiminde yaşam süren insanoğlunun daha çok aile düzeyindeki ilişkilerinin, basit hiyerarşik kalıpların ötesinde bir iş bölümüne ihtiyaç duymadığı ileri sürülürse pek de yanlış olmayacaktır. Avcılık ve toplayıcılık gibi bir geçim şeklinde mülkiyet düşüncesi olgunlaşmamış olsa da tarımsal üretime geçişle birlikte artık değer ve emeğe dayalı mülkiyet düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ise tüm toplumsal normları yeniden temellendirerek, kitle üretimi, kır-kent ayrımı, sermayeye dayalı zenginleşme, kazanç esaslı vergilendirme gibi çok daha karmaşık ve örgütlü idare gerektiren olguları ortaya çıkarmıştır. Eskisine nazaran çok daha yoğun ve karmaşık bir iş birliği gerektiren bu dönemde, zorlama ve denetim gücüne sahip bir yapıya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmuştur (Akıncı, 2012, s. 62).

Devleti çağırın ortam, halkı güçlü bir idari aygıt altına yönetilmeye daha hevesli hale getirmiştir. Diğer yandan, halkın devlete ihtiyacı olduğu kadar ülkeler üzerinde hüküm süren otoriteler de bir şekilde insan topluluklarının varlığına gereksinim duyacaktır. Bu gereksinim muhtemelen hem tüm mülkün tek bir kişi yahut küçük bir grup tarafından değerlendirilemeyecek olmasından, hem de tüm üretim araçlarını tek başına kullanmak yerine üretim ve ticaretten vergi alınmasının avantajlarından kaynaklanmaktadır. Ancak böylesi bir düzenin devamı meşruiyeti, dolayısıyla da rızayı gerektireceğinden iktidarın halk ile paylaşılması da gerekmektedir. Fransız Devrimi ile yaygınlık kazanan bu ulusal egemenlik düşüncesi burjuvazinin de yönlendirmesiyle temsili demokraside vücut bulmuştur. Böylece bireylerin tekil iradeleri yerine temsilciler eliyle gerçekleştirilen genel irade geçerli kılınmış olup, icraatlarında halkının onayını alan modern ulus devlet yasal, akılcı otoriteye dönüşmüştür (Aydın, 2018, s. 236).

Ancak devlete ilişkin olarak açıklanan tüm diğer kavramlar gibi, ülkede yönetim ve kamusal hizmet faaliyetlerini gerçekleştiren idari aygıt da farklı ve açıklanması gereken bakış açılarıyla yorumlanmaktadır. Öncelikle -her zaman gerçekçi bilgi sağlamayabilirse de- ülkelerin anayasalarında o ülkedeki yönetim aygıtının faaliyet esaslarının bir çerçevesinin çizildiğini belirtmekte fayda vardır. Faaliyet alanlarının sınırları bakımından devlet yönetimlerini Liberal ve Müdahaleci devletler olarak adlandırmak mümkündür. Liberal devletler, daha çok devlet için öngörülen temel faaliyet alanları içinde kalmayı tercih eden devletlerdir. Böylesi bir anlayışla hareket eden devletler; savunma, güvenlik ve adalet hizmetlerini sunarken diğer hizmet alanlarını piyasa esaslarına göre idare etmekte ve özel sektöre bırakmaktadır. Müdahaleci devletlerden Sosyalist bakış açısına yakın olanlar iktisadi alana devlet müdahalesini ve üretim araçlarının devlet tekelinde olması gerektiğini savunurken, sosyal demokrat bakış açısına sahip devletler ise özel teşebbüs ve mülkiyetin serbest bırakılması gerektiğini ancak devletin eşitlik ve sosyal adaleti sağlamak için gerektiğinde müdahale etmesi gerektiğini ileri sürmektedirler (Gözler, 2007, ss. 27-28).

1.2. Devlet Adamı

Halkın egemenliği ilkesine dayanan günümüz modern devletlerinde kamu gücü, seçilmişler ya da atanmışlar olarak değerlendirilen siyasetçiler ve bürokratlar eliyle kullanılmaktadır. İlk çağlardan itibaren gücünü ilahi bir kaynaktan aldığına inanılan egemen yapılar, artık halk adına hareket etmekte, çeşitli hesap verme mekanizmaları ile sınırlanmaktadır. Siyasal otoriteye seçimler yoluyla ve belirli bir süreliğine devredilen egemenlik, hukukun belirlediği sınırlar içinde ve halkın teveccühü sürdüğü müddetçe kullanılabilir. Seçilmiş siyasetçiler tarafından atanan bürokratlar ise çeşitli haklara sahip olmakla birlikte siyasal iktidarın belirlediği kamu politikaları ekseninde hareket etmek durumundadırlar (Aksan ve Çelik, 2011, s. 7).

Bu bağlamda siyaset ve bürokrasi arasındaki en temel ayrımlardan biri de takdir yetkisidir. Bu, yöneticilere yasa koyucu tarafından belirlenmiş ölçülerde verilen seçim yapma olanağını ifade etmekte olup, resmi eylemlerde kullanılan gücü meşrulaştıran imkândır (Yıldırım, 2010, ss, 840-841). Modern devlette bürokratik mekanizmaya devredilen takdir yetkisinin sınırlarını belirleyen mekanizma yasama organıdır. Anayasa, kanunlar, yönetmelikler ve tüzükler gibi yasama araçları, bu amaçla kullanılmakta, bürokratik işlemlerin nasıl yürütüleceğine ilişkin ilke ve sınırlar bu araçlarla belirlenmektedir. Bu çerçevede siyasal iktidar, bürokrasinin hem işvereni hem de yetki kaynağı ve sınırlayıcısıdır. Dolayısıyla bugünün devlet düzeninde halk adına egemenlik siyasal iktidarın elinde iken, onun koyduğu kurallara göre hareket ederek kamu düzenini sağlayıp kamusal hizmet üretme vazifesi de bürokrasinin omuzlarındadır.

1.2.1. Siyaset

İstediğini yaptırabilme gücü ve güç kullanma tekeline sahip en üstün ve sürekli meşru irade olan siyasal iktidar; çok boyutlu bir siyasal ilişkiler ağı olup başkalarının davranışlarını belli sınırlar dahilinde kontrol edip son karar yetkisine sahiptir. Bürokrasiyi, kendisi de halka hesap veren siyasal iktidara karşı sorumlu kılan düzen, siyasetin gücünü artırıp, tercih hakkını ona teslim etmektedir (Altunok, 2016, s. 167). Belirtilen ilkelere göre, siyaset; güç kullanma, kontrol ve son karar haklarına sahipken,

halka hesap verdiği çok boyutlu ve karmaşık bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu bakımdan siyaset, karmaşık ilişkilerin etkisindeki bir hak ve sorumluluk dengesi içinde yürütölmektedir.

Siyasetin içerisinde yürütöldüğü ortamın kompleks bir yapı oluşu, onun tek bir kişiden ziyade toplulukla ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Tek bir kişinin bulunduğu ortamda siyasete ihtiyaç doğmayacağı gibi, topluluk olma hali bir ben ve ötekilerin bir arada olmasına neden olacağından bir ilişki tipi olarak siyaset de ortaya çıkacaktır. İşte siyaset bu toplumsal ilişkiler ağı içerisinde meşru otoriteye dayanarak bir varlık ve değer dağıtma sistemidir. Bu sistemin meşru sayılabilmesi de dayatmanın yerini uzlaşmanın, bireysel kararların yerini katılmanın, tekil menfaatlerin yerini de müzakere ve toplumsal çıkarların almasına bağlıdır (Çelik ve Mardinli, 2018, s. 39). Böylece siyaset; despotizm ya da diktatörlük yerine demokrasi adına layık olarak yürütölebilecek, bu karmaşık siyasal ilişkiler ağı gereğince değerlendirilerek toplumsal fayda eksenine çekilebilecektir.

Siyasete en üstün ve sürekli meşru otorite olma hakkını veren ise halkın kendisidir. Modern devlet teorisi konusunda önemli otoriteler kabul edilen Hobbes, Locke ve Rousseau'nun görüşleri daha önceki bölümde paylaşılmıştır. Bu noktada ilgili yazarların görüşleri hakkında tekrara düşmeden söylenilebilecek olan husus insanlığın ilkel bir dönemi olan doğa durumundan çıkışı sağlayan toplum sözleşmesinin bu sonucu doğurduğudur. Toplumsal hayatı paylaşan halk, bir takım hak ve menfaatlerinden devlet adı verilen siyasal organizasyon lehine vazgeçmektedir. Devlet güvenlik ve adaleti tesis ederken, kendisine bu hakkı tanıyan uyruklarını da kendisine ve kararlarına karşı gelmekten adalet adına men etmektedir (Malkoç, 2017, s. 87). Öyleyse halkın siyasal otoriteye itirazı ancak adalet ve güvenlik konusunda olabilecektir. Bunun haricindeki hallerde ise siyasal tercih hakkını kullanmak dışındaki bir yolla siyasal iktidara son verilemeyecektir.

Bu noktada da siyasal iktidarın sürekliliği gündeme gelmektedir. Siyasal iktidar gücünü halktan alıp yalnızca halka hesap vermekle mükellef olduğuna (2014, ss. 28-29) göre halk var oldukça egemenliği onun adına kullanan siyasal iktidar da var olacaktır. Seçimler yoluyla siyasal iktidarı temsil eden kişi ve örgütlerin değişmesi, siyasal iktidarın sürekliliğinde bir fark oluşturmayacaktır. Esas olan devletin temel

niteliklerini belirleyen anayasa altında egemen devletin diğer temel unsurlar olan halk ve ülke ile birlikte varlığını sürdürüyor olmasıdır. Bu dört temelden herhangi biri ortadan kalkmadığı sürece siyasal iktidarın sürekliliği sağlanacak, halk da siyasal tercihleri ile onu temsil eden organizasyonu belirleyecektir.

1.2.2. Bürokrasi

Kavramı ilk defa kullandığı belirtilen Vincent de Gournay'e (Eryılmaz, 2005, s. 5) ve onun yaşadığı döneme atıfla; bürokrasi sözünün başlarda siyasal hayatta önemli rol oynayan kişileri içerdiği ileri sürülmektedir (Dursun, 1992, s. 133). Bugün ise bürokrasi çok farklı anlamlar içeren, fonksiyonları yönünden değişime uğramış bir kavramdır. Memurların yönetimi, modern devletin düzgün işleyen yürütme aygıtı ve işleri yavaşlatan türden kırtasiyecilik bu yeni anlamlardan bazılarıdır (Acar, 2018, s. 671). Bu çalışmada belirlenen kavramsal çerçeve içinde günümüz devleti bağlamında ele alınan bürokrasi ise modern devletin idari aygıtı olarak düşünülmektedir. Bir başka deyişle bürokrasi, kamu yönetiminin işlevsel görüntüsünü ifade etmektedir.

İdari aygıtın uygulayıcısı konumundaki kamu yönetimi mekanizmasının resmiyetçi ve bürokratik yapıda olması aslında yürütülen faaliyetin doğası gereğidir ve onun bu yapısını ortadan kaldıracak bir reformu hayata geçirmek pek olası değildir. Zira ortalama bir bürokratin katı kurallar ve düzenlemeleri dikkate almaksızın hareket etmesini beklemek de anlamsızdır. Özel sektörün ana unsuru olan kar odaklılığın, kamu kurumları ve çalışanları için bir güdüleyici haline gelmesi, güvenlik veya maliye gibi alanlar başta olmak üzere, kamu kurumlarının kendilerinden beklenen biçimde faaliyet göstermesini engelleyecektir (Von Mises 2007, ss. 99-100). Bu da bürokrasiyi yasal görüntüsünden uzaklaştırarak piyasanın bir uzantısı haline getirecektir.

Nitekim geleneksel, karizmatik ve rasyonel otorite türlerini ele alırken Weber'in idealize ettiği otorite tipi de meşru kurallar ekseninde hareket eden yasal bir yapıdır. Gelenekleri kutsayan yaklaşımın eseri olan geleneksel otorite ile kendisinde hikmet görülen tek bir kişiyi kutsal addeden karizmatik otorite tipi yerine, akla yatkın olan (ussal) ve gücünü kanundan alan (yasal) otorite (Acar, 2018, s. 674) tipi bürokraside idealleştirilmektedir. Teknik bilgisini kullanarak önceden belirlenmiş kurallara göre hareket eden bir bürokratik yapı, modern devletin en temel

unsurlarından biridir. Sınırlı yetkilerle yürütülen faaliyetler her türlü kişisellikten uzak ve disiplin içerisinde yerine getirilmektedir (Yıldırım, 2010, s. 845).

Yukarıda ele alınan siyaset ve bürokrasi kavramları, bu çalışmanın temel nesnesi olan Kutadgu Bilig’de de bir karşılık bulmaktadır. Yazıldığı dönem itibarıyla hâkimiyetin kaynağını geleneklerde ve ilahi güçte gören anlayışı yansıtan eserde hükümdar, günümüz modern devletlerindeki siyasal iktidara karşılık gelmektedir. Nitekim artık egemenliğin kaynağı geleneksel ya da ilahi değil, toplumsaldır. Siyasal iktidar da halktan aldığı güce dayanarak hareket etmektedir. Gücünü borçlu olduğu halk tarafından seçilen siyasal iktidarlarca belirlenen bürokratları ise hükümdar dışındaki devlet adamları ile eşleştirmek mümkündür. Zira günümüz bürokratlarının çalışma prensipleri ve faaliyet sınırları da hükümdarın emri altındaki devlet adamları hakkında tasarrufta bulunmasına benzer şekilde, siyasal iktidarlar ve siyasetçiler tarafından belirlenmektedir.

2. KADİM TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEVLET VE DEVLET ADAMI

2.1. Kadim Türk Kültüründe Devlet

Devlet telakkisi, milletlerin tarihî süreç içerisinde oluşturdukları maddi ve manevi değerler manzumesine göre şekillenmektedir. Türk milleti uzun tarihi seyir içerisinde farklı coğrafyalarda birçok devlet kurmuştur. Geçmişten günümüze kadar kurulan Türk devletleri incelendiğinde, kurulduğu zaman ve mekân farklı olsa dahi Türk tarih ve kültür birikiminin bir sonucu olarak benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir.

Bugün sahip olduğumuz bilgiler ışığında, tarihin en eski dönemlerinden itibaren Türk devletinin varlığı görülmektedir. Bu da devletin ortaya çıkışı ile Türk Devletinin doğuşunun aynı dönemlere rastladığını göstermektedir (Niyazi, 2015, s. 27). Dünya tarihinin en kadim milletlerinden olan Türkler, bilinen en eski Türk Devleti olan Büyük Hun Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı M.Ö. 318 yılından (Ligeti, 1982, s. 26) günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisinde anayurdu, Orta Asya başta olmak üzere, dünyanın değişik coğrafyalarında hanlık, beylik, atabeylik, imparatorluk ve devlet vasfında büyük küçük birçok siyasi teşekkül kurmuşlardır.

Tarih boyunca kurulan Türk devletleri, nüfusu Türklerden oluşan halkların oluşturduğu millî devlet, Türk nüfusunun idareci konumunda olduğu ve halkı yerli unsurlardan oluşan devletler ve çok uluslu yapıları ihtiva eden dünya devletleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bulduk, 2008, s. 47).

2.1.1. Türk Devletinin Kaynakları

İnsanların doğal çevrenin etkilerine çok fazla hâkim olamadığı eski dönemlerde, coğrafyanın yaşam tarzı üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Eski Türklerin sosyal, ekonomik ve idari yapılarının oluşumunda ve şekillenmesinde içinde yaşadıkları bozkır kültürünün etkisi de yadsınamayacak derecededir. Orta Asya uçsuz bucaksız bozkırların olduğu, şiddetli karasal iklime sahip bir bölgedir. Bozkırdaki zor hayat şartları Türklerin dayanıklı ve mücadeleci bir toplum olmasını sağlamıştır. Türkler Asya bozkırlarında, geçimlerini büyük ölçüde hayvancılıkla sağlamışlar, konar-göçer bir hayat sürmüşler, doğal çevreye uyum sağlayarak, bozkır kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Bu durum da, Türk devletinin tekâmül etmesi ve o

dönemde bilinen üç kıtaya yayılıp hüküm sürmesinin en büyük etkenlerinden olmuştur.

Türk Devletinin kaynaklarından bir diğeri de hiç şüphe yok ki, eski Türklerin sosyal yapısı olmuştur. Bozkır kültüründe birey, aile, toplum ve devlet daima içe içe ve sıkı ilişki içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Bu kültürün kendine has özellikleri etrafında biçimlenen ve sosyal yapının temelini oluşturan Türk aile sisteminde, çekirdek aileden başlayarak oluşan ve töreye bağlı olarak gelişen akrabalık ilişkileri idari yapının şekillenmesinde çok büyük rol oynamıştır. Toplumsal yapı kendine has kurallar çerçevesinde aile, soy, boy, boylar birliği gibi kademe kademe ilerleyerek en büyük siyasi organizasyon olan devleti oluşturmuştur.

2.1.1.1. Bozkır Kültürü

Üzerinde yaşanan coğrafya, bir milletin sosyal hayatında ve kültüründe çok önemli bir yer işgal etmektedir. Bulunduğu coğrafya ile entegre olan milletlerde vatan ve devlet anlayışı daha çok gelişme göstermektedir. Bu durum geçmişte olduğu kadar günümüz Türk devletleri için de aynıdır. Türklerin eskiden beri varlıklarını devam ettirdiği topraklar, oldukça yüksek platolarla çevrili, su kaynaklarına sahip, yaylak ve kışlak alanların bulunduğu, çok büyük bozkırlardır (Bulduk, 2008, s. 49).

Türk Devleti'nin kurulmasına yol açan sebepler “Bozkır Kültürü” olarak tanımlanan milli Türk kültürünün temelinde yatmaktadır. Bu kültür, doğup geliştiği coğrafi çevre (bozkırlar), manevi insan gücü (Türk) bakımından diğer yerleşik ve göçebe kavim kültürlerinden farklı olduğu için meydana getirdiği devlet tipi de Türk'e has özellikler taşımaktadır. Bozkırda, ekonominin temeli hayvancılık olup; tarım bir geçim kaynağı olmamıştır. Bu nedenle feodal bir yapı söz konusu olmadığı gibi toprak köleliği de yoktur. İlk Türk devletleri, kan akrabalığı ile birbirine bağlı ailelerin oluşturduğu kabilelerin birbirleri ile olan yakın ve düzenli iş birliğinden doğmuştur (Kafesoğlu, 1976, ss.307- 308).

Orta Asya bozkırlarında Türk devletinin kuruluşunda önemli rol oynayan etkenlerden biri de atın evcilleştirilmesi ve atlı-göçebe kültürün ortaya çıkması olmuştur. Atın binek hayvanı olarak kullanılması M.Ö. 2000 yılının başlarına kadar gitmektedir. Bu sayede hareket kabiliyetinin artması ile Türkler, uçsuz bucaksız bozkır

coğrafyasına kısa zamanda yayılmışlardır. Özellikle M.Ö. 1000 yıl içerisinde bu coğrafyada yaşayan topluluklar çok büyük gelişme göstermişlerdir. Çin kaynaklarındaki bilgiler ışığında, M.Ö. 1200 yıllarından itibaren atın evcilleştirilmesi, bunun yanında demirin yaygın olarak kullanılmaya başlaması ve Türk milletinin kurucu özelliklerinin birleşerek büyük bozkır devletlerinin temellerinin atıldığı ifade edilebilir (Durmuş, 2017, s.13).

Bozkırda yaşayan Türkler, iklim şartlarından dolayı yazın yaylalarda kışın kışlaklarda yaşamak zorunda kaldıklarından, kendilerine özgü bir yaşam biçimi olan “konar-göçer” hayat tarzına sahip olmuşlardır. Türklerin güçlü bir devlet ve vatan anlayışına sahip olmasının etkenlerinden biri de şüphesiz bu konar-göçer yaşam biçimi olmuştur. Konar-göçerlik ilkel göçebelikten¹ farklılık arz etmektedir. İlkel göçebelikte hukuka bağlı olmadan gelişigüzel bir göç söz konusu iken, konar-göçer hayatta yaylak ve kışlak arasındaki gidiş gelişler töre ile belirlenmiştir. İlkel göçebelikte vatan anlayışı gelişmemişken, konar-göçerlikte yer ve su mukaddes sayılmış ve buna bağlı olarak da güçlü bir vatan anlayışı doğmuştur (Bulduk, 2008, ss. 49-50).

Konar-göçer yaşam tarzı Türklerin yaşantılarını disiplin altında tutmalarını da sağlamıştır. Eski Türkler, düşmanın ne zaman ve nerden çıkacağı belli olmadığından hayatlarını devam ettirebilmek için sürekli tetikte ve savaşmaya hazır halde bulunmuşlardır. Bu yaşam biçimi Türklerin teşkilatçılık ve devlet kurma fikrini geliştirmiştir (Niyazi, 2015, s. 29). Nitekim Türkler teşkilatçılık özellikleri sayesinde zaman içerisinde, çok güçlü ve aynı zamanda iyi işleyen idari ve askeri teşkilatlar kurmuşlardır.

Türk devletlerinin kuruluş ve gelişimlerinde, Asya’da farklı dönemlerde göçebelerin yer ve yurt değiştirme hususunda sahip oldukları imkân ve ihtiyaçlar büyük rol oynamıştır. Göçler nedeni ile meydana gelen hareketlilik ve yer değiştirme süreci sonraki dönemlerde Selçuklu ve Osmanlı Devletleri’nin de kurulmasında büyük etken olacaktır. Bununla birlikte Türkmen göçebe unsurları gittikleri yerlere sadece yeni bir ırk ve dil götürmemiş, dinî ve kültürel değerlerini de götürerek, oralarda yeni bir kültürel yapının da taşıyıcısı olmuşlardır (Türkdoğan, 2011, ss. 383-384).

---

¹ Göçebelik meselesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: (Kafesoğlu, 1997, ss. 32-35).

Orta Asya bozkırlarında M.Ö. 1700 tarihinden itibaren göçebe ve savaşçı bir kavmin hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Türk ırkının prototipini oluşturan ve “ Andronova insanı” diye adlandırılan bu ırk, Altay ve Tanrı Dağlarını kaplamış, Hun ve Kök Türk devletleri dönemlerine kadar devam etmiştir (Ögel, 1988, s.7). Bununla birlikte Türklerin anayurdu hususunda bilim adamları arasında farklı görüşler mevcuttur. Türklerin anayurdu sayılan bölgeler arasında Altay Dağları, Tanrı Dağları-kuzeybatı Asya sahası, İrtiş-Ural arası, Altaylar-Kırgız bozkırları bölgesi veya Baykal Gölünün güney-batısı, Altayların doğusu ve Kingan sisilesi ve Hazar Denizinin kuzey-doğu bozkırları bulunmaktadır (Gömeç, 2006, s. 13).

Türkler zaman içerisinde anayurtlarından geniş kitleler halinde göç etme etmek zorunda kalmışlardır. Türkleri yaşadıkları coğrafyadan göçe zorlayan birçok etken bulunmaktadır. Bu sebepler 4 ana başlık altında şu şekilde özetlenebilir (Akçora, 1996, s. 242).

- ✓ *İktisadi Sebepler:* Fetihler sonucunda halkın geçimini sağlayacak gelir elde edilemeyince geçim sıkıntısı başlamış, bunun üzerine daha iyi imkânlar bulmak için başka bölgelere göç edilmiştir.
- ✓ *İklim Değişiklikleri:* Türkler geçimlerini büyük ölçüde hayvancılık ile sağlamış, nispeten ziraat ile uğraşmışlardır. Kuraklık hem tarımı hem de hayvanlarını etkilemiş, dolayısıyla kendilerini ve hayvan sürülerini besleyemediklerinden yeni otlaklar bulmak amacıyla göç etmişlerdir.
- ✓ *Siyasi Baskılar:* Zaman zaman kendilerinden daha güçlü olan komşu devletlerin baskıları ve onları egemenlikleri altına almak istemeleri sonucunda bazı Türk boyları yerlerinde kalmayı tercih ederken; bazı Türk boyları yabancı bir devletin idaresine girip, hâkimiyetlerini kaybetmektense, yurtlarını terk edip yeniden devlet kurmak amacıyla uzak diyarlara göç etmişlerdir.
- ✓ *Cihan Hâkimiyeti Ülküsü:* Türkleri bir ad ve bir bayrak altında toplama ülküsü ve maneviyatlarının da sağlamlığı nedeni ile başka bölgelere göç etmişlerdir.

Bozkırlar yayla iklimine sahip olduğundan göçler sırasında Türkler, benzer coğrafi şartları aramışlardır. Ormanlık, sıcak ve çok rutubetli bölgelere girmekten

kaçınmışlardır. Buna dikkat etmeyen bazı Türk toplulukları zamanla yabancı kültürlerin baskısı ile değişime uğramıştır. Çin’de Tabgaçlar, Hindistan’da ki çeşitli Türk devletleri, Balkanlarda Bulgarlar bu topluluklara örnek gösterilebilir. Türkler’ in yüzyıllar boyunca küçük büyük siyasi kuruluşlar oluşturarak varlıklarını devam ettirdikleri saha, Kuzey Çin’den başlayıp bütün Orta Asya’yı, İran’ı ve Anadolu’yu içine alarak Avrupa’da Tuna’ya kadar uzanan geniş bir alandır (Çandarlıoğlu, 2013, s.16).

2.1.1.2. Türklerde Toplumsal ve İdari Yapı

Eski Türklerde toplumsal yapı kademeli olarak “Oguş”(aile), “Urug” (soy), “Bod” (=boy, kabile), “Ok” (bir siyasi kuruluşa bağlı boy), “Bodun” (boyar birliği) ve “İl” (el)=devlet şeklinde ifade edilebilir (Kafesoğlu,1976: 309). Buna göre toplumsal yapının temelini teşkil eden en küçük sosyal yapı aile iken, ailelerin bir araya gelmesi ile soy birliği, soyların bir araya gelmesi ile de boyar oluşmuştur. Boyların yönetici bir boyun etrafında birleşmeleri sonucunda ise devlet meydana gelmiştir.

İnsanların bir arada yaşamalarını sağlayacak yasal düzenlemeler ve güçlü bir toplumsal yapıya sahip olmak devlet kurmanın en başta gelen şartlarındadır. Dünyanın değişik bölgelerinde devlet kuran Türkler de Cihan hâkimiyetine ulaşma ülküsü ile farklı kültürden insanları bir arada tutacak siyasi ve hukuki birikime çok büyük önem atfetmişlerdir. Bu ideale ulaşmak için ise, güçlü bir sosyal yapının varlığına gereksinim vardır. Hiç şüphesiz güçlü bir toplumun çekirdeği ise aile kurumundan geçmektedir (Tellioğlu, 2006, s. 211). Türklerin de dünyanın dört bir tarafına yayılarak, varlıklarını devam ettirmeleri, toplumun temel taşı olan aile yapısına verdikleri önemden kaynaklanmaktadır.

Türk ailesi bir baba ailesi olup, devlet çocuğun yetişmesinden sorumlu olarak babayı görmektedir. Buna rağmen babanın aile içindeki otoritesi sonsuz değildir. Ailede sadece bir kadın ve bir anne vardır. O dönemde boşanma ve zina gibi davranışlar henüz doğmamıştır. Aile, baba, anne ve çocuklardan meydana gelmektedir. Baba öldüğünde oğullar, kardeş öldüğünde diğer kardeşler ölenlerin çocuklarına bakmakla mükelleftir. Türk devletlerinin temeli ve oluşumu birleşen ve büyüyen Türk

ailesine dayanmaktadır. Büyük topluluklar haline gelen Kınık, Kayı, Bayındır gibi boylar bunun canlı örnekleridir. Türk Devleti insanların inançlarına göre ve ailedeki töreye göre şekillenmiştir (Ögel, 2001, ss. 2-3).

Romalılarda ve Çinlilerde ailenin en yaşlı erkeğinin mutlak söz sahibi olduğu, kadınların hiçbir söz hakkı bulunmadığı "Pederşahi" (Ataerkil) aile tipi hâkimdir. Bu aile tipinde akrabalık baba soyundan gelmektedir. Kadın erkeğin atalarının dinine bağlı olup, dini işlerin yürütülmesi, aile işleri ve mal varlığının idaresi babaya aittir. Slavlardaki "Zadruga" ailesi de bu aile tipine benzemektedir. Yakın akrabalar, ailenin en yaşlı erkeğinin idaresi altında yaşamaktadırlar. Ailenin malvarlığı Zadruga topluluğuna aittir ve aile başkanı tarafından idare edilmektedir. Aile başkanının karısı kendisine yardımcı olmakta ve nispeten söz hakkı bulunmaktadır. Erkeğin birinci planda olması, erkek çocuğa verilen önem, erkek ve kadının bir arada görünmekten kaçınmamaları, tek eşlilik, yaşlı kadının söz sahibi olması gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda Türk aile yapısında yumuşak bir pederşahlığın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Eröz, ss. 3-12).

Diğer taraftan Ziya Gökalp, Türklerde pederşahi aile tipinin olmadığını ifade ederken, Bahaeddin Ögel, Türklerde "ana ailesi" (maderşahi) tipine rastlanılmadığını belirtmektedir. Pederşahi aile tipi babanın otoritesine dayanmaktadır. Diğer bir aile tipi olan pederi ailede ise babanın hâkimiyeti söz konusu iken aile işlerinde ananın da fikirleri alınmaktadır. Bu aile tipinde miras ve akrabalık hem baba soyunu hem ananın sülalesini takip etmektedir. Türklerde oldukça gelişmiş bir "baba ailesi" tipi mevcuttur. Evin ve devletin sahibi ve başı babadır. Bu nedenle Dede Korkut Kitabı'nda, evden söz edilirken "atam anam evine dönsem" denilmekte, ev ile ocağın sahibi baba ile ata, daha önce anılmaktadır (Güler, 1998, ss.46-47). Bununla birlikte kadına da toplum hayatı içerisinde çok büyük önem verilmiştir.

Türk aile tipinde kadının soyuna verilen önem "soylu sopl", "soyu sopl temiz" deyimlerinden anlaşılmaktadır. Burada, "soy" baba soyunu ifade ederken, "sop" ananın sülalesini göstermektedir. Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan, babası İlteriş ve annesi İlbilge Hatun'un birlikte tahta çıktıklarından bahsetmektedir. Kök Türklerde, *kağan* ve *katun*, devlet işlerini birlikte yürütmüşlerdir (Eröz, ss. 20-21).

Eski Türklerde boy, aileler veya soyların bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Boyların başında düzeni ve adaleti sağlamak ile görevli bir “bey” bulunmaktadır. Bu nedenle boy siyasi mahiyette bir birliktir. Türk boylarının adları boyun siyasi ve sosyal özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Tür boy isimleri aşağıda ki şekilde sınıflandırılabilir (Kafesoğlu, 1976, ss. 309- 310):

- ✓ Askeri teşkilat ve unvanlar ile ilgili olanlar (Çor, Yula, Kapan, Külbey, Yabagu, Yened, Çepni vb),
- ✓ Askeri, siyasi olayların etkisi ile meydana gelenler (Hazar=Kazar, Sabar, Kabar, Kesi, Bulgar, vb.),
- ✓ Büyük, şöhretli, zengin anlamlarında olanlar (Bayındır, Bayat, Çavuldur, Tabgaç vb.),
- ✓ Adam ve insan anlamalarını verenler (Hun, Ağaçeri, Kumeri, Moger=Magyar vb.),
- ✓ Hal ve tavır veya hava olaylarını bildirenler (Argu, Argın, Çuvaş, Karluk, Boran, Kürt vb.),
- ✓ Kuvvet, sağlamlık, cesaret, fazilet ifade edenler (Türk, Kayı, Kangar, Karan, Etim=Erdem, Kınık vb.),
- ✓ Boylar birliğine katılanların sayısına göre adlandırılanlar (On-ok, Dokuz-oğuz, On-Uygur, Üç Karluk vb.)

Türklerin tarih boyunca üç kıtada birbirinden farklı iklimler ve topraklar üzerinde devlet ve imparatorluk benzeri siyasi yapılar kurarak varlıklarını devam ettirmeleri boylar sayesinde olmuştur. Aralarında kilometrelerce mesafe olan boylar, genellikle bağımız yaşamışlar ve büyük bir devlet kurulduğunda ona tabi olmuşlardır. Devlete bağlanan boyların durumlarında değişiklik olmamış, mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Boyların devlete bağlanması hadisesi, Avrupa Hunları ve Oğuzlar’da olduğu gibi dünya tarihini etkileyen çok büyük göçlere de neden olmuştur (Taşağıl, 2004, s. 1).

Türk devletlerinde boylara dayalı siyasi örgütlenme sayesinde, merkez de güçlü durumda kalmıştır. Boylar savaş zamanında hemen toplanabilen askeri birlik konumunda olduğundan, teşkilatçılık ve mücadele yeteneğini oldukça yükseltmiş, toplumu canlı ve atak tutmuştur. Ancak merkezi otoritenin zayıfladığı, güçlü

yöneticilerin olmadığı dönemlerde, boy beylerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerine ve devletin bölünmesine de yol açmıştır (Kösoğlu, 1997, s. 40). Eski Türk boyları da diğer boylar ile töre gereği ilişkilerini sürdürmüştür. Aynı tarz yaşayışa sahip olan boylar, gerektiğinde sürülerini birleştirerek, tabii afet yahut düşman saldırıları karşısında, iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır. Bu ve benzeri sebepler Türk konar-göçerlerini birlikte yaşamaya, kısacası “millet” olma şuuruna, götürmüştür. Milletın sınırları belirli olan bir toprak parçasında örgütlenmesi ile ortaya çıkan hükmî kişilik ise devlet olarak nitelendirilmektedir (Bulduk, 2008, s. 50).

Boyların birleşmesi ile “bodun” oluşmuştur. Bodunlar genellikle soy ve dil birliğine sahip boylardan oluşmakta, başında bey veya han bulunmaktadır. Bodunlar bağımsız veya bir “il”e bağlı olabilmektedir. Eski Türklerde siyasi teşkilatın en üst yapısını ise il (el) oluşturmuştur. İl: toprağı, halkı, idari ve hukuki kuralları ile yurdu ve milleti koruyan ve yaşatan siyasi bir kuruluştur (Kafesoğlu, 1976, ss. 31- 312). İl’in başkanına Yabgu adı verilmiştir. İl, Orhun Kitabesinde devlet anlamında kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud il kelimesini sulh anlamında kullanmıştır. Bu iki anlam eski Türklerde sulh ile devlet arasında önemli bir ilişkinin mevcut olduğunu (Gökalp, 1981, ss. 3-9), devlet ve barışın birbirine bağlı olduğunu, devletin varlığının aynı zamanda barışın da varlığı olduğunu göstermiştir (Yakit, 2016, ss. 1-2).

Diğer taraftan il deyimini zamanla ülke anlamında da kullanılmıştır. Burada kastedilen ülke hem hükümdarı hem de sınırları belli olan ülkedir. İl kelimesi giderek budun, halk, millet gibi anlamlarda da kullanılmaya devam etmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan, (kadılık, nâiblik ve vezirlik gibi) “bu üç işte bolsa yaragsız kişi, yaragsız bolur barça il kün işi” (bu üç işte kötü kimseler bulunursa bütün halkın işi kötü olur)² şeklindeki beyitte kelimenin halk, millet anlamın da kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde de “ele güne karşı” deyiminde olduğu gibi, aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Genç, 1981, ss. 75-83).

Devlet kavramı Latince’ de “stare” fiilinden yapılan “status” dan gelmektedir. Bu kavram “durmak, yerleşmek ve ikamet etmek” anlamında durağan bir anlam taşımaktadır. Bugün kullandığımız devlet kelimesi, İslâmî dönemde Arapçadan dilimize geçmiştir. Devlet Arapçada “d-v-l” kökünden gelmekte ve "hareket ettirmek,

---

² b. 5334

döndürmek, dolaştırmak, çekip çevirmek” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Latinler yerleşik olmayan, Müslümanlar da kendi kendini yönetemeyen topluluklara devlet denilemeyeceği düşüncesindedir. Başka bir ifade ile devlet kavramına Latinler statik bir anlam yükleyerek “ülke” unsurunu; Müslümanlar ise dinamik bir anlam yükleyerek “egemenlik ve siyasi iktidar” unsurunu öne çıkarmışlardır (Yakıt, 2000, s. 15).

Osmanlılarda devlet yerine “mülk” kelimesi kullanılmıştır. Devlet kelimesi, talih, kısmet, mutluluk anlamlarına da gelmektedir. Kanuni Sultan Süleyman’ın “Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi/Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” dizelerinde geçen devlet kelimesi mutluluğu ifade etmektedir (Teziç, 2016, s. 127).

2.1.2. Türk Devlet Telakkisinin Ana Prensipleri

2.1.2.1. Cihan Hâkimiyeti Ülküsü

Devleti etkileyen faktörlerden bir diğeri de hiç şüphe yok ki dindir. Eski Yunan’da Tanrılar belirli bir siteye ait olduğundan yabancıların site dinine girmelerine müsaade edilmemiştir. Kapalı din anlayışı kapalı bir devletin yani site devletinin doğmasını yol açmıştır. Bu nedenle Eski Yunan filozoflarının zihinlerinde bütün insanlığı kucaklayan bir devlet fikri oluşmamışken Türk milleti o dönemki dini inanışları dolayısıyla bir dünya devleti kurmayı hedeflemiştir (Niyazi, 2015, s. 39). Bu anlayışın temelinde Gök Tanrı inancı vardır. Türk Devletleri Türk Cihan Hâkimiyeti olarak da adlandırılan “cihanşümül” bir anlayış ile kurulmuş ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bundan dolayı güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar dünyaya hâkim olma ve yönetmek ideali Türk milletinin ortak ülküsü olmuştur.

Milletlerin kültürel tarihleri hakkında araştırmalar yaparken destan, menkıbe ve efsaneler çok büyük önem arz etmekte ve yol gösterici olmaktadır. Türk milleti için bu destanların başında Oğuz Destanı gelmektedir. Oğuzname’de ilk cihan hâkimiyeti düşüncesinin Oğuz Kağan tarafından oluşturulduğu ifade edilmiştir. Türklerin ilk atası sayılan Oğuz Kağan semavi bir dinden gelerek olağanüstü vasıflarla donatılmıştır Oğuz Kağan büyüüp kağanlığını ilan edince dört bir tarafında bulunan kavimlere elçiler göndererek hepsini kendine itaat etmeye çağırılmıştır. Oğuz Kağan’ın veziri olan İrkıl-Hoca (Uluğ Türk) “Ey Kağanım Gök Tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın”

diyerek cihan hâkimiyetinin kendisine verildiğini müjdelemiştir (Turan, 1999, ss. 75-76).

Destanda anlatıldığı üzere Oğuz Kağan büyük bir ziyafet düzenleyerek, beylere ve halka şöyle hitap etmiştir: “Ben sizin hakanınızım. Yay ve kalkan alalım, damgamız (alâmetimiz) uğurlu, bozkurt savaş parolamız olsun, demir kargılar orman gibi dolsun, daha çok denizlere daha çok ırmaklara doğru atlarımız yürüsün. Güneş bayrağımız, gökyüzü otağımızdır”. Gökyüzünün altında bulunan ve güneşin aydınlattığı her yeri kapsayan bu fetihlere başlama kararı çerçevesinde Oğuz Kağan tebliğler hazırlatarak elçileri ile her tarafa göndermiştir. Tebliğlerde şöyle yazmaktadır. “Ben Uygurların hakanıyım. Yeryüzünün dört yanına hakan olmam gereklidir. Sizden itaat istiyorum. Sözümü dinleyenleri dost tutarım, dinlemeyenleri düşman sayar, üzerlerine ordu yollarım.” Yine destanda geçen bir rüyada Oğuz Kağan’ın veziri Uluğ-Türk rüyasında bir altın yay ile, kuzeye doğru uçan üç gümüş ok görmüştür. Altın yay “gün doğusundan gün batısına kadar” uzanmıştır. Bunun üzerinde Uluğ-Türk, kağana” Gök Tanrı düşümü gerçek kılsın, dünyayı sana bağışlasın” demiştir (Kafesoğlu, 1971, ss. 5-6).

Türk devlet geleneğinde bütün dünyayı içine alacak bir devlet kurma düşüncesi mevcut olup, Türk devletinin asıl amacı dört bulung (dört köşe) üzerinde Türklerin kutsal hâkimiyetini sağlayarak Türk adaletini yaymaktır. Tarihte her iki Roma devletini dize getiren Hun Devleti Başkanı, Yıldız Kağan 410 yıllarında Bizansın Trakya valisi ile yaptığı barış görüşmelerinde “güneşin battığı yere kadar her yeri fethedebilirim” diyerek sonsuz gücünü ifade etmiştir. Kendisinden yaklaşık 166 yıl sonra İstemi Yabgu’nun oğlu Türk Şad, Bizans elçilerine “güneşin doğduğu yerden, batı sınırlarına kadar her yer bize tabidir.” demiştir (Gömeç, 2006, s.43).

Büyük Hun İmparatoru Mete Han mektuplarının başında “Tanrının tahta çıkardığı Hun Milletinin büyük Yan-Yu veya Şan-Yu” su ifadesini kullanmıştır. Hunların torunları olan Kök Türk’ler döneminde erişilen cihan hâkimiyeti ülküsü tarihte üstün bir yer işgal etmektedir. Kök Türk Kağanı İstemi Han, Bizans İmparatoru tarafından 568 yılında gönderilen Zamarkos adlı elçi ile görüşmesi esnasında gözlerinden yaş akmış, elçi sebebini sorduğunda “Atalarımızdan işittik ki Roma-Bizans elçileri geldiği zaman bu bizim için artık yeryüzünü fetih ve istila edeceğimize

delelet eder” cevabını vererek, cihan hâkimiyeti düşüncesinin devletin kuruluşundan önce de var olduğunu ve komşu kavimlere yayıldığını ifade etmiştir. Kök Türk Kitabelerinde geçen “Üstte mavi gök, altta yağız yer ve ikisi arasında kişiöğlü yaratılmış; kişiöğülları üzerinde de dedem Bumin ve İstemi Kağanlar hükümdar olmuşlardı. Onlar dört tarafta bulunan düşmanları idareleri altına almışlar; savaştan vazgeçmişlerdir, başlılarını eğdirmiş ve dizlilerini çöktürmüşlerdir... Böylece sahipsiz ve teşkilatsız Kök Türk’leri nizama koyup hüküm sürmüşlerdir” ifadeleri ile bu ölkü dünyaya duyurularak sonraki nesillere miras bırakılmıştır (Turan,1999, ss. 85-86).

Cihan Hâkimiyeti düşüncesinin teorik ve uygulamaya dönük iki yönü bulunmaktadır. Teorik cephesi, o dönem bilinen dünya üzerinde Türklerin kutsal hükümlranlığının doğal sayılması iken, uygulama yönü ise, “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” her tarafı Türk hâkimiyeti altına alma olanaklarının aranması ve zorlanmasıdır. Diğer taraftan Kutadgu Bilig’de bulunan aşağıdaki beyitlerle de dünya hâkimiyetinin, memleketin geçim ve düzeninden sonra geleceği, milletin ve ölkenin düzelmesinin, dünya devletlerinin ve milletlerinin düzelmesine neden olacağı anlatılmıştır (Öz, 2011, ss. 23-24):

“Memleketi düzenledi, idaresi düzeldi, Hükümdarın mutluluğu günden güne arttı³.” “Bir süre böyle huzur ve düzen içinde geçti; halkın ve memleketin her işi yoluna girdi⁴.” “Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı; Hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu⁵.” “Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu; şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı⁶.” “Hükümdarın devleti sayesinde dünya düzeldi; keder kısa ve sevinçler uzun oldu⁷.” “Dünya hâkimi ve bütün memleketleri idaresi altına almış olan hakan ne der dinle⁸.” “Halk huzura kavuştu, dünya düzene girdi⁹.”

Cihan hâkimiyeti düşüncesi Türkler’ in İslamiyet’i kabulünden sonra da değişmemiştir. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde de bu düşüncenin izlerini bulmak mümkündür. Herkesçe bilinen bir vakıa olan Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman

---

³ b. 1041

⁴ b. 1042

⁵ b. 1043

⁶ b. 1044

⁷ b. 3103

⁸ b. 3126

⁹ b. 5042

Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın zaviyesinde gördüğü rüya bu anlayışın bir tezahürüdür. Rivayete göre Osman Gazi Şeyh Edebalı'nın zaviyesinde iken Kuranı-Kerim' i çok okumuş geceleyin yatınca da bir rüya görmüştür. Osman Gazi rüyasında Şeyh'in kucağından çıkan bir ayın kendi koynuna girdiğini bunun üzerine göbeğinden çıkan büyük bir ağacın büyüyerek dallarının dünyayı sardığını görmüştür. Rühayı yorumlayan Edebalı, Osman Bey'e, padişahlık verildiğini ifade etmiş ve kızı Malhun Hatun'u eş olarak kendisine vermiştir. Bu rüyadan mütevellit Osmanlı Devleti'nin de cihana hâkim olacağı düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı padişahları cihan hâkimiyeti düşüncesine bağlı olarak hareket etmişlerdir. Cihan hâkimiyeti ülküsü her zaman Türk fütuhât düşüncesinin ana dayanak noktalarından biri olmuştur.

2.1.2.2. Kut

Eski Türkler sınırsız güç ve kuvvet sahibi olan Allah'a ve O'nun dünya hâkimiyetini kendilerine verdiğine inanmışlardır. Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan “Tanrı buyurduğu için tahta oturdum; dört yandaki milletleri düzene soktum.” derken Allah'a olan inancını ve hâkimiyetin ilahi kaynağını belirtmiştir (Turan,1999, s. 94). Bu anlayış Hunlardan Osmanlı Devleti'ne kadar hemen hemen bütün Türk devletlerinde görülmüştür.

Arsal (1947, ss. 120-125), “kut” kelimesinin eski Türkçe'de ve günümüzde kullanılan Türk lehçelerinde “baht, iyi talih, ikbal, uğurluluk ve saadet” anlamlarında kullanıldığını ancak asıl olarak “siyasi hâkimiyet kudreti, yani devleti idaresi hak ve salahiyeti” manasını taşıdığını ifade etmiştir. Ona göre kut kelimesinin bu anlamda olduğuna dair birçok delil bulunmaktadır. Bunlardan bazıları özetle aşağıdaki gibidir.

- ✓ İslamiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinin hükümdarlarının unvan ve lakapları kut kelimesini ihtiva etmektedir. Örneğin, milattan önce Moğolistan'da kurulan Doğu Hun devletinin kağanı Tengri Kut unvanını kullanmıştır. 682 yılında Moğolistan'da Türk devleti kuran şad unvanını taşıyan bir Türk beyi devlet kurulduktan sonra Kutlug unvanı almıştır. Kendisinden sonra tahta geçen kardeşi Kapagan Kağan, Kuzey Uygur Devletinin kurucusu ve Türgeş Türklerinin Hanları da bu unvanı kullanmışlardır. Güney Uygur Hanları İduk Kut unvanını kullanmıştır.

- ✓ Orhun Kitabelerinde, Kara Balgasun Kitabesinde ve Uygurlardan kalma yazma eserlerde kut kelimesi siyasi hâkimiyet kudret ve salahiyeti anlamında kullanılmıştır.

Örneğin Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan, “Kut’um varolduğu için (muvaffak oldum) ... (Fakirleşme yüzünden) ölüme mahkûm (olması ihtimali) olan millete ben hayat bahşettim. Fakirleri zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.” demiştir. Kara Balagasun Kitabesinde “Tengride (n) kut bolmuş/ Alp Bilge Tengri Uygur Kaganın Bitigi” ifadesi geçmektedir. Uygurlardan kalma bir eserde İncil’deki Mağların Kral Herodes’i ziyaretine ait rivayette, geçen “Barıp yükünelim anıng ulug Kutunga” denilmiştir. Alman Doğu Bilimciler Uygur yazma eserlerinde geçen kut kelimesinin saadet, ikbal anlamları haricinde şevket, şevketlü (majeste) anlamını da ifade ettiği görüşündedir.

- ✓ Kutadgu Bilig’de Oğuzhan hariç, kitabın bütün kahramanları devlet idaresinden ve devlet idaresi için gerekli olan vasıflardan bahsetmiştir. Bu eserin saadet için değil devlet idaresi için yazıldığı kitabın her yerinde zikredilmiştir. Eserde kut devlet ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Aynı kavram hem kut hem de devlet kelimesi ile ifade edilmiştir. Ay Toldu ve Ögdülmiş, Hana söz söyledikleri her yerde “Ey ilig kutu” diye hitap etmiştir.
- ✓ Kut kelimesi, Oğuzhan Destanı’nda da devlet idaresi yetkisi, siyasi hâkimiyet anlamında kullanılmıştır. Destanda Oğuzhan’ın düşmanı olan Uruz ismindeki bir beyin oğlu, şehri teslim etmek zorunda kaldığında Oğuz Han’a şöyle demiştir. Eğer babam size karşı hareket etmiş ise bu benim suçum değildir. Ben kendim size itaat etmeğe sizin emirlerinizi yerine getirmeye hazırım. Bizim kut’umuz sizin kut’unuz olmuştur. Yani devleti yönetme hakkı size geçmiştir.

Kutadgu Bilig’in XVI. bölümü “Devlet Sıfatı”na ayrılmıştır. Eserde başka yerlerde olduğu gibi burada da kut kelimesi devlet kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ancak burada kullanılan devlet kelimesi “state” anlamında kullanılmamıştır. Türkler bu anlamda “il” veya “el” kelimesini kullanmışlardır. Burada

kullanılan kut kelimesi bugün de kullandığımız “devlet kuşu” deyimindeki devlet anlamında kullanılmıştır (Genç, 1981, s. 67).

2.1.2.3. Töre

Türk Devleti “töre”ye bağlı olarak kurulmuştur ve varlığını töre ile sürdürmüştür. Töre, eski Türk hukuk hükümlerinin bütünü olup, kamu hayatını düzenleyen zorunlu kuralları ihtiva etmektedir (Kafesoğlu, 1976, s. 308). Eski Türklerde törenin kaynaklarından en başta geleni Kağanlar tarafından ortaya konulan kurallardır. Daha sonra, kurultaylarda alınan kararlar ve toplum içinde kendiliğinden, yavaş yavaş oluşan ilkeler (yosun kuralları) gelmektedir. Yosun kuralları kurucu Kağan’ın iradesi ile gerçekleşmektedir. Kağan, kendi iradesi ile kabul ettiği kurallara kendi kurallarını ve kurultaylar tarafından alınan kararları da ekleyerek bir hukuk düzeni oluşturmaktadır. Dolayısıyla kağan, törenin merkezi durumundadır. Diğer yandan, hakan, kurultay ve halk olarak üç kaynaktan beslenerek oluşan bu kuralların adil olması ve kağan dâhil olmak üzere herkesin bunlara uyması gerekmektedir (Pamir, 2009, ss. 359-361)

Devlet kurucusu olan bir Türk Kağanı mutlak surette bir töre koymalıdır (İnalçık, 2000, s. 160). Kağan’ın töre koyma anlayışı Bilge Kağan Abidesinde açık olarak ifade edilmiştir. Yazıtta “(Türk milletinin) üzerine kağan (olarak) oturdum, (kağan olarak tahta) çıktığımda: Ölecek miyiz diye düşünüp, (üzülen) Türk Beğleri ile (Türk) Milleti, dönüp sevindiler! Bulanmış gözleri canlandı, (beni) gördü! Bu çağda ben özüm (tahta) oturdum: ağır töreleri (düzenledim ve yürürlüğe koydum). (Dünyanın) dört bucağındaki milletleri de düzene koydum!” ifadeleri geçmektedir. Burada bahsedilen töre, alelade bir yasa olmayıp, anayasa niteliğine sahip, atalardan miras kalan ve devleti nizama sokan törelerdir (Ögel, 2016, ss. 281-282) Hükümdar vazifesini yerine getirmez ise Kut’unun Tanrı tarafından geri alındığı düşüncesi ile iktidardan düşmüş (Kafesoğlu, 1997, s. 257), bir bakıma hükümdarın yetkileri töre ile sınırlandırılmıştır. Yılın belirli zamanlarında toplanan meclislerde de iktidar kontrol edilmiştir.

Eski Türklerde 13. yüzyıldan itibaren kurultay adı verilen önceleri ise “Toy” olarak ifade edilen ve yılda birkaç defa toplanan devlet meclisleri bulunmaktadır. Bu

meclislerde kağanın seçimi yapıldığı gibi, devlet işleride görüşülmüş, iktisadi ve sosyal hayata ilişkin kararlar alınmıştır. Kağan, Toy'un aldığı kararların hepsine uyma gibi bir mecburiyeti bulunmasa da, alınan kararları dikkate almak zorundadır. Toy'un, yürütme ve yasamaya ilişkin yetkileri bulunmaktadır. Yargı yetkisinin ise yılda birkaç sefer toplamasından dolayı olmadığı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan Toy bizzat kendisi töre koymuştur. Kağan 'ın töre koymasına ise tek başına değil, Toy yoluyla olmuştur. Töre, Toy kabul ederse yürürlüğe konulmuştur. Toy'a kanun yapma yetkisi ise kağan tarafından verilmiş ve bu kurallar kabul edilirse töreleşmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2009, ss. 2-7).

Eski Türklerde bir kısım hukuk kuralları doğrudan doğruya halk içinde meydana gelmiş, gelenek ve görenek şeklinde nesilden nesile aktarılmıştır. Bunlara hukuki terim ile “örfi hukuk”, “yosun hukuku” denilmektedir. Eski Türklerde özel hukuka ilişkin, aile, mülkiyet ve miras hukuku bu şekilde oluşmuştur. Dini konularda da yosun hukukunun uygulandığı görülmüştür. Ne kağan ne de kurultay çoğu zaman yosun hukukunu değiştirmeye cesaret edememiştir. Ancak cesur ve girişimci özelliğe sahip kağanlar buna cesaret edebilmiştir. Bunun da tarihte örnekleri mevcut olup, Bumin sülalesinin dördüncü hanı olan Tapu Han (572-581) Türkler arasında Buda dinin yaymak istemiştir. Türklerde Kamu Hukukunun esasları genel olarak gelenek ve göreneklere dayanmıştır. Eski Türkler geleneksel kanunları ve müesseseleri değiştirmeyi istememiştir. Birçok devlet, kanunlarını başka devletlerden almıştır. Örneğin Almanya'da ve Fransa'da asırlarca Roma Hukuku uygulanmıştır. Eski Türklerin Kanunları ise millîdir. Bu anlamda Türklerin Kanunlarını Çin'den almaları gerekir ki, Çin kaynakları bu durumun aksini açıklıkla ifade etmektedir (Arsal, 1947, ss. 288-290).

2.1.3. Türk Devletinin Ana Unsurları

Türk devletini meydana getiren unsurları, Kafesoğlu (1997, ss. 232-236), “istiklal (oksızlık), ülke (ulus), halk (kün) ve kanun (töre)” başlıkları altında açıklarken; Taneri (1997, ss. 81-121), “millet, ülke, egemenlik ve politik örgütlenme”; Niyazi (2015, ss. 36-112), “ülke, nüfus, hâkimiyet, teşkilatlanma”; Koca (2002a, ss. 823-844), “halk, ülke, hâkimiyet (erkinlik, egemenlik) ve teşkilat”, başlıkları altında açıklamıştır.

Türk Devleti'nin unsurları, Kafesoğlu' nun Kanun (Töre) unsuru haricinde bu alandaki diğer otoriteler tarafından genel olarak aynı bağlamda ele alınmıştır. Bu bakımdan Türk Devletinin unsurları ülke, hâkimiyet, halk ve teşkilat olarak dört ayrı başlık altında anlatılacaktır.

2.1.3.1. Ülke

Ülke devletin maddi ögesi olup devlet egemenliğinin veya devlet kudretinin kullanıldığı alandır. Eski Türklerde topraksız bir devlet düşünülmemeyeceği gibi millet toprağı, toprak da milleti tamamlayarak devleti oluşturmuştur (Taneri 1997, s. 21). Türkler, devletin sahip olduğu ve halkın üzerinde yaşadığı topraklara “ülke”, “ulus” veya “yurt” gibi adlar vermişlerdir. Bu adlardan “ulus”, toprakla birlikte halkı ifade etmektedir. “Yurt” ise, daha çok “vatan” kavramı gibi kutsal bir anlam taşımaktadır. Türkler için yurt, üzerinde yaşanılan ve geçim temin edilen bir toprak parçası olduğu gibi kendilerini koruyan ata ruhlarının üzerinde dolaştığı bir mekândır (Koca, 2002a, s. 824). Nitekim Eski Türk dinine göre Türk Tanrısı nasıl Türk milletinin koruyucusu olduysa, Türk yurtları da yüksek dağları, pınarları, suları ata mezarları ve hatıraları ile kutsal ruhların makamı olarak yurdun koruyucusu olmuştur (Turan,1999, s. 88).

Eski Türklerde ülke belirli sınırları olan devlet arazisidir. Bu arazi hükümdar ailesinin mülkü değil, bütün milletin ortak malıdır. Büyük Hun Devleti Hükümdarı Mo-tun'dan, hükümdar olduktan hemen sonra komşu Tung-hu'ların ilkönce atını sonra karısını istemesi, Mo-tun'un bunları itiraz etmeksizin vermesi, akabinde iki ülke sınırında bulunan çorak bir toprak parçasını istemeleri karşısında Mo-Tun' un toprağın şahsi malı olmadığını milletin malı ve devletin temeli olduğunu söyleyerek vermemesi örneğinde olduğu gibi, ülke devlet başkanının keyfine göre kullanabildiği şahsi malı değil, korumakla görevli olduğu ata yadigarı konumundadır (Kafesoğlu, 1997, s. 237). Türkler, çok erken dönemlerde toprağın devlet için taşıdığı değer ve önemi idrak etmişler, bu nedenle topraklarını terk ve feda edilmez kutsal bir değer olarak görmüşlerdir. Ancak, istiklallerini ve hürriyetlerini kaybettikleri durumlarda, onu terk ve feda etmek zorunda kalmışlardır (Koca, 2002a, s. 825).

Eski Türkler bazı bölgelere çok büyük önem vermişlerdir. Bunların en başında Ötüken yaylası gelmektedir. Ötüken konum itibarıyla otağı bol ve yol kavşağında

bulunmaktadır. Ötüken'in önemi sadece konumundan kaynaklanmamakta, mistik yapısından da ileri gelmektedir. Zira adı aynı zamanda "İduk Ötüken" yani "Mukaddes Ötüken"dir. Türkler atalarının yaşadığı ve gömüldüğü yerlere mistik bir duygu ile bağlıdır. Ötüken'in anlamı da "dua edilen yer"dir (Niyazi, 2015, ss.37-38).

Eski Türkler devlet ve milletin toprağını oluşturan yerleri ve suları Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesi ile kutsal saymışlardır. Toprak daha çok Ön Asya düşüncesinde önemlidir. Devlet ve kağan yerin ve suyun sahibi olarak görülmüş, devlet dağıldığında yerin ve suların sahipsiz kalacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Anadolu'daki köylerimizde örneklerine rastladığımız gibi aileler su içtikleri pınarlara ve yaşadıkları yerlere kutsiyet atfetmişlerdir. Yerin içinde, dağlar, yaylalar, otlaklar bulunmaktadır. Su ile bu toprak parçaları ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. Türk toplulukları yüzyıllardır dağ etekleri ve su kenarlarını mesken tutmuşlardır. Bu bölgeler de Türkleri çevresinde toplayarak ve yüzyıllarca kıyılarında ve eteklerinde bir arada tutarak "cemaat ve sosyal topluluk" haline getirmiştir (Ögel, 2001, ss. 415-427).

Eski Türklerde hükümdarın idaresi altında bulunan topraklar milletin ortak malı sayılmıştır. Hükümdar çocuklarının hükümdar veya sülale değişimlerinde ülke üzerinde hak iddia etmelerinden kaynaklanan, ülkenin hükümdar ailesinin ortak malı olduğualgısı yanlıştır. Türk Devletlerinde toprak herhangi bir kişinin veya kimsenin sahip olduğu bir mülk değildir. Hiçbir güç milletin toprağı hususunda karar verememektedir. Kan ile kazanılan toprak ancak milletin kanı ile terk edilmiştir. Toprak atalardan miras kalan kutlu bir arazidir. Onun içindir ki Türkler vatanlarına aşk ile bağlanmışlar, yeri geldiğinde ana baba ve yardan vazgeçmiş ancak vatanlarından vazgeçmemişlerdir (Gömeç, 2006, s. 36).

Devlet kavramına Latinlerin statik bir anlam yükleyerek "ülke" unsurunu Müslümanların ise dinamik bir anlam yükleyerek "egemenlik ve siyasi iktidar" unsurunu öne çıkarmalarından mütevellit Türkler ile Avrupalı topluluklar arasında vatan anlayışı açısından oldukça önemli farklılık vardır. Avrupalılar, vatanları için - Vaterland, Fatherland gibi-"baba" sıfatını kullanmışlardır. II. Dünya Savaşı'nın akabinde Avrupa'yı savunmak için değerlendirmeler yapılırken, buranın bir Vaterland mı, yoksa Kinderland mı olduğu yönünde düşünceler ileri sürülmesi vatan kavramı hakkındaki siyasal ve toplumsal kaygıların düzeyini göstermesi açısından önemlidir.

Türkler ise batılıların tam tersine devlete “baba” sıfatını uygun görmüşlerdir. Avrupalı toplumlar yerleşik hayatı tercih ettiklerinden, topraklarını terk etmeyerek vatanlarının işgal edilmesini bile göze alırken, Türkler bozkır kültürü sayesinde, göçebelik ve bağımsız devlet düzeni ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla devlet topraktan daha önemli konuma gelerek "baba" olmuş, toprak ise "Devlet Baba"nın koruduğu "Anavatan" şeklinde ifade edilmiştir (Atalay, 2002, ss. 864-865).

2.1.3.2. Egemenlik

Devlette hâkimiyet iki şekilde kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi iç hâkimiyet diğeri ise tam bağımsızlıktır. İç hâkimiyet; devletin sahip olduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan halk üzerinde hukuk bakımından emretme hak ve yetkisini tam olarak kullanması demektir. İç hâkimiyetin sağlanabilmesi için halkın idare edenleri meşru kuvvet olarak kabul ederek itaat etmesi gerekmektedir. Türkler, bağımsızlıklarına oldukça düşkün bir millettir. Bağımsızlık adeta onların var olmalarının temel şartıdır. Bu nedenle hayatlarındaki en büyük mücadeleleri bağımsızlıklarını korumak ve devam ettirmek için vermişlerdir (Koca, 2002a, s. 825). Bağımsızlık yöneticilerin istemesi ile gerçekleşebilecek bir olgu olmayıp, halkın da istemesi ve bu bilinç ile hareket etmesi neticesinde gerçekleşebilir. Bu ortak şuur Eski Türk devletlerinde her daim var olmuştur. Bunun sonucu olarak da Türkler her gittikleri yerde bağımsız devletler kurabilmiştir.

Eski Türkler, hükümdara devleti yönetme yetkisinin Tanrı tarafından ilahi lütuf olarak verildiğine inanmışlardır. Hükümdar, Tanrı dilediği için ve kendisine kut yani devleti yönetme güç ve yetkisi verdiği için iktidar ve devlet otoritesinin sahibi olmuştur. Bundan dolayıdır ki, hâkimiyetin menşei ilahidir ve hükümdar yeryüzünde göğün temsilcisi konumundadır. Bu hâkimiyet anlayışı Büyük Hun devletinden itibaren Türk devlet tasavvurunun temel unsuru olarak kalmıştır (Genç, 1981, ss. 66-67). Hükümdarlık yetki ve kudreti Tanrı tarafından bağışlandığı için Eski Türk siyasi birliklerindeki egemenlik düşüncesi, karizmatik tip olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yönetim anlayışına sahip topluluklarda yönetim daha çok dini nitelik taşımaktayken Türk devletleri için bu durum geçerli olmamış, din adamları tarafından yönetilen bir Türk siyasi topluluğuna rastlanmamıştır (Kafesoğlu 1997, s. 256).

Bununla birlikte iktidarın kaynağı Tanrı'ya bağlanarak, insanlar hükümdarın keyfi davranışlarından ve vicdanından kurtarılmıştır. Hükümdarı Tanrı'ya karşı sorumlu tutularak günümüzde “milli irade” olarak ifade edilen otorite meselesi halledilmiştir. Hükümdarın idare yetkisi Tanrıya karşı olan sorumlulukları dolayısıyla sonrada töre yoluyla konulan birtakım kurallar vasıtasıyla sınırlandırılmıştır. Hükümdar ve idaresi altında bulunanlar, hükümdarın insanüstü bir varlık olmadığına, normal bir insan olduğunun ve yönetim yetkisinin bazı şartlarda sınırlandırıldığına bilincinde olmuştur (Genç, 1981, s. 75).

Kut düşüncesi hâkimiyete imkân tanıyan büyük bir güç olmakla beraber, Türk hükümdarının idare yetkisi törece tespit edilen bazı şartlarla sınırlandırılmıştır. Hükümdarın hak ve görevlerinin töre ile tespit edilmiş olması, yönetim bakımından Türk devletinde keyfiyete dayalı bir idare tarzının olmadığını ortaya koymaktadır. Hükümdarın buyruğunda olanlar onun her istediğini yerine getirmekle görevli olan değil kanunun kendilerine verdiği görevleri yapmakla yükümlü kişiler konumundadırlar. Dolayısıyla Türk hükümdarlık anlayışı gelenekçi bir yapıda değildir. Ortaya çıkışı yönünden karizmatik, töreye bağlılık yönünden ise “kanunî hükümdarlık”ı temsil etmektedir (Donuk,1981, s. 52).

Batı toplumlarında ve Türklerde ekonomik, kültürel ve dini yapı ile siyasal yaşam arasındaki ilişkiler farklı geliştiğinden egemenlik anlayışı da değişiklik göstermektedir. Batıda egemenlik devlet yönetimini elinde bulunduranlara kesin bir şekilde ve sonsuz yetkilerle verilmiştir. Dolayısıyla batı siyasi tarihindeki mücadeleler egemenliği elinde bulunduran iktidarın sınırlandırılması mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler’ de ise, “töre” egemenliği sınırlandıran bir güç olmuş, hükümdarın kişiliği ve devlet kavramları ayrı görülmüş, hükümdar töreye bağlı kaldığı sürece meşruiyetini korumuş, devlet her dönemde kutsal ve üstün bir anlam ifade etmiştir. Bu bakımdan batıda iktidarın sınırlandırılması yönünde mücadele verilirken, Türkler’ in tek düşüncesi devleti kurtarmak olmuştur (Özdemir, 2009, s. 128).

2.1.3.3. Halk

Eski Türklerde halka “kün”, “bodun” veya “el” (il) denilmiştir. “Bodun” yani halk aynı soydan olan ve aynı dili konuşan boyların bir başkan etrafında toplanmasıyla

meydana gelmektedir. Türkler halkı devletin kurucu unsuru ve gerçek sahibi saymıştır (Koca, 2002a, s. 824). Eski Türkler’de İl (el) ve kün (gün) kelimelerini bir arada kullanmak alışkanlık haline gelmiştir. Bu da devlet ve milletin birbirinden ayrılmayacağı düşüncesinin insanların düşüncelerinde yerleştiğini göstermektedir (Niyazi, 2015, s. 41)

Eski Türklerde, halk ile bey ve kağanlardan oluşun iki ayrı sosyal tabaka bulunmaktadır. Kök Türk Kitabelerinde halk tabakası “Kara Kamığ Budun” yani “Kara Kemikli Millet” olarak; beyler ve kağanlar “Ak Kemikliler” olarak ifade edilmiştir. Kara sözü, sonradan halk için kullanılmış, halktan olan bir kimse hanlık tahtına oturunca “Kara Han” adlandırılmıştır. Zaman zaman halk tabakasından olmak hanlık tahtına oturmak için bir engel teşkil etmemiştir (Türkdoğan, 2011, ss. 69-70).

Bozkır kültüründe halkın kedine ait sürüleri olup, yerleşik hayata geçenler arazileri kendi adlarına ekip biçmiştir. Dolayısıyla insanlar özel mülkiyet hakkına sahip olmuştur (Gömeç, 2006, s. 37). Bozkır Kültüründe hayvan gücünden yararlanan Türkler, köle insan gücüne ihtiyaç duymamışlardır. İktisadi, idari-siyasi ve dini bakımdan hiçbir grup ön plana çıkmamış, dolayısıyla imtiyazlı bir sınıf oluşmamıştır. Tarıma dayalı bir ekonomi olmadığından, büyük malikâneler yapılmamış ve toprak aristokrasisi de meydana gelmemiştir. Askerlik Türkler arasında ayrı bir meslek olarak düşünülmemiştir. Her Türk aynı zamanda iyi savaş terbiyesi almış ve heran savaşa hazır durumda beklemiştir. Çocuklar 3-4 yaşından itibaren biniciliğe ve vuruculuğa alıştırılmıştır. İnsanlar gösterdikleri kahramanlık ölçüsünde toplumdaki yerini almıştır. Kadınlar da aynı erkekler gibi yetişmiştir (Kafesoğlu, 1997, s. 239).

Eski Türk Kitabelerine göre halk her şeyin üstündedir. Uygur Boyu’nun 748 tarihinde Türk Devleti’nin başına geçişi “Atalar Mezarlığı’nda yapılan kurultaydan sonra gerçekleşmiştir. Bu olay her şeyi halkın yaptığının ve gücün kaynağının da halk olduğunun göstergesidir. Milletten istemediği bir şeyi idarecilerin kabul etmesi mümkün değildir. Halk temel vatandaşlık görevlerini yerine getirdiği müddetçe her türlü hürriyete sahip olmuştur (Gömeç, 2006, s. 37). Buna mukabil halk da, ayrıcalıklı bir sınıfa ait olmadığından, devlete sahip çıkarak onun yaşaması ve gelişmesi için çalışmış; devletin koruyucusu ve varlığının teminatı olmuştur. Devletin varlığı, halkın ona sahip çıkmasına bağlı olduğundan halkın dağılması durumunda, devlet de

yıkılacaktır. Bu bakımdan halk ve devlet Eski Türkler’ de bütünleşmiştir (Durmuş, 2017, s.18).

Diğer taraftan Orhun Abidelerinde geçen “...fakir milleti toplattım. Fakir milleti zengin kıldım...”, “...milletin adı sanı yok olmasın diye Türk Milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım...”, “Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.”, ‘Milleti besleyeyim diye ...ordu sevk ettim...savaştım.’, “...dört taraftaki milleti düzene soktum (Ergin, 2015)” ifadeleri bize devletin asli unsurunun millet olduğunu ve milleti bir ve ayakta tutabilmek için kağanların gece gündüz çalışmak zorunda olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte Eski Türkler’de hükümdar ve halkın birbirlerine karşı görevleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Kutadgu Bilig’de şu şekilde ifade edilmiştir:

“Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır¹⁰.”

“Bey zahmet çekip, memleketi tanzim ederse, halk kendi-kendine zenginleşir; halk zenginleşirse, beyin her arzusu yerine gelir¹¹.”

“Ey hükümdar, sen bugün bir hekimsin; halkın ise, sana muhtaç olmanın hastasıdır¹².” “Bazısı darlığa düşmüştür ve bedbahttır; bir kısmı da fakirlik iztirâbı içindedir¹³.” “Bazısı aç, bazısı da çıplaktır; bazısı ise, endişe içinde kıvrırır¹⁴.” “Bütün bunların devası sendedir; sen onların hekimi ol, ilâç ver ve tedavi et¹⁵.” “Eğer sen bunlara, ilâç vererek, tedavi etmezsen, halk için bir hayat felâketi olursun¹⁶.”

“Tebaa üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle¹⁷” “Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa-olsun, onu

---

¹⁰ b. 1435

¹¹ b. 2937

¹² b. 5241

¹³ b. 5242

¹⁴ b. 2983

¹⁵ b. 5243

¹⁶ b. 5244

¹⁷ b. 5579

derhâl yerine getirmelidir¹⁸. “İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler, ey di açık insan¹⁹.” “Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdır²⁰.”

2.1.3.4. Teşkilat

Eski Türklerinin siyasi teşkilatı, devletin temelini oluşturan aileden başlamaktadır. Devlet saygın bir ailenin reisi ve şöhretli bir boyun başkanı tarafından kurulmuştur. Bu kişi teşkilatçılık bakımından da üstün özelliklere sahip olup, “ikna ve inandırma” veya “kuvvet (silah) kullanma” gibi yöntemlerle kendi boyu ve akraba olan boylara otoritesini kabul ettirmiştir. Otoriteyi kabul eden boy sayısı arttıkça da devletin kuruluşu hızlanmıştır. Devlet kurucusu, Ötüken’ de yapılan bir törenle tahta çıkmakta ve çeşitli unvanlar almaktadır. Bu kurultay aynı zamanda yeni hükümdarın iktidarını halka tanıtması ve onaylatması adına önemli sayılmış, böylece devletin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Devlet kurulduktan sonra, hızla teşkilatlandırılmış, teşkilatlanmada en önemli görevler hükümdarın yakınlarına ve hükümdara destek veren boy beylerine verilmiştir. Devlet teşkilatı kurulurken önceki Türk devletlerinin tecrübelerinden de faydalanılmıştır (Koca, 2002a, s. 824).

Eski Türk Devletleri doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılarak yönetilmiştir. İkili teşkilat fikri Gök Tanrı inancına bağlanmış, gök ve dört yönün devletin mekânını meydana getirdiğinde inanılmıştır. Devlet yeryüzüdür, iktidar Tanrı’dan yani Gök’ten aşağıya geldiği için devlet içindeki mevkiler yukarıdan aşağıya sıralanarak sağa ve sola doğru yayılmıştır. Güneşin doğduğu taraf en kutsal yön olarak kabul edilirken, diğer taraflar da güneşin yönüne göre sıralanmıştır. Batı’ nın doğu’ dan sonra ikinci yeri almasının diğer bir nedeni ise Türk hâkimiyetinin genişleme sahasının doğu batı yönünde olmasıdır. Sağ-sol (doğu-batı) yönlerine büyük önem atfedildiğinden buralara atanan idareciler genelde hanedan üyelerinden seçilmiştir. Ayrıca doğu yönü batı’ya göre daha üstün kabul edilmiş ve hâkimiyeti temsil etmiştir. Kök Türk Kitabelerinde yönler şu şekilde gösterilmiştir (Kafesoğlu, 1976, 322).

---

¹⁸ b. 5580

¹⁹ b. 5581

²⁰ b. 5582

- ✓ İleri, gün doğusu, (doğu),
- ✓ Beri, gün ortası (güney),
- ✓ Geri, gün batısı, (batı),
- ✓ Yukarı, gece ortası (kuzey)

Bununla birlikte Kök Türk'ler tarafından doğu gök, batı ak, kuzey kara, güney kıvılcık renk ile belirtilmiştir. Türkler batıya göç ettikten sonra da bu renklerin işlevini devam ettirmişlerdir. Anadolu'ya geldikten sonra kuzeydeki denize Karadeniz, güneydekine Kızıldeniz, batıdakine Akdeniz ismi verilmiştir. Ayrıca bu bölgede başka deniz olmadığından Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki büyük gölün adı Gökçe Gölü olmuştur (Gömeç, 2006, s. 47).

Bozkır Türk Devletlerinde hükümdarın tahta geçirilip indirildiği, memleket işlerinin görüşüldüğü ve karar bağladığı bir nevi yasama ve danışma kurumu niteliğinde meclisler bulunmaktadır. Çok önemli görevler ifa eden bu meclislere önceleri “toy” ismi verilirken daha sonra “kurultay” olarak adlandırılmıştır.

Bu meclisler başlangıçta dinî töreleri, bayramı, yeme, içme toyunu, eğlenme ve yarışmayı içine alan bir devlet toplantısı şeklindedir. Hun Devleti'nde Yeni yıl bayramı, İlkbahar Bayramı, Güz Bayramı olmak üzere üç büyük toy²¹ ve yığınak²² toplanmıştır (Ögel, 2016, s. 100). Küçük kurultay olan ilk kurultay yılın ilk ayında (Ocak ayında) Hun hakanının sarayında toplanmıştır. Büyük kurultaylardan ilki beşinci ayda (Mayıs ayında) Lung-Cheng'te toplanmıştır. Bu toplantılarda, atalara yer ile göğe, kötü ve iyi ruhlarla kurban kesilmiş, hükümdar seçimi yapılmış ve seçim tasdik edilmiş, töreye yeni hükümler ilave edilmiş, ülke meseleleri tartışılarak karara bağlanmıştır. Toy'a devletin büyük yetkilileri, boy beyleri ve yabancı zümrelerin katılımı mecburi tutulmuş, aksi durumda devlete isyan edilmiş sayılmışlardır (Kafesoğlu, 1997, s. 257). Yılın üçüncü toyu Eylül ayında yapılmış, bu toplantıda insan gücü gözden geçirilip hayvanlar sayılmıştır (Ögel, 2016, s. 101). Diğer Türk devletlerinde de benzer meclislerin topladığı görülmektedir.

---

²¹ Toy bütün Türk lehçelerinde “meclis, toplantı” anlamına gelmektedir (Kafesoğlu, 1997, s. 257).

²² Oğuzlar kurultayı yığınak, dernek, derim gibi kelimeler ile adlandırmıştır. Kurultay kavramı olarak Cengizliler'den geçmiştir “Kurul” kelimesi ile “tay” ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Türk devletlerinde Mete zamanından beri temel müesseseye olmuştur (Mari, 1978'den aktaran Niyazi, 2015, s. 88)

Örneğin Kök Türk Devletinde yasama kurulu niteliğinde olan bir meclisin varlığı gerek Çin kayanlarından gerekse Orhun Kitabelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Aslında bu meclisin varlığı milattan önceki devirlerden beri devam etmektedir. Kök Türk'lerde meclis kelimesinin karşılığı "toy" olarak ifade edilmiştir. Bu meclisin üyelerinde "toygun" adı verilmiştir. Kağan meclisin doğal başkanıdır. Kağan olmadığı zamanlarda meclise hanedana mensup olmayan "aygucı" ve "ügeler" başkanlık etmektedir. Bu meclisler Kök Türk tarihinde çok önemli bir yer tutmuş, kağanın tahta geçirilip indirilmesinde büyük rol oynamış, devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı meclis konumunda olmuşlardır. Coğrafi şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu durum nedeni ile toyun toplanamaması durumunda "ayukı" adı verilen hükümet toplanmıştır. Bütün meseleler o an için ayukıda değerlendirilip karara bağlanmıştır (Taşağıl, 2015, ss. 181-183). Bu meclislerde, meclis üyeleri görüşlerini bildirirken, her ne kadar karizmatik bir yapıya sahip olsa da kağan yaptıkları ve ileride yapacakları bakımından denetlemiştir.

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Büyük Selçuklular döneminde de devlet teşkilatı içerisinde günümüzdeki nitelendirme ile yasama, yargı ve yürütme erklerinin kaynağı hükümdardır. Bununla birlikte bu devletin teşkilatının esas olarak üç unsurdan meydana geldiği ifade edilebilir. Bunlar kısaca şu şekildedir (Köymen, 1966, s.2).

- ✓ Hükümdar ile hükümdarın içinde yaşadığı saray ve teşkilâtı,
- ✓ Vezirin başında bulunduğu hükümet teşkilatı,
- ✓ Gulâm sistemine göre yetişmiş Türklerden oluşan ordu teşkilatı.

İlk Müslüman Türk devletlerinde saray hâkimiyet ve hükümdarlık sembolü sayılmış ve "dergâh, bârgâh ve devlet-hâne" gibi adlarla da anılmıştır. Hükümdarın resmî ve özel hayatı sarayda geçmiştir. Bu dönemde saray devletin idare edildiği merkez konumundadır. Başta devletin merkezinde olmak üzere, diğer önemli şehirlerde saltanat sarayları yaptırılmıştır. Sarayda hükümdar ve ailesi bulunmakla birlikte, çeşitli dairelerde yüksek rütbeli görevlilerde kalmıştır. Bununla birlikte devleti yöneten diğer kuruluş olan hükümet ise, "divân" adı verilen ve günümüz devlet idaresinde bakanlıkların karşılığı olan organlardan oluşmuştur. Her divânın başında "sahip-i divân" adı verilen memurlar bulunmaktadır. Divânların birleşmesi ile Büyük

Divân (Bakanlar Kurulu) oluşturulmuştur Büyük divânın başına ise vezir bulunmaktadır (Koca, 2002b, ss. 153-156).

Türk devletlerinin önemli kurumlarından biri de şüphesiz ordudur. Cihana hâkim olma ideali, göçebe yaşam tarzı ve üzerinde yaşanan bozkır coğrafyasının etkileri ile komşu devletler ile münasebetler gibi sebepler dolayısıyla gerek askerlik gerekse ordu teşkilatına çok önem verilmiştir. Bu durum Türklerin büyük ve güçlü devletler kurmalarının en büyük etkenlerinden biri olmuştur. Eski Türklerde halk ve ordu bütünleşmiş durumdadır. Hemen hemen herkes savaşa hazır durumdadır. Tarih boyunca Türkler orduları ile diğer kavimlere üstünlük kurarak varlıklarını devam ettirmiştir. Bu bakımdan Türkler ordu-millet olarak nitelendirilmiştir.

Eski Türklerde ordu; ücretli olmaması, sürekli olması ve temel olarak süvari birliklerinden kurulu olması dolayısıyla diğer devletlerin ordularından farklıdır. İlk defa düzenli ordu da tabir edilen 10'lu teşkilat sistemi Mete Han zamanında (M.Ö. 209-174) kurulmuştur. Ordunun yapısını belirleyen bu sistemde Tümenler on bin kişiden oluşmuştur. Bunlar binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış ve başlarında binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı unvanlı ayrı birer komutan atanmıştır (Kafesoğlu, 1997, ss. 281-282).

Türk devletleri, tarihin ilk dönemlerinden itibaren iyi işleyen bir devlet teşkilatı kurmuşlardır. Özellikle Kök Türk Devleti'nde devlet teşkilatı çok gelişmiştir. Devlet içinde iktidar kudretini Tanrı'dan alan kağan devlet başkanı olarak egemenliği şahsında tutmuş, hükümet üyeleri ise önemli görevler icra ederek memleket işlerinde ona yardımcı olmuşlardır. Bunun yanında, orduya büyük önem verilmiş, ordu ile millet adeta bütünleşmiştir. Eski Türk devletlerinde ve Kök Türk devletinde uygulanan devlet anlayışı ve teşkilatlanma bilinci daha sonra kurulan Türk devletleri tarafından geliştirilmiş ve devam ettirilmiştir.

2.2. Kadim Türk Kültüründe Devlet Adamı

Eski Türklerde devletin başında kağan bulunmaktadır. Devletin yönetim şekli bazen kısmen farklılık gösterse de monarşidir. Bu yönetim şeklinde kağan devlet başkanı sıfatıyla bir monark konumundadır. Kağan kut sahibi olarak hâkimiyeti elinde bulundurmakla birlikte, bu hâkimiyeti sınırlandıran üç unsurun varlığı söz konusudur.

Bunlardan ilki halk olup, kağan halkın devlet idaresine ilişkin görüşlerine saygı duymak zorundadır. İkinci unsur beylerdir. Kağan bütün önemli işlerde beylere danışarak karar vermek durumundadır. Son olarak ise töre gelmektedir. Kağan görevini töre çerçevesinde icra etmektedir (Arsal, 1947, ss. 268-269). Dolayısıyla eski Türk devletlerinde kağanın mutlak ve sınırsız egemenliği bulunmamaktadır. Kağanın otoritesini sınırlandıran unsurlardan biri o dönemki bürokratik yapının etkin unsurlarından olan beylerdir.

Eski Türk devletlerinin bürokratik yapısından, tezin yukarıdaki bölümünde kısmen bahsedilmiştir. Bu bölümde başta kağan olmak üzere devlet yönetimi içinde görev alan üst düzen devlet adamlarından devlet sistemi içerisindeki konumları, görev ve sorumlulukları gibi kriterler esas alınarak bahsedilecektir. Söz konusu devlet adamlarında bulunması gereken vasıflara, tezin son bölümünün konusu olduğundan, bu bölümde değinilmeyecektir.

2.2.1. Hükümdar

Eski Türk devletlerinde hükümdarlar, Tanhu veya şan-yü (5. yüzyıl ortalarına kadar) kagan (khagan), kan (han, kral), yabgu (cabgu), idi-kut, il-teber, erkin (kül erkin, ulug erkin) vb. unvanlar almışlardır. Bunların içerisinde en yaygın olanı kagan'dır. Çin kaynaklarına göre Asya Hunlarının hükümdarı “şan-yü” veya tan-hu” lakabını taşımaktadır (Kafesoğlu, 1997, s. 267). III yüzyılda ilk defa Sien-pi kavminde kagan unvanı geçmektedir. Hükümdar'ın unvanlarından biri olan “han” sonraki süreçte halk dilinde kağan (kagan)'ın yerine geçerek onu unutturmuştur (Rasonyi, 1988, s.60). Diğer taraftan boy başkanını gösteren bey (beg) unvanı ise özellikle 11. yüzyıldan itibaren anlamı genişleyerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Kafesoğlu, 1997, 268).

Eski Türklerde hükümdarlık kalıtımsal olarak hükümdar sülalesinden birisine geçmiştir. Hükümdar olabilmenin öncelikli şartı kut verilmiş sülaleye mensubiyet olmuştur. Bu, hükümdar olabilmek için gerekli bir koşul olmakla birlikte başlı başına yeterli bir şart değildir. Kut'un, ailede kime verileceğine ilişkin kesin olarak belirlemiş bir değer bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile hükümdar konusunda “Primogenitus (ekberiyet) ya da senioratus (Hanedenin en yaşlı üyesi)” gibi net kurallar

konulmamıştır. Kağan olacak kişinin aynı zamanda akıllı, bilgili, yetenekli, cesur, âdil olma gibi birtakım özelliklere de sahip olması aranmıştır. Dolayısıyla hükümdarlık ailede en layık (idoneitas) olana verilmiştir (Kaşıkçı, 2002, s. 890). Devlet telakkisi ile devlete ve millete karşı olan sorumlukları dolayısıyla Türk devletlerinde kağan seçimine çok önem atfedilmiştir. Bunun sonucu olarak da o dönemde Türk devletleri diğer birçok devlete karşı üstünlük sağlamıştır.

Eski Türk devletlerinin yönetim anlayışı “gökten aşağıya inen karizmatik ve hiyerarşik” bir sistem dahilinde (Gömeç, 2006, s. 55) olup, kağan Tanrının izni ile ve Tanrı tarafından tahta çıkartılmıştır. Türk devletinde, Tanrı tarafından kutsanan kağandan başka din otoritesi olmamıştır (Ögel, 2001, s. 3). Belgeler Türk Devletinde hükümdara yönetme hakkının Tanrı tarafından verildiğini (bağışlandığını) göstermektedir. Büyük Hun Devleti Hakanı Mo-tun’un unvanı “Gök Tanrı’nın tahta çıkardığı Tanrı Kut’u Tanhu” idi. Mo-tun M.Ö. 176’da Çin İmparatoruna yazdığı mektuba bu sözler ile başlamıştır (Donuk, 1981, s. 49). Tanrı tarafından bu göreve tayin edilen hakan göğün tekliği dolayısıyla bütün yeryüzünün tek hakanı sayılmıştır. Hal böyle iken, daha önce de bahsedildiği üzere hakan sınırsız bir yetki ile donatılmamıştır.

Eski Türklerde kağan olma sürecine ilişkin ilk bilgiler Kök Türk çağında Bengü Taş Bitigi yazıtlarında verilmiştir. Bu yazıtlara göre kağan olma süreci üç aşamada tamamlanmaktadır (Yıldırım, 1994, ss. 519-530):

- ✓ Kağan kaldırma (yükseltme): Kağan adayının, Tanrı ile iletişim kurması için Tanrı’ya, ‘yagış’ adı verilen özel bir kurban sunulur. Akabinde, iletişimin kolaylaştırılması ve kurulması amacıyla, Kağan adayı, aşağıdan yukarı doğru kaldırılır.
- ✓ Yügerü götürme (yukarı çıkarca): Tanrı, adayı uygun bulursa, onu, bulunduğu yerden yarlık, kut, küç, ülüg ve il beratı vermek için yukarı çıkartır. Kağan adayı, bu emanetler kendisine verildikten sonra kağan yapılmış olur.
- ✓ Kağan oturma (oturtma): Kağanlık görevi Tanrı tarafından kendisine verilen aday, Tanrı’nın buyruğu ile yeryüzüne indirilerek insanoğlu üzerine kağan olarak oturtulur. Artık herkes kağanın buyruğu altındadır. Kağan Tanrı tarafından verilen yetki ile onları yönetmeye başlar.

İlk Türk devletlerinde kağanın yetkileri yazılı metinlerde belirtilmemiş, töre ile yaşatılmıştır. Kağanın görevleri ise devlet kurulmadan önce başlamaktır (Niyazi, 2015, s. 84). Bunun yanında, ilk Türk-İslam Devletlerinde, devletin başında bulunan “sultan” saray, hükümet, ordu ve adalet kurumlarının da başı olması münasebeti ile yasama, yürütme ve yargı yetkilerine de haizdir. Dolayısıyla sultanın belirli kurallar çerçevesinde yayımladığı ve verdiği yazılı ve sözlü emirler kanun hükmündedir. Sultan yürütme yetkisi çerçevesinde iç ve dış siyaseti düzenlemekte, ekonomi ve ülkenin güvenliğine ilişkin kararları alıp uygulamakta, savaş ve barışa karar vermekte elçileri göndermekte ve kabul etmektedir (Koca, 2002b, ss. 151-152).

Eski Türk Devlet telakkisine göre hükümdarın başlıca görevleri şu şekilde sayılabilir (Donuk, 1990, ss. 27-38):

- ✓ Türk ülkesinde ve dünya üzerinde barış ve huzuru sağlamak
- ✓ Gece gündüz durmadan millete hizmet etmek ve vatani korumak
- ✓ Memleket ile halkı düzene koymak ve idare etmek,
- ✓ İyi kanunlar koyarak, adalet ile hükmetmek ve halkı korumak,
- ✓ Dağınık boyları toplayarak, nüfusu çoğaltmak,
- ✓ Halk çıplak ise giydirmek, fakir ise doyurmak,
- ✓ Yiyecek içecek vermek, mal dağıtmak,
- ✓ Kuldan fakir adını kaldırmak,
- ✓ Halkın menfaatini düşünerek şefkatle muamele etmek,
- ✓ Devlet idaresinde sadık, seçkin, hâkim kişilere görev vermek,
- ✓ Âlimleri korumak,
- ✓ Orduya komuta etmek,
- ✓ Asker toplamak ve askeri memnun etmek,
- ✓ Kötüleri cezalandırmak, iyileri korumak,
- ✓ Meclisi toplamak.

Bu vazifeleri yapmakla mükellef olan kağan görevlerini yerine getirmediği takdirde tahttan indirilmektedir. Kağanların töreyi terk etmeleri tahttan indirilme gerekçesi olup, tahtta kalmak belirli bir süreye bağlanmamıştır. Liyakat devam ettiği sürece kağan tahtın sahibidir. Kağanlık ya ölüm ya da azil ile son bulmaktadır (Kaşıkçı, 2002, s. 892).

2.2.2. Diğer Devlet Adamları

Daha önce Köymen'e (1966, s.2) atıfla Büyük Selçuklularda devlet teşkilatının hükümdar ve içinde yaşadığı saray teşkilatı, vezirin başında bulunduğu hükümet teşkilatı ve ordu teşkilatı unsurlarından oluştuğu ifade edilmiştir. Bu durum çağdaşı olan Türk devletlerinde çokta farklı değildir. Nitekim Karahanlı merkezinde bir süre saray hizmetinde çalışmış olması kuvvetle muhtemel olan Balasagunlu Yusuf'un, bu tezin de ana kaynağı niteliğindeki Kutadgu Bilig eserinde, özellikle Karahanlı saray teşkilatı ve bu teşkilat içindeki görevliler ile ilgili ayrıntılı bilgi verdiği, bunun yanında merkezi teşkilat, askeri teşkilat ve naiblik, muhtesiblik, kadılık gibi konulara da değindiği görülmektedir (Genç, 1981, s. 17).

Dolayısıyla Kutadgu Bilig'in yazıldığı tarihten önce yani İslamiyet öncesi dönem ve sonraki dönem bakımından Türk devletlerindeki bürokratik yapının tamamı içinde yer alan devlet adamları hakkında verilecek bilgi tezin kapsam ve sınırlıklarını aşacağından bu bölümde verilecek bilgiler sınırlı olarak İslamiyet' ten önceki Türk devletlerinde kağan dışındaki devlet adamları ile Kutadgu Bilig'e sadık kalınarak ve eserdeki sıralama ile önem derecesine göre merkez teşkilatının başında bulunan vezirden başlamak suretiyle, kumandan, ulu hâcib, kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazinekar, aşçıbaşı, içkicibaşının konumu ve görevleri hakkında olacaktır.

Çin kaynaklarına göre Kök Türk Devleti'nde yirmi sekizden fazla unvan bulunmaktadır. Bu unvanlara sahip kişilerin her biri devlet teşkilatı içerisinde bir makama sahiptir. Kök Türk yazıtlarına göre devlet hiyerarşisi kagan, aile, bodun, şadapıt beyler, tarhanlar, buyruk beyler, dokuz oğuz beyleri vb. olarak sıralanırken; Çin kaynaklarında kagan ve hatundan sonra en büyük unvan olarak yabgu geçmekte, daha sonra şad, tekin, tudun, ilteber, erkin yer almaktadır (Taşağıl, 2015, s.183). İslamiyet'ten önceki Türk devlet sisteminde kagan, katun, yabgu ve şadlar hükümetin doğal üyesidir. Kitabelerde "buyruk" olarak geçen ve bakan olduğu anlaşılan devlet adamları da bulunmaktadır. Buyrukluk son derece önemli bir makam olup onlar görevlerini iyi yaptıkları takdirde devletin durumu da iyi olmuştur. Hükümette kaç buyruk olduğu yönünde net bir ifade bulunmamasıyla birlikte son dönemde keşfedilen yazıtlardan dokuz buyruk olduğu anlaşılmaktadır (Gömeç, 2006, s.49).

Kağanların devlet işlerinde tek başına karar alamayacağından yukarıdaki bölümlerde bahsedilmiştir. Eski Türk devletlerinde siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel meselelerin görüşüldüğü “toy” “kengeş”, “tenek” ve “kurultay” gibi isimler ile adlandırılan meclisler kağan bulunmadığı zaman “aygucı” veya “üge” unvanına sahip devlet adamları tarafından toplanmaktadır. Bu devlet adamları haricinde en başta katun (hatun) ve şad olmak üzere yabgu, tigin, ilteber, erkin, kül-çor, apa, tudun, tarkan gibi görevliler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı hanedan üyesi iken diğer kısmı dışarıdan seçilmiştir (Koca, 2002a, s. 832).

Eski Türk siyasal topluluklarında kağandan sonra katun(kadın) gelmektedir. Katun, kağan gibi tören ile katunluk tahtına oturarak kağan ile birlikte devleti yönetmiştir. Kağanlar bir iki defa evlendikleri halde, eşlerinden sadece bir tanesi baş katun olmuştur. Bununla birlikte Kağan öldükten sonra yerine geçecek olan veliaht küçük ise katun devleti oğlu adına yönetmiştir. Bu duruma Kök Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi büyük Türk devletlerinde de rastlanmaktadır. Katun savaşlarda kağan yanında yer almıştır (Gömeç, 1996, ss. 89-90). Aralarında devlet başkanlığı yapanlar ve naipler olduğu gibi, ayrı sarayları ve bakanları olan katunlar da bulunmaktadır. Bu katunlar kurultaya katılmış ve yeri geldiğinde elçileri kabul etmişlerdir (Kafesoğlu, 1997, s. 270). Dolayısıyla eski Türk Devletlerinde katun siyasi hayatta oldukça önemli rol oynamıştır.

Karahanlı Devleti'nin merkez teşkilatında hükümdar adına devlet işlerini yürüten Türkçe unvanı “Yuğruş” olan bir vezir bulunmaktadır (Genç, 1981, ss. 249-250). Bunun yanında ilk Müslüman Türk devletlerinde büyük divânın başında bulunan vezirin atanması bizzat hükümdar tarafından yapılmıştır. Vezir memleketin bütün işlerinden sorumlu tutulmuştur. Hükümdar gibi ferman çıkarmış, tayin yapmış ve gerektiğinde azillerde bulunmuştur. Askeri faaliyetlerde hükümdara eşlik etmiştir. Vezir hükümdarın en önemli yardımcısıdır (Koca, 2002b, s. 156). Bundan dolayıdır ki, Yusuf Has Hâcib, vezirin beylerin eli olduğunu, onların işlerini bu eller ile gördüklerini²³, vezirin iyi olması durumunda beyin de rahat uyuyacağını²⁴, vezirin beylerin yükünü yüklediğini ve beyliğin temelini sağladığını²⁵; beyden sonra

---

²³ b. 2181

²⁴ b. 2182

²⁵ b. 2183

onun yerine, hareket ve söz ile memlekete hükmeden kişinin vezir²⁶ olduğunu ifade etmiştir.

Kutadgu Bilig’de vezirin başlıca görevleri şu şekilde belirtilmiştir: Vezir, altın ve gümüşten zengin bir hazine toplamalı, memleketi doğru idare ederek düzeni sağlamalı, şehir ve eyaletleri genişletmelidir²⁷. Memleketi doğru kanun ile idare etmeli, hizmetinde bulunanlara iyilik göstererek, kendisine ısındırmalıdır²⁸. Böylelikle halk huzura kavuşacak ve beyin adı dünyaya yayılacaktır²⁹. Ayrıca, vezirin elinden her iş gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir³⁰. O, bütün muhtaçlara ilâç ve deva olmalıdır³¹. Vezir bey için müşavir konumunda olup, bundan dolayı her işte kıyasla hareket etmesi gerekmektedir³². Onun görevi beyini huzura kavuşturmak ve halkı rahat uyutmaktır³³ Vezir beye yol göstermekte, halka, muhafızlara ve hizmetkârlara nizam vermektedir³⁴. Vezir yuları ters çekerse (beyi yanlış yönlendirirse) her şey ters gidecektir³⁵.

Eski Türk devletleri biri aile diğeri ordu olmak üzere iki kuruma dayanmaktadır (Koca, 2002a, s.835). Yapılacak olan askeri seferlerde, orduya komutanlık ya bizzat hükümdar tarafından ya da hanedan üyesi şehzadeler, sü-başı’lar (kumandan) ve öteki beyler tarafından yapılmaktadır. Türk devletlerinde ordunun sevk ve idaresi işine “sü-başlamak”, komutana da sü-başı denilmiştir. Kutadgu Bilig’de geçen sü-başlar er, sü başlar kişi ve sü başçısı gibi deyimler de doğrudan doğruya sü-başı anlamındadır (Genç, 1981, s. 297).

Yusuf Has Hâcib, anlaşmak istemeyen düşmanın uykusunu kaçırmak için, beye bir ordu kumandanı lâzım olduğunu³⁶ ifade etmektedir. Bununla birlikte kumandanın başlıca görevleri, orduya kumanda etmek, askeri idare etmek ve düşmanı kırmak³⁷, bütün arzusunu kılıcı ile istemek, vurmak, almak, vermek böylelikle şöhretini de

---

²⁶ b. 2193

²⁷ b. 2178

²⁸ b. 2179

²⁹ b. 2180

³⁰ b. 2185

³¹ b. 2191

³² b. 2256

³³ b. 2260

³⁴ b. 5336

³⁵ b. 5337

³⁶ b. 2270

³⁷ b. 2272

büyütmek³⁸, silah arkadaşlarını yedirmek, içirmek, giydirmek, onlara at, koşum ve cariye ihsan etmek³⁹, ordu işi siyasete bağlı olduğundan siyaset etmesini bilmek⁴⁰, ordunun hareketini idare edebilmek⁴¹, her zaman silâh taşımak, düşmanı vurup zafer kazanmak⁴², düşmana karşı harekete geçerken askeri düzen ve tertibini yapmak, savaşta ve savaştan sonra yapması gerekenler⁴³, olarak ayrıntılı şekilde sıralanmıştır.

Devlet teşkilatı içerisindeki önemli bir diğer devlet adamı “hâcib”tir. Hâcib kavramı önceleri saray teşkilatındaki mabeyinci anlamında kullanılmış, daha sonra çeşitli bölgelerde değişik anlamlar kazanmıştır. İslam öncesi Türk devletlerinde de bulunduğu ifade edilen hâcibliğin menşei Sasaniler zamanına kadar gitmektedir. Karahanlı Devleti’nin saray teşkilatında hükümdardan sonra ve bütün devlet teşkilatında da hükümdar ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibi ulu hâcibtir. Hâcib, hükümdar veya idare ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen görevli konumundadır (Taneri, 1996, ss. 508-509). Kendisi de bir hâcib olan Yusuf, Kutadgu Bilig’de hizmetler arasında en ince hizmetin hâciblik olduğunu⁴⁴ ifade etmekte, ulu hâcibi beyin gören gözü⁴⁵ olarak nitelendirmektedir.

Kutadgu Bilig’de hâcibin başlıca vazifeleri: Maruzatta bulunak isteyen büyük veya küçük devlet görevlilerini öncelikle o kabul etmek; hazinedar ve kâtip gibi yüksek rütbeli memurlar, elbiseci ve ayakkabıcı gibi zenaatkarları dinlemek; elçilerin geliş-gidişlerine, onların ihsan ve hediyelerine bakıp bunların kalacakları yeri ve yiyeceklerini ayarlamak; huzura çıkacak insanlara rehberlik edip, merasim, örf adetin yanlış yapılmamasına dikkat etmek; fakir, dul, öksüz ve yetim dileklerini dinleyip, bunları beye arz etmek; haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul ederek, yol göstermek; saray içinde ve dışında uygunsuz davranan olursa, onları ikaz edip, engel olmak ve bu çeşit işleri halletmek⁴⁶ olarak ifade edilmiştir.

---

³⁸ b. 2279

³⁹ b. 2280

⁴⁰ b. 2301

⁴¹ b. 2309

⁴² b. 2316

⁴³ b. 2341 ila 2412

⁴⁴ b. 2484

⁴⁵ b. 2489

⁴⁶ b. 2493 ila 2501

Devlet teşkilatındaki saray görevlilerinden bir diğeri de kapıcıbaşdır. Kapıcıbaşı sarayda hükümdar ve hâcipten sonra gelen en büyük görevlidir. Bu durum, Kutadgu Bilig’de kapıcıbaşılığa hâciblikten hemen sonra yer verilmesinden ve kapıcıbaşılığın görevlerinden anlaşılmalıdır Kapıcıbaşı genel olarak sarayın her türlü işlerinden sorumludur (Genç, 1981, s. 210). Kutadgu Bilig’de kapıcıbaşının karanlık geceyi hizmet kapısında ağartmak ve parlak güneşi de aynı kapıda batırmak⁴⁷ ile mükellef olduğu, ulu hâcib ve kapıcıbaşının beyin adını büyüteceği ve saadete yol açacağı⁴⁸ belirtilmiştir. Bununla birlikte onun başlıca görevleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir.

Kapıcıbaşı, saray nöbetçilerini lüzumlu yerlere yerleştirmekle⁴⁹, yabancı kimseleri, soruşturmakla ve aralarında en gözü açık olanları hizmete almakla⁵⁰, sabah akşam nöbetçileri yerinde tutmakla⁵¹ ve kabul zamanı gelince, bütün takımını toplayarak, onların başında huzura çıkmakla görevlidir⁵². Kapıcıbaşı hizmetkârlar huzura çıkarken, lâyıık olan ve olmayanları gözden geçirmekte, kabul sona erince, hizmetkârlardan mâruzâtta bulunacak kimse varsa onunla tekrar huzura girmekte ve onların isteklerini arzetmekte, onlara hükümdardan altın-gümüş, ihsanlar kopararak, bâzılarına unvan bâzılarına da vazife verilmesi hakkında aracılık etmekte, kim gönülden, severek hizmete gayret ediyor, kim hizmet görmeyerek, boşuna geziyor, uygun ve faydalı olanı kim; ileride faydalı olacak bir istidada sahip bulunanı kim, bunları beye arzederek lâyıık olanı yükseltmekle, hükümdarın taltif ve takdir hakkındaki fermanlarını bizzat tebliğ ederek, kapıda oturacak ve duracak yerleri dâima nizam altında bulundurmakla⁵³ da görevlidir. Bütün bunlar ile birlikte onun saray hizmetlerini yürütmek ve özellikle yiyecek ve içecek konusunda hükümdarın sağlığını korumakla ilgili birtakım görevleri de bulunmaktadır⁵⁴. Ayrıca şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları göz önünde bulundurarak kontrol etmek⁵⁵, bir de doğancı, avcı ve

---

⁴⁷ b. 2530

⁴⁸ b. 2554, 2555

⁴⁹ b. 2533

⁵⁰ b. 2534

⁵¹ b. 2536

⁵² b. 2537

⁵³ b. 2539 ila 2547

⁵⁴ b. 2548 ila 2552

⁵⁵ b. 2558

okçuları da her gün ve her an kapıda hâzır bulundurmak⁵⁶ gibi birtakım vazifleri daha vardır⁵⁷.

Eski Türk devletlerinde diğer devletler ile siyasi ilişkileri yürüten dış işleri dairesi en önemli kuruluşlardan biri olmuştur. Büyük Hun Devleti'nin merkez teşkilatında çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir kurul bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1977, s. 278). Eski Türkler günümüzde kullanıldığı gibi dış işlerinde görevli memurları elçi ve yalabaç (yalavaç) dolarak adlandırmıştır (Gömeç, 2006, s.52). Elçilik gerek yabancı ülkelerden gelen misafirlerin karşılanması, gerekse de diğer devletler ile kurulan temaslar noktasında çok büyük önem arz etmektedir. Nitekim Yusuf Has Hâcib, birçok işin elçiler ile görüldüğünü; iyi neticelerin elçiler vâsıtası ile elde edileceğini⁵⁸, elçinin her türlü bilgiye sahip olma, yazma, okuma, söz söylemesini bilme, astronomi ve tıptan anlama, rüya yorumlamasını bilme, çok iyi tavlama ve satranç oynama, cirit oyununda mahir olma, ok atmasını bilme, avcılıkta üstün olma, konuşurken bütün dilleri konuşma, yazarken bütün dilleri yazma gibi faziletlere sahip olması gerektiğini, böylelikle beyin büyüyeceğini ve adının o memlekette yükseleceğini ifade etmiştir⁵⁹.

Eski Türk devletlerinde önemli devlet adamlarından birisi de “katib (bitigçi)” dir. Kutadgu Bilig’de “bitigci” "ılımgı bitigci" unvanları kullanılmıştır. Bitigçi hükümdarın yazışmalarını düzenlerken aynı zamanda devletlerarası ilişkileri yürütmektedir. Bitigçi'nin yerine getirdiği görevler Osmanlı İmparatorluğu'nda Reis-ül-küttâb'ın fonksiyonlarıyla benzerlik göstermektedir (Gültepe, 2002, s. 898). Yusuf Has Hâcib, beyler ne kadar bilgili olursa olsun, sözlerini yazdırmak için kâtip gerektiğini⁶⁰, kâtibe sırları söylemek icap edeceğini; kâtibin az veya çok olsun bunları gizli tutması gerektiğini⁶¹, beyler kendi sözlerini ne kadar gizleseler de, iki kişiye açmak zorunda kalacaklarını⁶², bu iki kişiden birinin kâtip (diğerinin vezir) olduğunu⁶³, beylerin işine yarayan üç türlü insan bulunduğunu⁶⁴, bunlardan birinin

---

⁵⁶ b. 2559

⁵⁷ b. 2560 ila 2567

⁵⁸ b. 2599

⁵⁹ b. 2621 ila 2643

⁶⁰ b. 2674

⁶¹ b. 2675

⁶² b. 2678

⁶³ b. 2679

kâtip olduğunu⁶⁵, yazı ile memleketin düzene koyulacağını ve hazine toplanacağını⁶⁶, memlekete kalem ile hükmedileceğini⁶⁷, kâtibin sabah-akşam kapıda durması ve lâzım olduğu zaman hazır bulunması gerektiğini⁶⁸ ifade etmiştir.

Karahanlı Devleti'nde, Büyük Divâna bağlı olan saray görevlilerinden birisi de Hazinedar (Ağıcı)'dır. Hazinedar devletin mali yönetiminin baş sorumlusu olup, Kutadgu Bilig'de "ağıcı", "sakışçı", "bitigçi" gibi ifadeler hazinedar karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu ifadelerin içinden en çok "Ağıcı" sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamada Türklerde ticaret, hesap işleri ve muhasebeye ait ilk ciddi bilgiler Kutadgu Bilig'de ortaya konulmuştur (Can, Karabınar ve Küçüker, 2012, s. 74). Bununla birlikte Kutadgu Bilig'de hazinedarın görevinden ziyade vasıflarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Kutadgu Bilig'de saray görevlilerinden aşçıbaşı ve içkicibaşı üzerinde de oldukça durulmuştur. Dolayısıyla bu iki makama Karahanlılar döneminde oldukça önem verildiği söylenebilir. Yusuf Has Hâcib aşçıbaşının sarayda yeme içe işinin kendisine bırakılan kişi olduğunu⁶⁹, bey için her türlü tehlikenin boğazdan geleceğini⁷⁰, beylerin bilhassa yeme içme işinde kendilerini korumalarını⁷¹, dolayısıyla da aşçıbaşının güvenilir, doğru ve olgun⁷² çok eski, emektar hizmetkârlardan birinin olması halinde beyi koruyabileceğini ve yemeği zevkle ve vaktinde hazırlayabileceğini⁷³, yemeğin iştahla yenilebilmesi için temiz olması gerektiğini⁷⁴ belirtmiştir.

Yusuf Has Hâcib ayrıca, içkicibaşının öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefsine hâkim ve doğru yolda yürüyen biri olmasını⁷⁵ ve bu işe içkiyi iyi muhafaza eden ve bunu hazırlamağa muktedir birinin uygun olduğunu⁷⁶ onun her

---

⁶⁴ b. 2703

⁶⁵ b. 2704

⁶⁶ b. 2707, 2714

⁶⁷ b. 2711

⁶⁸ b. 2731

⁶⁹ b. 2828

⁷⁰ b. 2832

⁷¹ b. 2833

⁷² b. 2835

⁷³ b. 2836

⁷⁴ b. 2845, 2846

⁷⁵ b. 2884

⁷⁶ b. 2886

türlü otları hazır bulundurduğunu, hazım, kuvvet veya müshil ilâcı hazırladığını⁷⁷, bey için her türlü tehlikenin boğazdan geldiğini; boğazın tadının aşçı ve içkicinin elinde olduğunu⁷⁸ ifade etmiştir. Bunun yanında, içkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmayı, kendisi mühürleyerek, muhafaza altına alması⁷⁹, yemek ve içkiye karıştırılan bütün otları kendi eli ile katması ve bunların temizliğine dikkat etmesi⁸⁰ kuru, yaş meyve veya gül-balı, gül-şurûbu, bütün bu içkileri kendisinin yapması ve muhafaza etmesi⁸¹, şefkat, sevgi ve sadâkatle beyin içkisini gözeterek, onun hakkını ödemesi⁸² gerektiği belirtilmiştir.

Kutadgu Bilig’de yukarıda belirtilen devlet adamları haricinde sarayda görevli hizmetkârlardan⁸³, bahsedilmiştir. Eserde, adı geçen diğer görevliler ise, şarapçı, aşçı, döşekçi ve tuğcu⁸⁴, doğancı ve avcı⁸⁵; okçu ve yaycı⁸⁶; il-başı⁸⁷ ve mühürdardır⁸⁸.

---

⁷⁷ b. 2887

⁷⁸ b. 2888

⁷⁹ b. 2902

⁸⁰ b. 2903

⁸¹ b. 2904

⁸² b. 2905

⁸³ b. 2957 ila 3186

⁸⁴ b. 2557

⁸⁵ b. 2558

⁸⁶ b. 2558, 4046

⁸⁷ b. 4064

⁸⁸ b. 4046

3. KUTADGU BİLİG’DE TÜRK DEVLET ADAMLARININ TEMEL VASIFLARI

3.1. Kutadgu Bilig

Türk tarihinin kaynakları, sözlü kaynaklar, arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar olarak üçe ayrılabilir. Bunlardan sözlü kaynaklar, mitoloji, efsane, destan, gelenek ve göreneklerden oluşmaktadır. Arkeolojik kaynaklar arasında eski yerleşim yerlerinde bulunan bingütaşlar, mezarlar, gibi maddi objeler yer almaktadır. Yazılı kaynaklar ise geçmişi aydınlatan en önemli belgeler arasında olup, yazıtlar, siyasetnameler, dini metinler, lügat ve yıllıklar gibi metinlerden oluşmaktadır (Gömeç, ss. 52-64). Tarihî kaynaklar bakımından, Türk milletinin zengin bir birikime sahip olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan devlet adamlarında bulunması gereken vasıflara ilişkin bilgiler yukarıda zikredilen birçok tarihî kaynaktan yer almakla birlikte, özellikle yazılı kaynaklardan siyasetnâmelerde, yazılış amaçları dolayısıyla, oldukça fazladır. Siyasetnâmeler genel olarak devrin hükümdarlarına, devlet yönetimi ve toplumsal konular hakkında tavsiyelerde bulunmak, somut çözüm önerileri getirmek amacıyla yazılmış eserlerdir. Bununla birlikte siyasetnâmelerin özellikleri şu şekilde ifade edilebilir. Siyasetnameler (Ergan, 1999, s.8):

- ✓ Devlet adamlarında bulunması gereken vasıflar hakkında tespitleri içermektedirler,
- ✓ Devlet yönetiminin usul ve esaslarını irdelemektedirler,
- ✓ Yazıldıkları dönemin toplumsal hayatını, kurum ve değerlerini ortaya koymaktadırlar,
- ✓ Değindikleri konuları eleştirel bir yaklaşımla irdeleyerek çözüm önerileri getirmektedirler
- ✓ Ortaya koydukları sosyal değer ve prensipler ile günümüze ışık tutmaktadırlar.

Bu çalışmanın ana kaynağı olan Kutadgu Bilig’de ihtiva ettiği konular itibariyle siyasetnâme özelliği taşıyan bir eser niteliğindedir. Kutadgu Bilig Türklerin İslamiyet’i kabulüne müteakip yazılan ilk eserlerden biridir. Dolayısıyla, ihtiva ettiği konular

bakımından Türk tarihinin İslamiyet'ten önceki dönemlerini aydınlattığı gibi, yazıldığı döneme de ayna tutmaktadır. Bununla birlikte onun kıymeti ele aldığı konular ile yukarıda belirtilen özellikleri de taşıyan bir siyasetnâme olarak özgün bir niteliğe olmasından kaynaklanmaktadır.

Kutadgu Bilig İslami Türk edebiyatının bilinen ilk şair ve düşünürü olan Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmıştır. Yusuf Has Hâcib'in hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hakkında bilinenler Kutadgu Bilig'deki bazı ifadeler ve esere sonradan eklenen önsözlere dayanmaktadır. Eserin 6627. beyitinde ifade ettiği üzere, asıl adı Yusuf'tur. Doğum tarihi, tam olarak bilinmemekle birlikte 1017/1018 yıllarında olduğu kabul edilmektedir. Yusuf, Balasagun⁸⁹'da asil bir aileye mensup olarak doğmuş olup, eserinden olgunluk çağına kadar burada yaşadığı, iyi bir tahsil gördüğü, zamanın ilimlerini öğrendiği, sanat ve edebiyatla çok yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır (Eraslan, 1986, s. 438).

Kutadgu Bilig'den edindiğimiz bilgilere göre Yusuf, anadili ile Arapça, Farsça, Soğdca haricinde geniş bir dil ve yazı bilgisi edinmiş, Firdevsi'nin Şehname'sini, Farabi ve İbn-i Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okumuş, efsanelere, aruza, belâgat sanatına, kelâma, İslam bilgilerine, Türk atasözlerine ve folkloruna, devlet teşkilatına, felsefeye, Budizm'e, ahlaka, toplum bilimine, astronomiye ve matematiğe, hekimliğe, rüya yorumuna merak sarmış; okçuluk avcılık, kuşçuluk gibi Türk sporları ile, satranç ve çevgen oyunlarını öğrenmiştir (Dilaçar, 1995, ss. 21-22). Onun, birçok dili bildiği halde, eserini Uygur Türkçesi'nin devam konumunda olan Karahanlı Türkçesi ile yazması, bu husustaki "bilinçli kararlılığını veya tercihini" göstermektedir (Aşgın, 2014, s.16).

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib tarafından 1069/1070 yıllarında Balasagun'da başlanılıp Kaşgar⁹⁰'da yaklaşık bir buçuk yılda tamamlanarak Karahanlı hakanı Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan Hakan'a ithaf ve takdim edilmiştir. Yazarın büyüklüğünü takdir eden hükümdar kendisine has hâciblik makamını vermiştir. Bu

---

⁸⁹ Balasagun, şimdiki Kırgızistan'da, Tokmak'ın güneybatısındadır. Divanü Lûgat-it-Türk'ün değişik yerlerinde Kuz Uluş ve Kuz Orda diye geçmektedir. Balasagun'un yakınlarında bir "Ordu", yani kentten bahsedilmektedir. Burası gerçek merkez olabilir. Balasagun ve diğer yerleşim yerleri de buranın etrafında bulunmaktadır (Gömeç, 2009, s.20).

⁹⁰ Kaşgar o dönemlerde önemli bir ilim, kültür ve sanat merkezi konumundadır. Günümüzde Çin işgali altındaki Doğu Türkistan sınırları içerisinde (Aşgın, 2014, s.16).

makam eserinde vazifelerin en incesi⁹¹ olarak vasıflandırılmıştır. Eser’de Yusuf Has Hâcib’in ismi sadece 6627. beyitte geçmektedir (Arat, 1986, s. 1038).

Kutadgu Bilig’in, kelime olarak anlamı “mutlu olma bilgisi” terim anlamı “siyaset bilgisi” olarak ifade edilebilir. Kitabın siyaset bilgisi anlamı, ön sözünde vurgulanmıştır: Kitabın girişinde bulunan "(Kitaba) Çinliler ona Edebü 'l-müluk derler, maçinliler onu Enisü 'l-memalik diye adlandırır⁹² Bu maşrik ilinin büyükleri buna doğruca Zinetü 'l-ümera derler⁹³. İrânlılar buna Şehname derler, Turanlılar Kutadgu Bilig diye anarlar⁹⁴." beyitlerinde geçen ve "hükümdarların terbiyesi", "memleketin aynası", "emirlerin (beylerin) zineti" anlamlarına gelen bu ifadeler günümüzde "siyaset bilimi" kavramını ifade etmektedir (Ercilasun, 2003, s.764). Nitekim kutadgu kelimesi, kutadmak fiilinden yapılan mastar isim olup, devlet idare etmek anlamına gelmektedir (Arsal, 1947, ss.10-121).

Kutadgu Bilig, 6645 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Asıl metin 88 bölüme ayrılmış olup, Kün-Toğdı, Ay-Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş isimli dört kişinin karşılıklı konuşmalarından meydana gelmektedir. Kitabın ilk dört bölümü, Allah (azze ve celle)⁹⁵, peygamber (aleyhi’s-selam)⁹⁶, dört sahâbe⁹⁷ ile eserin takdim edildiği Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Hâkan Ebû Ali Hasan’a (ölm. H. 496- M. 1102-1103)⁹⁸ ayrılmıştır (Kafesoğlu, 1980, s. 12). Bu durum kitabın, İslâmî bir gaye ile kaleme alındığını ortaya koyduğu gibi, yazarın bu devrin kültürünü iyi bildiğine delalet etmektedir. Bu bakımdan Kutadgu Bilig’in temel kaynağı Türk kültürü olmakla birlikte, ikinci kaynağı da İslam kültürü olarak ifade edilebilir (Adalıoğlu, 2013, s. 242).

Yusuf Has Hâcib, kitabı dört temel üzerine inşa edip⁹⁹, bunlardan birincisinin adalet ve doğruluk olduğunu; ikincisinin devlet olduğunu, bunun saadet ve ikbal

---

⁹¹ b. 2484.

⁹² b. B28

⁹³ b. B29

⁹⁴ b. B30

⁹⁵ b. 1 ila 33

⁹⁶ b. 34 ila 48

⁹⁷ b. 49 ila 62

⁹⁸ b. 63 ila 123

⁹⁹ b. 64

demek olduğunu¹⁰⁰; üçüncüsünün akıl olduğunu, ululuğu ifade ettiğini; dördüncüsünün kanaat ve afiyet olduğunu¹⁰¹, bu karakterlerin her birine ayrı bir ad vererek bundan böyle bunları bu adları ile zikredeceğini¹⁰² ifade etmiştir. Adalet hükümdar olarak Kün-Toğdı adıyla¹⁰³, devlet vezir konumunda Ay-Toldı adıyla¹⁰⁴; akıl, vezirin oğlu sıfatıyla Ögdülmüş adıyla¹⁰⁵ ve nihayet kanaat, vezirin akrabası olarak Odgurmuş adıyla¹⁰⁶ zikredilmiştir.

Kitabın onbirinci bölümde konuşurulan bu şahısların kimlikleri tanıtılmaktadır. Buna göre Ay-Toldı kut olup, mübarek kut güneşi onunla parlamaktadır¹⁰⁷. Kün-Toğdı törenin (kanun) yerini tutmakta ve sözleri doğrudan doğruya kanun sayılmaktadır¹⁰⁸. Ögdülmüş kut'un oğlu olarak akıllı temsil etmektedir¹⁰⁹. Bir zâhid olan Odgurmuş ise “akîbet” olarak alınmıştır (Kafesoğlu, 1980, s. 12). Karakterlere atfedilen sıfatlar ile bunlar arasında kurgulanan statü ve akrabalık ilişkileri dikkate şayandır. Adalet en üst konumda olan hükümdar iken, devlet vezir, akıl vezirin oğlu, kanaat ise vezirin akrabası durumundadır. Eserde bunlar arasındaki statü ve ilişki farklı bir benzetme ve bakış açısı ile pekiştirilmiştir. Adalet güneşle, devlet ise ay ile sembolleştirilmiştir. Adaletin güneşe benzetilmesi, güneşin vasıflarından kaynaklanmaktadır. Yusuf, eserde hükümdarı şu şekilde konuşurmaktadır (Aşgın, 2014, ss.19-20):

“Hükümdar cevap verdi : Âlim benim tabiatımı güneşe benzeterек, bu adı verdi¹¹⁰. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir¹¹¹. Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez¹¹². İkincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün

---

¹⁰⁰ b. 65

¹⁰¹ b. 66

¹⁰² b. 67

¹⁰³ b. 68

¹⁰⁴ b. 69

¹⁰⁵ b. 70

¹⁰⁶ b. 71

¹⁰⁷ b. 354

¹⁰⁸ b. 355

¹⁰⁹ b. 356

¹¹⁰ b. 824

¹¹¹ b. 825

¹¹² b. 826

halka eriřtirir, kendinden bir Őey eksilmez¹¹³. Benim de hūkmūm būyledir, ben ortadan kaybolmam: hareketim ve sūzūm būtūn halk için aynıdır¹¹⁴. Ūūncūsū, bu gūneŐ doęunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler aılır¹¹⁵. Benim bu kanunum hangi memlekete eriřirse, o memleket baŐtan baŐa taŐlık ve kayalık dahi olsa, hep dūzene girer¹¹⁶. GūneŐ doęar, temiz veya kirli demeden, her, Őeye aydınlık verir; kendisinden bir Őey eksilmez¹¹⁷. Benim de hareketim tıpkı būyledir; herkes benden nasibini alır¹¹⁸. Bir de gūneŐin burcu sabittir; bu sabit dedięim, temeli saęlam olduęu iindir¹¹⁹. GūneŐin burcu Arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadıęı için de evi bozulmaz¹²⁰. Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklıęım katiyen deęiŐmez¹²¹.”

Dięer taraftan, kut, adalet, dil, bey ve beylik ile vezirin, kumandanın, ulu hâcibin, kapıcıbaŐının elçinin, kâtibin, hazinedarın, aŐçıbaŐının içkicibaŐının nasıl olmaları gerektięi; memurların beyler ūzerindeki hakları; halk ile Ali evlâdı ile, bilginlerle, efsuncularla, rūya yorumcuları ile mūneccimlerle, Őairlerle çiftçilerle, tacirlerle, havan yetiŐtiricileri zanaatkârlarla ve fakirlerle iliŐkileri; iŐçilere, hizmetçilere nasıl davranılacaęı konularında bu dūrt karakterin konuŐmaları Kutadgu Bilig'in ūzūnū oluŐturmaktadır. Kitabın son kısmında, gençlik, zamanın bozukluęu ve Yusuf'un kendine nasihati yer almaktadır (Kafesoęlu, 1980, s. 12).

Kutadgu Bilig teŐkilat yapısı ve fikir hayatı bakımından Tūrk toplumunun ūnemli bir dūneminin yansımasıdır. Eserden Tūrklūk bilgisi sahasına dair birçok yeni bilgilerin ilave edilmesi suretiyle faydalanılmaktadır. Eserde Tūrk dili ve edebiyatı ile birlikte, Tūrk milletinin sosyal hayatı, Tūrk tarihi ve genellikle de Tūrk kūltūr tarihi ile uęraŐanlar çalıŐma alanlarını aydınlatacak bilgiler bulmaktadırlar. Bununla birlikte, eser, Tūrklerin gūnūmūzde ait olduęu Tūrk-İslam kūltūr çevresine girdięi dūnemde yazıldıęından, onların dūnya gūrūŐūnū, deęer yargılarını ve karŐılaŐtıkları olaylara

---

¹¹³ b. 827

¹¹⁴ b. 828

¹¹⁵ b. 829

¹¹⁶ b. 830

¹¹⁷ b. 831

¹¹⁸ b. 832

¹¹⁹ b. 833

¹²⁰ b. 834

¹²¹ b. 835

buldukları çözüm yollarını ihtiva etmesi bakımından ve temasta bulunduğu toplumlar açısından faydalı bilgiler ihtiva etmektedir (Arat, 1959, ss. VIII-IX).

3.2. Türk Devlet Adamının Temel Vasıfları

Kutadgu Bilig tahlil edildiğinde, daha önceki bölümlerde de bahsedilen devlet adamlarından, hükümdar, vezir, kumdan, ulu hâcib, kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçıbaşı, içkicibaşı ve hizmetkârlara ilişkin vasıfların bulunduğu, tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan analiz sonucunda öncelikle hükümdar ve diğer devler adamlarında bulunan vasıflar ve beyit numaraları tespit edilip, vasıflar hükümdar esas alınarak çoktan aza doğru sıralanarak tablolaştırılmıştır. Akabinde kitabın kurgusu ve sistematığı içerisinde vasıflar yorumlanmış ve yazarın vermek istediği mesaj irdelenmeye çalışılmıştır.

Tespit edilen vasıflar şahsî ve idarecilik olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Vasıfları, keskin çizgiler ile birbirinden ayırmak mümkün olmasa da, ağır basan özelliklerine göre sınıflandırmaya dâhil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eserin yazılış tekniği bakımından özellikle devlet adamlarında görevleri icabı bulunulması istenilen vasıflara yer verildiği, kendilerine bulunulmasına gerek görülmeyen veya vazifelerinin doğasında mündemiç özelliklere ise değinilmediği görülmüş ve değerlendirme yapılırken bu durum göz önünde bulundurulmuştur.

3.2.1. Şahsi Vasıfları

3.2.1.1. Akıllı ve Bilgili Olmak

Bilge, yüksek kavrayış, derin düşünce ve büyük sezgi gücünün karşılığı olup, Tükler’de bu özelliklere sahip olan kişiler “bilge kişi”, “bilge” ve “böğü” (büyü) olarak adlandırılmıştır (Koca, 2002, s. 830). Eski Türkçe’nin en köklü kelimelerinden biri olan bu söz “siyaset ve idarede hâkim” ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Başarılı hükümdar, devlet adamı ve hatuna “bilge” sıfatının verilmesi “bilgelik” in Türk idarecilerinde olması gereken genel bir şart olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Kafesoğlu, 1997, s. 296).

Kutadgu Bilig’de en çok vurgulanan bu vasıf, daha çok devleti yönetme yetki ve salâhiyetine sahip olan en tepedeki hükümdar ile merkez teşkilatının başındaki

vezire atfedilmiştir. Ayrıca, hükümdar adına devleti temsil eden ulu hâcib ve elçide diğer devlet adamlarına nispeten daha fazla aranan bir özellik durumda iken, uygulayıcı pozisyonunda olanlar için daha az aranmıştır.

3.2.1.1.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig’de hükümdar dünyayı elinde tutan ve idare eden kimse olarak görülmektedir. Esasında hükümdarın yalnızca Türk yurdunu değil de dünyayı elinde tutan kişi olarak görülmesi hem kıvılcık fikrinden hem de dünya sözüne mecazi bir anlam da yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle; Türk devletinin beyi, dünyaya hâkim olabilecek potansiyele sahip, tebaasını dünyayı ele geçirmek üzere yönlendirmesi beklenen kişidir. Aynı zamanda hükümdar, dünyalık makamların en üstündeki, dünyalık olarak nitelenen mal, mülk ve servetin ayağına serildiği yüce şahsiyettir.

Yusuf Has Hâcib “Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir; bilig’in lamı giderse, beg adı kalır¹²² ifadesi ile Arapça’ da görülen bir kelime oyunu yaparak beylik için bilgi gerektiğini, bilgi olmadan bey olunamayacağını anlatmaya çalışmıştır (Ziyai, 2017, s. 139). Dolayısıyla beyliği elde etmenin ve korumanın yolu akıl ve bilgiden geçmektedir. Nitekim, Kutadgu Bilig’de insanı yükseltip¹²³ itibar verecek¹²⁴ ve yolunu aydınlatıp¹²⁵, çevresindekileri ona tabi kılacak olan¹²⁶ akla ve bilgiye sahip olanların dünyaya hâkim oldukları¹²⁷, onu ellerinde tutabildikleri¹²⁸ bildirilmektedir. Zira akıl gerek insan olmak¹²⁹, gerekse de bey olmak¹³⁰ için zaruridir. Ancak akla ve bilgiye dayanarak idare edilemeyenler karşısında, zora başvurulmalıdır¹³¹. Kün Toğdı hakkındaki bölümlerde de Allah’ın akıllı ve bilgili olana bahşettiği¹³² beyliğin birbirinin tamamlayıcısı olan akıl ve bilgiyle¹³³ hak edilip yürütülebileceği¹³⁴

---

¹²² b. 1953

¹²³ b. 298

¹²⁴ b. 289

¹²⁵ b. 288, 290

¹²⁶ b. 219, 254, 255

¹²⁷ b. 220, 250, 251, 252, 281

¹²⁸ b. 217, 218, 224

¹²⁹ b. 300, 301, 303

¹³⁰ b. 225, 277, 278, 279

¹³¹ b. 221, 222, 223

¹³² b. 1933, 1934, 3112, 3467

¹³³ b. 470, 471, 472

anlatılmaktadır. Böylesi bir beyliğin düşmanı ise gaflete düşerek¹³⁵ nefsin esiri olmaktadır¹³⁶.

3.2.1.1.2. Diğer Devlet Adamları

Akıllı ve bilgili olmanın, işgal ettiği makam için en temel şart sayıldığı devlet adamlarından biri de vezirdir. Akıl ve bilgi, vezir olacak kişi belirlenirken aranacak lüzumlu nitelikler arasında olduğu gibi¹³⁷, vezirin vazifesini sürdürüp hakkıyla yerine getirmesi için de gereklidir¹³⁸. Çünkü akıllı ve bilgisiyle devlet işlerini yürüten, kanunu iyi uygulayan¹³⁹ iyi yetişmiş¹⁴⁰ bir vezir; halkı¹⁴¹ ve hükümdarı¹⁴² sıkıntılardan kurtarıp rahat ettirecektir.

Beylerin hizmetine layık olan¹⁴³, kalem¹⁴⁴, kanun¹⁴⁵ ve istihbarat¹⁴⁶ erbabı bir ulu hâcib için de en önemli özelliklerden biri bilgili ve akıllı¹⁴⁷ olmaktadır. Ulu hâcibten sonra sırasıyla elçi¹⁴⁸ ve hazinedar¹⁴⁹ akıllı ve bilgili olması gerektiğine en çok vurgu yapılan devlet görevlileri olarak göze çarpmaktadırlar. Hizmetkâr¹⁵⁰, aşçıbaşı¹⁵¹, kâtip¹⁵², kumandan¹⁵³, içkicibaşı¹⁵⁴ ise akıllı ve bilgili olması noktasında en az bahsi geçen devlet görevlileridir.

---

¹³⁴ b. 405, 408, 410, 469, 1658, 1780, 1781, 1951, 1952 1953, 1954, 1968, 1971, 1972, 1989, 1990, 2168, 2712, 2713, 3013, 3014, 4013, 4413, 5146, 5209

¹³⁵ b. 5196, 5403, 5472

¹³⁶ b. 1956, 5231, 5259, 5266, 5271

¹³⁷ b. 423, 427, 428, 627, 2184, 2234

¹³⁸ b. 2185, 2188, 2189, 2218

¹³⁹ b. 1770

¹⁴⁰ b. 1489

¹⁴¹ b. 1771, 1772, 1773, 1775

¹⁴² b. 1774

¹⁴³ b. 2249

¹⁴⁴ b. 2482

¹⁴⁵ b. 2474

¹⁴⁶ b. 2453, 2481

¹⁴⁷ b. 2441, 2447, 2448, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2469, 2488

¹⁴⁸ b. 2597, 2600, 2603, 2604, 2605, 2606, 2621, 2628, 2630, 2638, 2639, 2660

¹⁴⁹ b. 2761, 2762, 2770, 2771, 2772, 2788, 2789, 2790

¹⁵⁰ b. 4045, 4077, 4078, 4079

¹⁵¹ b. 2868, 2072, 2073, 2074, 2075

¹⁵² b. 4048, 5910, 1913

¹⁵³ b. 2272

¹⁵⁴ b. 2896

Kutadgu Bilig'in devlet idaresini elinde bulunduranlar için akıl ve bilgiye önem verdiği¹⁵⁵ açıkça görülmektedir. Akıl ve bilgi, kıymeti ancak onlara sahip kişilerce anlaşılabilir¹⁵⁶ değerli birer hazinedir. Saadetin temel şartı olmamakla birlikte, akıl ve bilgi bu saadetin gücünü ve mahiyetini yükselterek¹⁵⁷ hayata anlam kazandıracaktır. Öyleyse kendini devletinin ve halkının hizmetine adanmış bir devlet adamı, bu değerli hazinelere sahip olmalıdır. Ne var ki her devlet adamından beklenen temel kabiliyetler de farklıdır. Bu bakımdan başta hükümdar olmak üzere özellikle vezir, ulu hâcib, elçi ve hazinedar bu niteliği taşımak durumundadır. Hizmetkâr, aşçıbaşı ve kâtip ile kumandan ve içkicibaşının bu niteliğine nispeten daha az vurgu yapılması ise anlamlı görünmektedir. Bu durumun siyasi alanda devleti temsil eden ve/veya hükümdar adına onun maddi varlığını idare eden kişiler ile ya doğrudan ya da dolaylı biçimde bunların emri altında olanların pozisyonlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle akıl ve bilgisi ön planda tutulanlar düşünüp karar almak durumunda iken, daha dar olan yetki alanlarına sahip diğerlerinin ise bunları gereği gibi uygulamaları yeterlidir.

3.2.1.2. İyi Tabiatlı ve Tavırlı Olmak

Millet, birey sayısı çok olan bir aileye benzemektedir. Aile büyüğü nasıl sevgi, şefkat ve hoşgörü gösteriyorsa devlet adamları da idaresi altında bulunanlara aynı davranmak durumundadır (Atalay, 2002, s. 860). Türk devlet geleneğindeki “devlet baba” anlayışının bir sonucu olarak idarecilerin tebaasına karşı iyi tabiat ve tavır ile hareket etmesi beklenmektedir. Bu anlayışın bir yansıması olarak Kutadgu Bilig'de iyi tabiatlı ve tavırlı olma durumu özellikle hükümdardan daha sonra da halka hizmet edecek olan vezirden beklenmektedir.

3.2.1.2.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig'de iyi tabiat ve tavır devlet adamlarının sahip olması beklenen bir başka önemli haslettir. Özellikle hükümdar iyiliğe yatkın, temiz, merhametli ve halkına karşı yumuşak başlı olmalı¹⁵⁸; kötü huylardan, fesat ve sarhoşluktan uzak

---

¹⁵⁵ b. 287

¹⁵⁶ b. 470, 472

¹⁵⁷ b. 1709, 1710

¹⁵⁸ b. 1965, 1978, 1985, 1987, 2036, 2998, 3112, 3458

durmalıdır¹⁵⁹. Böylesi iyi hal ve tavır içindeki bir bey sayesinde halk da iyilik bulup mutlu olacak, onun açtığı iyilik yolundan ilerleyecektir¹⁶⁰. Zira; dünyanın ayağına serilmesi beklenen, Allah'ın onun adını dünyaya yayacağı¹⁶¹ beyden de ancak bu şekilde davranması beklenebilir. Böylelikle bey her iki dünyasını da kazanabilecektir¹⁶². Belirtilmektedir ki iyilik iyiliği doğurduğu¹⁶³ gibi, kötülük de zarar ve ziyan¹⁶⁴ getirecektir. Çünkü iyilik için çalışıp¹⁶⁵, kötülükle mücadele eden¹⁶⁶ beye, Allah da yardım edecek, bu yolda onu koruyacaktır¹⁶⁷.

3.2.1.2.2. Diğer Devlet Adamları

İyi bir vezir olmak için makul tavır ve hareket, muntazam ve iyi ahlâk, liyakat ve meziyet şarttır¹⁶⁸. Bu özelliklere sahip olmayan bir kişi ise vezirlik makamına getirilse ve kendisine her türlü imkân sunulsa dahi¹⁶⁹ o, emin olunamayacak, vefasız ve cefalı birine dönüşecektir¹⁷⁰. İyi tabiat ve tavra sahip bir vezir ise hükümdarını rahat ettirip işlerini kolaylaştırırken¹⁷¹ halka da faydalı olup iyi hizmet edecektir¹⁷².

Hayâ sahibi, dürüst ve temiz kişiler arasından seçilmiş iyi tabiatlı¹⁷³ bir ulu hâcib halkın iyiliği için çabalayıp onlara iyi muamele edecek¹⁷⁴, halk da onun etrafında toplanacaktır. Yalancı ve kötü huylu bir kişiyi ise ulu hâcib yapmak şöyle dursun, hükümdarın yanına yaklaşmasına bile izin vermemek gerekmektedir¹⁷⁵.

Tıpkı Allah'ın kendisine elçilik yapacak peygamberler olarak kulları arasındaki en seçkin ve iyi insanları belirlediği gibi¹⁷⁶ hükümdar da elçisini tebaası arasındaki

---

¹⁵⁹ b. 1434, 2091, 5088, 5234

5283 ¹⁶⁰ b. 230, 411, 455, 108, 1411, 1963, 1981, 2110, 2160, 2161, 3266, 5084, 5225, 5200, 5544,

¹⁶¹ b. 5086, 5900, 5125

¹⁶² b. 226, 1659

¹⁶³ b. 227, 1661, 1957, 5209, 5237, 5249

¹⁶⁴ b. 5510

¹⁶⁵ b. 5262, 5608

¹⁶⁶ b. 5227

¹⁶⁷ b. 5163, 3467, 5094, 5306, 5420

¹⁶⁸ b. 1490

¹⁶⁹ b. 2198

¹⁷⁰ b. 2194, 2195

¹⁷¹ b. 1774, 1775, 2182

¹⁷² b. 2237

¹⁷³ b. 2436, 2487, 2488, 2444, 2461

¹⁷⁴ b. 2438, 2476, 2437

¹⁷⁵ b. 2507, 2508, 2509

¹⁷⁶ b. 2598

böyle kişilerden seçmelidir. Zira himmet sahibi ve mert bir elçi¹⁷⁷ beyin işlerine emniyet sağlarken¹⁷⁸, kötü ve kof bir elçi ise beyinin itibarını zedeleyecektir¹⁷⁹.

Kumandanın halkın gözündeki değeri onlara iyi tabiatlı ve alçak gönüllü davranmasına¹⁸⁰; askerlerinin yanındaki hatırı ise onlara insanca, güvenilir ve cömertçe muamele etmesine¹⁸¹ bağlıdır. Hükümdar ile halkın arasında bir geçit görevi gören, halkı karşılayıp onları hükümdarın huzuruna hazırlayan kapıcıbaşının yumuşak başlı ve alçakgönüllü tavrı¹⁸², sert ve/veya aşağılayıp kalp kıran¹⁸³ muameleye tercih etmesi görevinin bir gereğidir. Kâtip¹⁸⁴, aşçıbaşı¹⁸⁵ ve içkicibaşının¹⁸⁶ iyi tabiatlı olması ise hükümdara yakın görevlerinin bir gereği olarak göze çarpmaktadır.

Kutadgu Bilig’de devlet adamlarının iyi tabiat ve tavır sahibi olması noktasında yazılanlarda dikkat çeken noktalardan birisi, diğer devlet adamlarına kıyasla baskın biçimde hükümdardan bu özelliğin beklenmesidir. Bir bakıma iyi tabiat ve tavır, hükümdar olmanın “olmazsa olmaz” şartı gibidir. Bu hal ve tavır, hükümdara yakın kişiler için ise böyle olmayan kişileri sarayda istihdam etmeme noktasına varacak derecede önemlidir. İyi tabiat ve tavır ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer nokta ise bu özelliğin kişilerin vazifeleri ile ilişkilendirilerek nitelenmesidir. Örneğin bu konuda hükümdar halka yol gösterici olarak görülürken, vezir ve ulu hâcibin halka hizmet noktasında bu tutum ve davranışı benimsemesi beklenmektedir. Benzer şekilde kumandanın halkı orduya ısındırıp askerlerin nazarında yücelmesi; kapıcıbaşının halkın gönlünü kırmaması; kâtip, aşçıbaşı ve içkicibaşının ise saray hizmetlerini gereği gibi yerine getirmesi için iyi tabiat ve tavır sahibi olması gerekmektedir.

---

¹⁷⁷ b. 2664

¹⁷⁸ b. 2640

¹⁷⁹ b. 2639

¹⁸⁰ b. 2294

¹⁸¹ b. 2231

¹⁸² b. 2576

¹⁸³ b. 2577

¹⁸⁴ b. 2729

¹⁸⁵ b. 2828, 2854

¹⁸⁶ b. 2912

3.2.1.3. Cömert ve Gözü Tok Olmak

3.2.1.3.1. Hükümdar

Cömertlik, tebaasının ve kullarının karşısında beyin konumunu güçlendirmektedir. Bir bakıma onu bey yapan kut ise diğerlerinin nazarında kutsallaştıran da cömertliğidir. Bu bakımdan, klasik yönetim kuramının “havuç-sopa” teorisindeki (Şahin, 2004, s. 530) havuca çok öncelerden anlam veren “Beylik ihsanla olur.” sözü boşuna söylenmiş bir söz değildir. Bir bey devletine bağlılığı için halkına¹⁸⁷, kendisine bağlılığı için de hizmetinde bulunanlara¹⁸⁸ karşı cömert olmalıdır. Dolayısıyla çevredekilere ihsanda bulunmakla vücut bulan cömertlik¹⁸⁹ ve malı kendine saklamayıp paylaşmayı sağlayan gözütok olmak¹⁹⁰ bir bakıma beylik alameti gibidir. Üstelik cömertlik ve gözütok olmanın sağlayacağı nam ve şöhret, makamı dünya ile sınırlı olması beklenen beye sonsuzluk da vaat etmektedir¹⁹¹. Mal biriktiren, onu kendine saklayan beyler ise tam tersine, yalnızca aldandıkları bu zenginliği dünyada bırakmakla kalmayıp varlıklarında olduğu gibi yokluklarında da kötü anılan kişiler olacaklardır¹⁹².

3.2.1.3.2. Diğer Devlet Adamları

Hükümdar için bir ön şart gibi görülen cömertlik, vezir için tokgözlü olmak¹⁹³ biçimine evrilmiş görünmektedir. Açgözlülük ise bir vezir için ağır bir kusur olarak görülmektedir. Örneğin, Kutadgu Bilig’de Vezir Ay-Toldı’nın ömrünün son döneminde yaşadıklarını anlatılırken, onun sağlığında tokgözlü olmadığı için yaşadığı pişmanlık ve içine düştüğü kötü durum resmedilmektedir¹⁹⁴.

Vezire gözütok olmak yakıştırılırken, kumandan için iyi şöhret ve cömertlik ön plana çıkmıştır¹⁹⁵. Nitekim kumandanın mal edinmek yerine elindekini

---

¹⁸⁷ b. 1964, 3040, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 5161, 5218, 5295, 5358, 5552, 5553

¹⁸⁸ b. 2974, 2977, 2982, 2998, 3034, 5591, 5520, 5592, 5593

¹⁸⁹ b. 1951, 2049, 2073

¹⁹⁰ b. 2000, 2170, 2619

¹⁹¹ b. 1402, 2050, 5902, 5904

¹⁹² b. 2060, 2061, 3109, 3110, 3035, 3038, 3048, 3049, 5075, 5220, 5290, 5294, 5386

¹⁹³ b. 2199, 2200, 2236

¹⁹⁴ b. 1115 ila 1129

¹⁹⁵ b. 2279, 275, 2317

çevresindekilerle bölüşmesi ona sadık askerler sağlayacaktır¹⁹⁶. Ulu hâcibten beklenen de vezirde olduğu gibi tokgözlü olmaktır¹⁹⁷. Ulu hâcib için istenilmeyen davranış tipi ise rüşvet almak¹⁹⁸ olup, bu vazife için cömertliğe yapılan bir atıfa rastlanılmamıştır. Kapıcıbaşının daha çok yedirip içirmek, darda kalanlara yardım etmek noktasında eli açık olması beklenmektedir¹⁹⁹. Bu tarz bir beklentinin sınırlandırılmış bir cömertliğe işaret ettiği düşünülmüştür.

Elçi²⁰⁰, kâtip²⁰¹, hizmetkâr²⁰², hazinedar²⁰³, açıcıbaşı²⁰⁴ ve içkicibaşının²⁰⁵ gözü tok kişilerden seçilmesi öğütlenmektedir. Bununla birlikte elçinin²⁰⁶ ve katibin²⁰⁷ haris olmayıp sadık olması; hazinedarın çok mal görmeye alışık²⁰⁸ ve Allah'tan korkusu olan²⁰⁹; açıcıbaşının temiz²¹⁰; içkicibaşının güvenilir²¹¹; hizmetkârın beylik taslamayan²¹² kişiler olması gerekmektedir.

Vezir ve ulu hâcib için tokgözlü olmak şartı getirilirken, tüm devlet adamları içinde hükümdarla birlikte yalnızca kumandan ve kapıcıbaşı için cömertlik öngörülmüştür. Bu durumun vezir ve ulu hâcibin hükümdara yakın ve daha çok sarayda görev yapmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim böyle bir durumda diğer bir kısım devlet adamları ile ast-üst ilişkisi içinde bulunan devlet erkânının çevresinde ihsanda bulunmasının bağlılık ilişkilerinin sorgulanmasına yol açması söz konusu olabilecektir. Kumandan ve kapıcıbaşının konumu ise bir nebze farklıdır. Özellikle kumandanın bütün çabasının mal edinmekten ziyade askerleri ile bağlılık-sadakat ilişkisini güçlendirmeye dönük olması gerektiği açıktır. Üstelik onun askere ihsanı her durumda hükümdara da şöhret kazandıracaktır. Kapıcıbaşı ise sarayın

---

¹⁹⁶ b. 2276, 2318-2322, 2325, 2408, 2409, 2411, 4138

¹⁹⁷ b. 2441, 2442

¹⁹⁸ b. 2506, 4144

¹⁹⁹ b. 2559, 2560, 2561, 2565

²⁰⁰ b. 2607, 2611, 2927, 2928

²⁰¹ b. 2721, 2725 ila 2725, 2927, 2928

²⁰² b. 4106, 4107

²⁰³ b. 2751, 2752, 2754, 2755

²⁰⁴ b. 2843, 2847, 2927, 2928

²⁰⁵ b. 2885, 2927, 2928

²⁰⁶ b. 2611 2927

²⁰⁷ b. 2725, 2727

²⁰⁸ b. 2752, 2755

²⁰⁹ b. 2752

²¹⁰ b. 2843

²¹¹ b. 2885

²¹² b. 4106

halka açılan yüzü olduğundan onun cömert davranışları, halk nazarında onlara aracılık yaptığı hükümdarın hanesine de yazılacaktır.

Elçi, kâtip, hizmetkâr, hazinedar, aşçıbaşı ve içkicibaşı konusunda bahsedilen yan özelliklerin gözü tok olmaya ilişkin satırlarda geçiyor oluşu, bahsedilen özellikler ile bütünleşen birer davranış biçiminin öğütlendiğini düşündürmektedir. Zira pek çoğu tam zamanlı olarak saray hizmetleri ile meşgul olan bu devlet adamlarının tahmin edilen gelirleri üzerinden cömertlik sergilemesi ve beyin ihsanının yanında bunların cömertlik sayılabilmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla bu kişilerden beklenen, tokgözlü olup onlara doğru davranış kalıplarını terk ettirecek yollara girmekten uzak durmalarıdır.

3.2.1.4. Doğru ve Dürüst Olmak

3.2.1.4.1. Hükümdar

Bey olmak için bir diğer önemli şartın doğruluk ve dürüstlük olduğu görülmektedir²¹³. Öyle ki bu özellik, beyliğin temelini sağlamlaştıran, beyi Allah'a yaklaştırıp saadete erdiren bir vazife olarak anlatılmaktadır. Dünyada şöhret ve hâkimiyetin, diğer dünyada da bahtiyarlığın doğru ve dürüst bir bey için bir hak olduğu²¹⁴ belirtilmektedir. Onun bu şekilde davranması halkını da rahat ettirecek, bir güneş gibi onları aydınlatıp huzura erdirecektir²¹⁵. Vefadan nasibini almamış, kötülerle iş tutan, yalancı bir bey ise hem kendisine hem de halkına zarar verip utanç kaynağı olacaktır²¹⁶.

3.2.1.4.2. Diğer Devlet Adamları

Dürüst ve doğru olmak, mühim bir devlet vazifesi olan vezirliğin de önemli bir şartıdır²¹⁷. Vezirin böylesi kişiler arasından seçilmesi ve seçilen kişinin hakkının teslim edilmesi de beyin vazifesi olarak görülmektedir. Zira dürüst ve doğru olup halka

---

²¹³ b. 5209, 5172, 5210, 5506, 2158, 1977, 2000, 5079, 453, 801-809, 1660

²¹⁴ b. 406, 407, 409, 819, 1661, 5170, 5601, 5173, 5195, 5285, 5902, 5903

²¹⁵ b. 455, 1659, 1963, 2010, 2038, 5084, 5885, 5197, 5544, 5949

²¹⁶ b. 2037, 2039, 2062, 5074, 5075, 5508, 5510, 5887

²¹⁷ b. 1505, 2186, 2187, 2235

gereğince hizmet ederek²¹⁸ beyin yükünü paylaşıp onu gururlandıracak olan vezir, aksi durumda onun işlerine zarar da verebilecektir²¹⁹.

Hazinedar, hükümdar ve vezirden sonra doğruluğu ve dürüstlüğüne en fazla vurgu yapılan devlet adamı olarak göze çarpmaktadır. Hazinedarın bilgisinin onu doğruluğa yönlendirmesi, onun devlet servetine el uzatmayacak derecede dürüst olması beklenmektedir²²⁰. Hazinedarın doğruluğu ve dürüstlüğü noktasında Yusuf Has Hâcib, söz erbabı kişiliğini öne çıkararak bunun hazinedar için bir sermaye olduğunu belirtmekte²²¹, devlet malını bir ateşe benzeterek hazinedarın onun alevi ve dumanından sakınması gerektiğini yazmaktadır²²². Hazinedar için ticarete doğruluk malı artırıp, dünya ve ahiret saadetini de beraberinde getirecektir²²³. Dolayısıyla bey de ona itimat edecek, beyin gönlünde şüphe kalmayacaktır²²⁴.

Kutadgu Bilig incelendiğinde; aşçıbaşının doğru, dürüst, güvenilir olması²²⁵; içkicibaşının da bunlara ek olarak sadakati ve nefesine hakimliği²²⁶ daha çok beyin sıhhati ve hayatından emin olması için gerekli görünmektedir. Hükümdara yakın hizmette bulunup çevre ile de ilişki içinde²²⁷ olan hizmetkârın dürüstlüğü ve doğruluğu ise sırları saklaması ve doğruyu gizlememesi noktasında²²⁸ elzemdir. Ulu hâcibin doğruluğu ve dürüstlüğü, yürütmekte olduğu vazifenin yüksekliği nispetinde olmalıdır²²⁹. Kumandanın bu yöndeki özelliği ise halkın hükümdara yakın tutmaya yarayacaktır²³⁰. Elçi²³¹ ve katibin²³² doğruluk ve dürüstlüğüne diğer devlet adamlarına nazaran daha düşük bir vurgu söz konusudur.

Kutadgu Bilig’de devlet adamlarının doğru ve dürüst olması gerektiği belirtilirken, bu yöndeki beklentinin vazifelerin niteliği ile ilişkilendirildiği

---

²¹⁸ b. 1751, 2209

²¹⁹ b. 424, 597, 1752, 1759, 2210

²²⁰ b. 2753, 2788, 2789

²²¹ b. 2757

²²² b. 2792

²²³ b. 2756, 2758-2760

²²⁴ b. 2744, 4145

²²⁵ b. 2829, 2830, 2835, 2859, 2854, 2860

²²⁶ b. 2884, 2885, 2900, 2901, 2926

²²⁷ b. 4045, 4121, 4094

²²⁸ b. 4052, 4108, 4117, 4119

²²⁹ b. 2436, 2458, 2481, 2507, 2512

²³⁰ b. 2324, 4143

²³¹ b. 2607

²³² b. 2721

gözlemlenmektedir. Tüm diğer devlet adamlarının ötesinde hükümdarın özellikle doğru ve dürüst olmasının beklenmesi, onun devletin bel kemiği, halkın her konuda önderi olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle halk beyinin dini üzeredir ve doğru ve dürüst olursa beye ve halka iki cihanda saadet vaad edilmektedir. Vezir başta olmak üzere diğer devlet adamlarının dürüst ve doğru olmalarına yapılan vurgu ise bu kişilerin vazifelerinde bu özelliğin gerekliliği ve işlevselliği ile ilişkilidir. Bu bağlamda, devlet adamları açısından doğruluk ve dürüstlük Kutadgu Bilig’de fonksiyonel bir bakış açısı ile ele alınmış görünmektedir.

3.2.1.5. Dindar ve Takva Sahibi Olmak

3.2.1.5.1. Hükümdar

Şeriatın hizmetindeki takva sahibi hükümdar, dini galip kılacak, devletin sahibi ve milletin baş tacıdır²³³. Titiz dindarlığı, takva ve ibadeti beyi seçkin ve namılı kılacaktır²³⁴. Bey için dünya bir zindandır ve o zindanın sahte saadetini dine değiştirmek, ölümden sonraki ahiret için çalışmak esastır²³⁵. Beyin saadeti Allah’tan beklemesi, iyi veya kötü ondan gelene razı olup şükretmesi²³⁶; özellikle haramdan, zulümden, gereksiz söz, kin ve düşmanlıktan sakınması²³⁷ gerekmektedir.

3.2.1.5.1. Diğer Devlet Adamları

Vezir takva sahibi bir kişi olmalıdır²³⁸. Onun bu hali hükümdara, memlekete ve halka hizmet edip gönülden bağlanmasını sağlayacaktır²³⁹. Ulu hâcib²⁴⁰, kâtip²⁴¹, hazinedar²⁴² ve aşçıbaşının²⁴³ ise itimat edilebilir olması ise dindar ve takva sahibi olmalarıyla ilişkilendirilmiştir.

---

²³³ b. 89, 1986

²³⁴ b. 1372, 1987, 5348, 5471, 5488

²³⁵ b. 5185, 5186, 5423, 5424, 5189, 5217, 5233, 5235, 5346, 5408, 5412, 5425

²³⁶ b. 1430, 1431, 109

²³⁷ b. 1432, 1433, 5289, 5301, 5347

²³⁸ b. 2186, 2191, 2192

²³⁹ b. 1507, 2190

²⁴⁰ b. 2436, 2461

²⁴¹ b. 676

²⁴² b. 2751, 2752, 2755

²⁴³ b. 2844

Hükümdar bulunduğu konum bakımından dünyaya ve onun nimetlerine bel bağlaması ihtimali en yüksek olan kişilerden biridir. Onun dünyalık zevk ve heveslerin peşinden koşması devletin başıboş kalmasına neden olacaktır. Bu bağlamda beyin dindar olup ahiret saadeti için çaba göstermesi, onun hüküm ve davranışlarını bir üst seviyeye taşıyarak içten içe bir hesap verme mekanizması oluşturacaktır. Diğer devlet adamları ise beyin emirlerini hakkınca yerine getirip beye bağlılıklarını üst düzeyde tutmak konusunda dindarca bir tutum benimsemelidirler. Bu tavır ve davranış biçimini dinin bir emri olarak gören devlet adamları elbette hükümdar ve devlet için kullanışlı birer araç haline de geleceklerdir.

3.2.1.6. Yumuşak Huylu Olmak

3.2.1.6.1. Hükümdar

Yumuşak huy beylik alametlerinden biri olarak görülmektedir. Yumuşak huyluluk, bilgi ve aklın bir yansıması olup, bey bu meziyetlere mutlak surette sahip olmalıdır²⁴⁴. İyilik yumuşak huylu bir hükümdarın elinin altında olacak²⁴⁵, halkı da ona itaat edecektir. Harama karışıp, öfke, hiddet, kibir, acelecilik veya sarhoşluğun esiri olan bir bey ise halkını da yoldan çıkaracak onların ancak nefretine mazhar olacaktır²⁴⁶.

3.2.1.6.2. Diğer Devlet Adamları

Bey hizmetine layık²⁴⁷, akıllı bir vezirin iyi huylu, yumuşak başlı olması gerekmektedir²⁴⁸. Bu sayede vezir iyi kanunlar belirleyecek, halka iyilik edecektir²⁴⁹. Beyin hükmü altındaki ülkede ticaret ve piyasa şartları üzerinde yetki sahibi hazinedar da bu işlerin düzgün yürümesini yumuşak huylu bir muamele ile sağlayabilecektir²⁵⁰. Kapıcıbaşı halka devletin yumuşak yüzünü gösterirken²⁵¹, elçi bu özelliği kendini

---

²⁴⁴ b. 1951, 1988, 2000, 2072, 2090, 2170

²⁴⁵ b. 1416, 1965

²⁴⁶ b. 1443, 141, 1997, 2078, 2115, 5074, 5216, 5230, 546, 1415, 2077, 2106

²⁴⁷ b. 1490

²⁴⁸ b. 1505, 2188

²⁴⁹ b. 4140, 2209

²⁵⁰ b. 2804, 2806, 2821, 2822

²⁵¹ b. 2531, 2576, 2577

sevdirip gereği gibi müzakere etmede²⁵², kumandan çevresindekileri kendine yakın tutmada²⁵³ kullanılmalıdır. Ulu hâcib²⁵⁴ ve hizmetkârın²⁵⁵ yumuşak huylu olması ise onları buldukları yere layık ve had bilir kılmaktadır.

Anlatılanlar ışığında yumuşak huyun devlet içindeki pozisyon yükseldikçe daha önemli hale geldiğini ileri sürmek mümkündür. Esasında bu durum eşyanın tabiatına da uygundur. Zira kişinin kudret ve yetkisi ne derece yüksekse onun gösterebileceği yumuşaklık da o derecede önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, hükümdar dışında kalan ve özellikle halkın daha çok yüz yüze geldiği, onların hayatları üzerinde daha fazla etkili olabilecek vazifelerde bulunanlar için de yumuşak huy öne çıkmaktadır.

3.2.1.7. Kuvvetli, Cesaretli ve Kahraman Olmak

3.2.1.7.1. Hükümdar

Hükümdar olmak ya da en azından hükümdar kalmak için cesaret ve kahramanlık gerekmektedir²⁵⁶. Bu, onun düşmana karşı²⁵⁷ silahlarından biri olacaktır. Cesaret ve kahramanlığı şöhretini artıracak²⁵⁸, onu birçok illere²⁵⁹, hatta dünyaya²⁶⁰ hâkim kılacaktır. Çünkü tıpkı bir arslan gibi halkının ve askerlerinin önüne düştüğünde onlar da onun gibi arslan kesilecek, kahramanlaşacaktır²⁶¹.

3.2.1.7.2. Diğer Devlet Adamları

Cesaret ve kahramanlık kumandanın olmazsa olmaz şartıdır. Onun savaşma kabiliyeti akıl, inat ve kuvvet kadar bu iki özelliğe de bağlıdır²⁶². Kumandana şöhret gerekirken olup, bu şöhreti sağlayacak olan kılıcına güç veren cesareti²⁶³ ile dost ve düşmanlarına mütekabil muamelesidir²⁶⁴. Ağırlığını düşmana kaptıran, korkakça

---

²⁵² b. 2621, 2623

²⁵³ b. 2295

²⁵⁴ b. 2446

²⁵⁵ b. 4112

²⁵⁶ b. 409, 1949, 2939, 5088, 5321

²⁵⁷ b. 2085, 5902, 5905, 284

²⁵⁸ b. 2168

²⁵⁹ b. 942

²⁶⁰ b. 4013

²⁶¹ b. 1961, 2043 ila 2048, 3109, 3110

²⁶² b. 2271, 2274, 2282, 2309-2311, 2314, 2323, 2326

²⁶³ b. 2279, 2298

²⁶⁴ b. 2299, 2303

savaşan kişiler zaten yenilmeye mahkumdur²⁶⁵. Savaş meydanı ancak onun tüm ağır şartlarına dayanan cesur kahramanlar için bir vuslat ve neşe kaynağıdır²⁶⁶.

Elçi bulunduğu yerlerde orada bulunmayan hükümdarı, kumandanı, orduyu, dolayısıyla da devleti temsil etmektedir. Bu noktada elçinin haşmet ve cesareti, devletin kudretini en iyi şekilde temsil etmeli, elçi o memlekete canının endişesini değil, devletin onurunu taşımalıdır. Dolayısıyla onun mert ve cesur olması gerekmektedir²⁶⁷. Cesaret ve kahramanlık bağlamında vezirin ise yalnızca heybetinden²⁶⁸ söz edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de cesaret ve kahramanlık hükümdar için önemli olmakla beraber kumandanın bu özelliklere sahip olmasına yapılan vurgu bir nebze daha belirgindir. Üstelik hükümdar ve kumandan hariç tutulduğunda, cesaret ve kahramanlık konusunda elçi ve vezir dışında başka bir devlet adamından bahsedilmediği, onların da sırasıyla iki ve bir beyitte geçtiği görülmektedir. Bu durum Kutadgu Bilig’in gelişigüzel yazılmış bir eser olmadığını bir kez daha gözler önünde sermektedir. Nitekim cesaret ve kahramanlık yalnızca kendilerinde bu özellikler bulunması gereken kişilere atfedilmiştir. Ayrıca bu bölüme kadar incelenen devlet adamlarından hükümdar dışında yalnızca kumandan için şöhretten bahsedilmiş, bunun kaynağı da kumandanın en temel özelliği olan savaş meydanında gösterilecek cesaret ve kahramanlığa endekslenmiştir.

3.2.1.8. Alçak Gönüllü ve Gönül Sahibi Olmak

3.2.1.8.1. Hükümdar

Kendisine beylik nasip olan birinin alçak gönüllü, şefkatli ve himmet sahibi olması beklenmektedir²⁶⁹. Çünkü ona bu makamı veren yaratıcı, makamına uygun akıl ve gönül de verecektir²⁷⁰. Kendisinin, tebaasının, askerinin ve memleketinin saadeti için beyin gurur ve kibri bir kenara bırakarak tevazu ve tatlı dile sarılması daha yerinde

---

²⁶⁵ b. 2269, 2283

²⁶⁶ b. 2378 ila 2384

²⁶⁷ b. 2597, 2664

²⁶⁸ b. 2217

²⁶⁹ b. 552, 2049, 2073, 2121, 2170, 5420

²⁷⁰ b. 1933

olacaktır²⁷¹. Beyi yoldan çıkararak²⁷² tersi durum²⁷³ onun itibarını yerle bir edeceği²⁷⁴ için elinde gururlanacağı bir şey de kalmayacaktır.

3.2.1.8.2. Diğer Devlet Adamları

Vezerlik, sahibine yüklediği sorumluluk yanında ona saadet de getiren bir makamdır. Ne var ki bu saadetin devamlılığı, kök salması alçak gönüllük ile pekiştirilmesine bağlıdır²⁷⁵. Nitekim alçak gönüllü ve yumuşak dilli makam sahipleri halka kendini sevdiren onları memnun ederken, kendi saadetlerini de uzun ömürlü kılacaklardır²⁷⁶. Alçak gönüllü ve geniş gönüllü olmak²⁷⁷ Ulu Hâcib için de gereklidir. Gönüle arkadaş seçerken²⁷⁸ de vazifeyi yaparken²⁷⁹ de ve hatta insan sayılmak için²⁸⁰ de ihtiyaç duyulmaktadır. Alçak gönüllülük hazinedarın²⁸¹ ağır yükünü çekip ilminin hakkını verebilmesi için, hizmetkârın²⁸² beyine haddince ve gereğince hizmet edebilmesi için, kumandanın²⁸³ kendini halka ve çevresine sevdiren düşman karşısında zayıf düşmemesi için, elçinin²⁸⁴ ise vazifesini ustalıkla görebilmesi için gereklidir.

Alçak gönüllük açısından yapılacak bir değerlendirme, yumuşak huy ile ilgili yapılan değerlendirme ile benzerlik gösterecektir. Çünkü alçak gönüllülük de yüksek pozisyon gerektiren bir haslettir. Devlet içinde yüksek bir vazifede bulunmayan birinin alçak gönüllülük gösterecek bir durumu olmadığı gibi gösterilecek olan alçak gönüllü tavırda mevkiinin yüksekliği derecesinde kıymet kazanacaktır. Bununla birlikte Kutadgu Bilig’de kişinin bulunduğu yere göre kendisi kadar yüksek mevki veya güç sahibi olmayanlara karşı gönül sahibi ve alçak gönüllü olmasının insanlığın gereği olarak görüldüğünü de belirtmek gerekmektedir. Bu bakımdan alçak gönüllü olmanın kalp ve vicdanla ilişkilendirildiği de gözlemlenmektedir.

---

²⁷¹ b. 2012, 5211, 5214, 5251

²⁷² b. 2115

²⁷³ b. 1377, 1991, 2060, 2061, 5196, 5323, 5326

²⁷⁴ b. 2118

²⁷⁵ b. 1702 ila 1705

²⁷⁶ b. 2229 ila 2233

²⁷⁷ b. 2469 ila 2478, 2487

²⁷⁸ b. 2471

²⁷⁹ b. 2478, 2487

²⁸⁰ b. 2472

²⁸¹ b. 2795 ila 2796

²⁸² b. 4039, 4073, 4106, 4111, 4116

²⁸³ b. 2294 ila 2296, 2274

²⁸⁴ b. 2660

3.2.1.9. Sabırlı Olmak

3.2.1.9.1. Hükümdar

Hükümdar ibadet ve ihsan dışında sabırlı olmalıdır²⁸⁵. Sabır ona iyi bir şöret kazandırırken²⁸⁶, din işleri dışında acelecilik ve hiddet; pişmanlık ve zarar getirecektir²⁸⁷.

3.2.1.9.2. Diğer Devlet Adamları

Hükümdar dışındaki diğer devlet adamlarından kumandan²⁸⁸ ve ulu hâcib'e²⁸⁹ sabır telkin edilmektedir. Kumandanın sabırsızlığı savaşta mağlubiyet, ulu hâcib'in sabırsızlığı ise kendisine zarar getirecektir.

Sabır özellikle hükümdar için önemli bir meziyet olarak görülmektedir. Ona hak olarak görülen uzun saltanat ve dünya saadeti, beyi sabır ile ilgili avantajlı bir konuma getirmektedir. Diğer devlet adamları için ise karar vericilikten çok hükümdarın emir ve talimatlarını yerine getirmek söz konusu olduğundan, sabır bey vazifesi, talimatı derhal yerine getirmek de kul vazifesi haline gelmektedir.

3.2.1.10. Şefkatli ve Merhametli Olmak

3.2.1.10.1. Hükümdar

Şefkat ve merhamet de sabra benzer şekilde bir bey özelliği görünümündedir. Hükümdarın beyliği²⁹⁰ de şöreti²⁹¹ de onun şefkatli ve merhametli olmasına bağlıdır. Memleketin iyi korunması²⁹², halkın ve kulların sevgisi onların çobanı olan beyin merhameti, affetmeye ve iyiliğe yatkın olması sayesinde²⁹³.

---

²⁸⁵ b. 588, 1988, 1414, 1999, 2170, 5218

²⁸⁶ b. 2060, 2061

²⁸⁷ b. 629 ila 633, 1996 ila 1998, 2078, 5217, 5219

²⁸⁸ b. 2359

²⁸⁹ b. 2480

²⁹⁰ b. 706, 2073, 2170

²⁹¹ b. 5902, 5903

²⁹² b. 2169

²⁹³ b. 5904, 1412, 2122, 2160, 2960, 2965, 3458, 5197, 5262, 5272, 5471

3.2.1.10.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir²⁹⁴, ulu hâcib²⁹⁵, aşçıbaşı²⁹⁶ ve içkicibaşı²⁹⁷ için uygun görülen bu özellik, onlara sınırlı ve görev alanı ile ilişkili bir imkân tanımaktadır.

Kutadgu Bilig'in bu konudaki dizelerinden, gerçek anlamda şefkat ve merhamet gösterebilecek tek devlet adamının bey olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdar dışındaki devlet adamlarına ilişkin şefkat ve merhamet beklentisi ise temsil ve hizmet arasındaki ayrıma dayalı görünmektedir. Vezir ve ulu hâcibin devleti temsil eden pozisyonları gereği, devlet adına bu yaklaşımı sergilemeleri beklenmektedir. Diğer yandan, aşçıbaşı ve içkicibaşı ise ancak beye hizmet vazifelerini hakkıyla yerine getirecek kalitede insanlar olmaları bakımından bu özelliğe ihtiyaç duyacaklardır.

3.2.1.11. İçki İçmemek

3.2.1.11.1. Hükümdar

Hükümdarın içki düşkünü olmamasının gerekliliği, ilgili tüm dizelerde böyle davranmanın olumsuz sonuçlarına atıf yapılarak izah edilmiştir. Hükümdarın içki düşkünlüğü devletin elden gitmesine, memlekette düzenin bozulmasına, geri dönüşsüz biçimde saltanatın yıpranmasına, fakirliğe ve halkın acı çekmesine neden olacaktır²⁹⁸.

3.2.1.11.2. Diğer Devlet Adamları

İçki içmemek konusunda özellikle elçiye önemli mesajlar verilmiştir. Elçinin işini iyi yapabilmesi, aklı başında bir şekilde müzakere edebilmesi için içki içmemesi elzemdır. İçki içmeyen bir elçi saadete erecektir²⁹⁹. Hazinesdarın da içki içmemesi onun saadetine sebep olacak, tersi bir durum karşılıksız şekilde mal dağıtmasına yol

---

²⁹⁴ b. 2235

²⁹⁵ b. 2473

²⁹⁶ b. 2830

²⁹⁷ b. 2905, 2906

²⁹⁸ b. 1434, 2091-2094, 2096-2098, 2101 ila 2103, 2106, 5208,

²⁹⁹ b. 2649-2658

açabilecektir³⁰⁰. Kâtibin içki içmesi ise onun hizmetini yerine getirmesine engel olacak, onu bilgiden ve yazıda doğruluktan alıkoyacaktır³⁰¹.

İçki içmemek konusunda yoğun biçimde uyarılan iki devlet adamı hükümdar ve elçidir. İçte devletin üst düzey idarecisi olan bey ve dışarıda onu ve devleti temsil eden elçi bu davranışı benimsememelidirler. Bu bağlamda değerlendirildiğinde devleti temsil makamına sarhoşluğun yakıştırılmadığı düşünülmektedir. Kâtip ve hazinedara yapılan uyarılar ile bir arada ele alındığında ise bu yaklaşımda sarhoşluğun da etkisiyle devlet işlerinde hata yapmamanın ve devleti bir şekilde zarara uğratmamanın gerekliliği göze çarpmaktadır.

3.2.1.12. Fazilet Sahibi Olmak

3.2.1.12.1. Hükümdar

Fazilet sahibi olmak devlet adamları içinde en çok hükümdara yakıştırılmaktadır. Faziletli olmak onun için Allah vergisi bir özelliktir³⁰². Onun dünya hâkimiyetini pekiştirecek, ona iyi bir ad ve hürmet sağlayacak³⁰³ olan budur³⁰⁴. Bey, fazilet sayesinde halka üstünlüğünü kabul ettirip memlekette barışı hakim kılacaktır³⁰⁵. Fazileti elden bırakması ise onu uygunsuz şeylere ve gaflete sürükleyecektir³⁰⁶.

3.2.1.12.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir, elçi ve ulu hâcib faziletli olması gereken diğer devlet adamlarıdır. Ülkede ileri gelen kişiler arasındaki yerini hak edebilmesi için³⁰⁷ vezir seçiminde bu özelliğine dikkat edilmelidir³⁰⁸. Elçinin insanlar içinde yüzü ak ve işinin ehli olması³⁰⁹, iyi bir şöhret elde etmesi³¹⁰ faziletli olmasına bağlıdır. Ulu hâcib ise tüm diğer iyi

---

³⁰⁰ b. 2729, 2730

³⁰¹ b. 2764, 2765

³⁰² b. 278, 2164, 3112, 5301

³⁰³ b. 1957, 3103

³⁰⁴ b. 281, 3008, 3009

³⁰⁵ b. 1981, 2171

³⁰⁶ b. 2074, 5210

³⁰⁷ b. 466, 1489

³⁰⁸ b. 465, 1795

³⁰⁹ b. 2630, 2637

³¹⁰ b. 2643, 2645 ila 2647

özellikler gibi faziletli olmak konusunda da kedisinden en azından bir kez bahsedilen³¹¹ bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig’de faziletli olmanın sınırlı sayıda devlet adamı için gerekli bir özellik olarak sayılmasının, bunun bir kabiliyetten çok kişisel bir özellik olmasından kaynaklandığı düşünülmüştür. Örneğin hesap, teknik ya da sürat gerektiren yetenekler sonradan kazanılabilirken, fazilet daha çok kişinin içinden gelmesi gereken bir özelliktir. Bundan dolayı üst yönetim kademesi belirlenirken buna dikkat edilmesi gerekmektedir. Fazilet sahibi olmak ile ilgili bir diğer husus da tıpkı kumandan için cesaret ve kahramanlığın sağladığı gibi, faziletli olmanın da elçi için benzer bir kaynak olmasıdır. Bu bağlamda, Yusuf Has Hâcib savaş meydanında önde başlamayı sağlayan şöhretin, müzakere masasında da avantaj sağladığını görüp, eserin okuyucusuna da izah etmektedir.

3.2.1.13. Güzel ve Etkili Konuşmak (Hitabet)

3.2.1.13.1. Hükümdar

Hitabet kabiliyeti hükümdar için bir beylik alameti³¹² olmaktan çok, halkın kendisine karşı sevgisi ve itaati için bir anahtar³¹³ olarak görülmektedir. Kaba ve küstah sözler ile “zevzek” konuşmalar ise tam tersi bir etki göstererek beyi halkının gözünde küçülterek ondan nefret etmelerine neden olacaktır³¹⁴.

3.2.1.13.2. Diğer Devlet Adamları

Elçi hükümdar dışındaki devlet adamları arasında hitabet ve söz söyleme yeteneğine en fazla vurgu yapılan kişidir. Bu özellik elçinin iletişim yeteneğini, sorulara yerinde ve uygun cevap verme yeterliliğini, gereken ortamlara uyum sağlama kabiliyetini ve istenileni alabilme olasılığını; dolayısıyla da vazifedeki başarısını artıracaktır³¹⁵.

---

³¹¹ b. 2482

³¹² b. 2000, 2072

³¹³ b. 2070, 2071, 2076, 5251

³¹⁴ b. 1997, 2077, 2078, 5219

³¹⁵ b. 2601, 2631, 2636, 2648, 2660, 2661, 2665, 2666, 2733

Ulu Hâcib hükümdarın huzurunda sıklıkla bulunan bir kişi olması nedeniyle haline, tavrına ve özellikle sözlerine dikkat etmelidir³¹⁶. Bu onun saadetini sağladığı kadar, başına gelebilecek kötü durumlardan da koruyacaktır³¹⁷.

Yazı dili ile konuşma dilinin farkından olsa gerek; hükümdarın emir ve talimatları ile mektuplarını yazıya döken kâtibin yazısı kadar belagati de iyi olmalıdır³¹⁸. Hizmetkârın bey huzurunda haddini bilerek³¹⁹, kapıcıbaşının halkın karşısında kalp kırmadan tevazu ile³²⁰ konuşması gerekmekte; kumandanın ise iyi hitabeti insanların bağlılığını artırmak için kullanması beklenmektedir. Hakkında hitabet yeteneğinin gerekliliğine dair sözler bulunan tüm devlet adamları arasında vezirden yalnızca bir kez bahsedilmektedir. Kendisini sevdirmek için yumuşak dilli olması gerektiği belirtilen³²¹ vezire ilişkin durumun şu iki sebepten birine bağlanabileceği düşünülmektedir. Birincisi, vezirin beyin çok yakınındaki ve sıklıkla görüştüğü kişilerden biri olmasıdır ki bundan dolayı vezirin hitabetinden ziyade açık sözle danışmanlık sunması daha önemli görünmektedir. İkincisi, vezirin bulunduğu yüksek konum nedeniyle diğer devlet adamlarına nazaran çok daha kalifiye olması gerektiğinden; vezirle ilgili bu türden bir tespitte bulunmaya ihtiyaç duyulmamış olabileceğidir.

Hitabetle ilgili yapılan tespitler incelendiğinde, doğruluk-dürüstlük gibi hitabet konusunda da fonksiyonel bir yaklaşım sergilendiği düşünülmüştür. Hitabetin kim tarafından, kime karşı, ne ölçüde ve hangi amaçla işlevsel olacağı, ilgili devlet adamının konumu ile yakından ilişkilidir.

---

³¹⁶ b. 2440, 2478, 2487, 2480, 2488

³¹⁷ b. 2477, 2505, 2519

³¹⁸ b. 2693-2695

³¹⁹ b. 4052, 4117, 4126

³²⁰ b. 2576, 2577

³²¹ b. 2229

3.2.1.14. Nefsin Esiri Olmamak

3.2.1.14.1. Hükümdar

Beyin süreceği devlet saadeti onun aklının hizmetinde olmalı, nefsine saltanat sunmamalıdır³²². Haklının menfaati yerine³²³ nefsinin esiri olmak onu dinden uzaklaştıracağı gibi, basitlik düzeyinede indirgeyecektir³²⁴.

3.2.1.14.2. Diğer Devlet Adamları

Nefsine hâkim olma konusunda vezire bir atıfta bulunulmamakla birlikte, elçi ve hazinedara bu yöndeki tercihleri sayesinde saadet vaat edilmekte³²⁵; ilk defa bu özellik için ulu hâcib de diğer hizmet erbabı devlet adamları ile birlikte beyin emirlerine tabi görülmektedir³²⁶.

Hükümdar nefsine uyma konusunda tercihte bulunabilecek bir konumda olduğundan, ona dönük uyarılar bu özellik bakımından ağırlık kazanmaktadır. Bununla birlikte nefsine hâkim olamasa bile hükümdarı görevden azletmek kolay bir iş de değildir. Diğer devlet adamları ise nefislerine hâkim olmadıkları taktirde bey tarafından görevlerinden azledilebilecektir. Diğer yandan, elçi ve hazinedarın konumu diğer devlet adamlarından bir nebze farklılık arz etmektedir. İşini daha çok beyin görüş alanından uzakta icra eden elçi ile muhtemelen hesap işleri konusunda beyden daha yetenekli olması gereken hazinedar saadet gibi bir vaat ile nefsin hükmünden beyin hükmüne davet edilmektedir.

3.2.1.15. Dış Görünüşe ve Temizliğe Dikkat Etmek

3.2.1.15.1. Hükümdar

Hükümdar temiz, dış görünüş bakımından makbul ve güzel bakışlı olmalıdır ki halkı ona baktığında güven bulsun³²⁷. Bununla birlikte boy, bey için önemlidir. Orta

---

³²² b. 5196, 5318 5321, 5472, 5474

³²³ b. 5353

³²⁴ b. 5403, 5413, 5475

³²⁵ b. 2649, 2764, 2793

³²⁶ b. 2504, 2867, 2884, 4118

³²⁷ b. 4109, 2083-2085

boy lu bir bey makbul iken; beyin uzun olması bilgi yönünden, kısa boy lu olması sakinlik yönünden zayıflığa işaret olarak yorumlanmaktadır³²⁸.

3.2.1.15.2. Diğer Devlet Adamları

Vezirin iyi bir dış görünüşe sahip ve heybetli olması, onu iyi bir insan olduğunu, halkın hakkını gereğince savunabileceğini göstermektedir³²⁹. Halk önüne çokça çıkılan bir vazife olan³³⁰ Hâciblik de görünüşü düzgün ve yakışıklı olmayı gerektirmektedir³³¹. Özellikle aşçıbaşı olmak üzere aşçıbaşı³³², içkicibaşı³³³ ve hizmetkârın³³⁴ temiz ve iyi görünüşlü olması ise beye sundukları yiyecek ve içeceklerin kabul edilebilir nitelikte olması açısından önemlidir. Kumandan³³⁵ ve elçinin³³⁶ insanlar arasındaki üstünlüğünü tescilleyen özelliklerinden biri de iyi görünüş ve heybettir.

Temiz ve düzgün görünüşlü olmak hükümdarı halk nazarında yükselttiği gibi, beyin hizmetinde bulunanları da beyin nazarında makbul kılmaktadır. Bu noktada aşçıbaşı ve içkicibaşı gibi hizmetkârlara yapılan vurgu, sırf beyin rahatı içindir. Diğer yandan kumandan ve elçinin dış görünüşü ve heybeti ise onların buldukları ortamda üstünlük sağlamaları için bir araç hüviyetindedir. Vezir ve ulu hâcibin görünüşü ise temsil pozisyonunda olmaları nedeniyle halka hoş görünmeleri noktasında önem kazanmaktadır.

3.2.1.16. Asil Tabiatlı ve Seçkin Olmak

3.2.1.16.1. Hükümdar

Asalet soydan gelen genetik bir özelliktir. Ne var ki asil tabiatlı olmak Kutadgu Bilig'de soydan ziyade tavır meselesi gibi anlatılmaktadır. Böyle bir bakış açısıyla da asil tabiatlı ve seçkin olmayı hükümdar dışındaki devlet adamlarına da yakıştırmak

---

³²⁸ b. 2086, 2087, 2089, 2090

³²⁹ b. 2208, 2213, 2217

³³⁰ b. 2464, 2465

³³¹ b. 2467, 2468, 2487, 2488

³³² b. 2843, 2846, 2854-2858

³³³ b. 2917

³³⁴ b. 4109

³³⁵ b. 2298

³³⁶ b. 2263

olasıdır. Hükümdarın kendisi de asil bir soydan geldiği için asil tabiatlı ve seçkin olması, ancak yine de ona uygun hareket etmesi beklemektedir³³⁷. Asil tabiatlı ve seçkin olmak da tıpkı asalet gibi onun için Allah'ın bir lütfudur³³⁸. Böyle bir tavır ve davranış halka karşı bir iyilik ve örnektir³³⁹.

3.2.1.16.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir de konumuna uygun, asil soydan gelen seçkin bir insan olmalı, buna uygun davranmalıdır³⁴⁰. Böyle bir vezir beyinin işini kolaylaştırıp yükünü paylaşacaktır³⁴¹. Halkın iyiliği için de durum böyledir³⁴². Aksi durum memlekette işleri zorlaştıracak, düzene zarar verip ilk önce de vezirin başına mal olacaktır³⁴³. Kumandanın asil tabiatlı ve seçkin oluşu ülkede düzene katkıda bulunup, kendisini de zor durumda kalmaktan ve cezalandırılmaktan kurtaracaktır³⁴⁴. Ulu hâcibin halka faydası temiz soylu ve iyi tabiatlı olmasına bağlanmıştır³⁴⁵. Asil tabiatlı hazinedar el üstünde tutulmayı hak edecektir³⁴⁶. Elçi³⁴⁷, kâtip³⁴⁸, içkicibaşı³⁴⁹ ve aşçıbaşı³⁵⁰ da böyle kimselerden seçilmelidir ki kendilerini başkaları için feda etmekte tereddüt etmesinler.

Hükümdarın asil bir soydan gelmesi kadar, onun bu soya dayanarak kendisine tevdi edilen hâkimiyetin hakkını da vermesi beklenmektedir. Çünkü idare ettiği memlekette gözler onun üzerinde, hüküm de onun iki dudağının arasındadır. Tebaası ve emri altındaki kişilerin ikbali de istikbali de onun tavır ve davranışlarına bağlıdır. Beyin asil tabiatlı ve seçkin tutum ve davranışları onların saadetine sebep olurken, tersi davranışlar hem onlara kötü örnek teşkil edecek hem de zorluk ve darlıklarına neden olacaktır. Başta kendisinin yükünü paylaşan kalem erbabı vezir ve kılıç erbabı

---

³³⁷ b. 1926, 1965, 1977, 2005

³³⁸ b. 1978 ila 1980, 5191, 5193

³³⁹ b. 546, 1963, 5083

³⁴⁰ b. 2186, 2187, 2189, 2194

³⁴¹ b. 422, 423

³⁴² b. 2184, 2197, 2418, 2419

³⁴³ b. 2195, 2420

³⁴⁴ b. 2418 ila 2420, 2273

³⁴⁵ b. 2437, 2438

³⁴⁶ b. 2768

³⁴⁷ b. 2927, 2928, 2603, 2598

³⁴⁸ b. 2927, 2928

³⁴⁹ b. 2927, 2928, 2829, 2875

³⁵⁰ b. 2927, 2928

kumandan olmak üzere diğerk devlet adamlarının da bu ilkelere uygun hareket etmesi önem arz etmektedir. Onların seçkin davranışları halkın rahatını ve beyin hayatını koruyacaktır.

3.2.1.17. Hayâ Sahibi Olmak

3.2.1.17.1. Hükümdar

Hükümdar için hayâ sahipliğı hem seçkin bir insan olmak hem de iyi bir bey olmak açısından gereklidir³⁵¹. Allah birine devlet ve şeref ihsan edecekse, onun hayâ ve iz'an sahibi olmasına bakmaktadır³⁵².

3.1.1.17.2. Diğerk Devlet Adamları

Küstahların işine engel olabilmesi, sözüne itibar edilmesi ve insanlara baş olabilmesi için vezirin hayâlı bir kişi olması gerekir³⁵³. Böyle olması onu şerefli ve halk arasında makbul bir kişi yapacaktır³⁵⁴. Hayâsız bir kişi zaten insanların en aşağısı olacağı için ondan uzak durulmalıdır; hele bir de onun vazifeli olması devletin işinde boşluk doğuracaktır³⁵⁵. Vezirden sonra temsil noktasında görülen Ulu hâcib³⁵⁶ ve elçi³⁵⁷ de görevlerinin hakkını verebilmek adına hayâ sahibi ve dürüst kimselerden seçilmelidir. Hazine³⁵⁸ ile birlikte kâtip, aşçıbaşı ve içkicibaşı da topluca hayâ sahibi olması beklenen devlet adamlarıdır³⁵⁹.

Hayâ sahibi olmak hükümdar, vezir, ulu hâcib ve elçi olmak üzere devlet adamlarından beklenen bir özelliktir. Devlet adamlarının bu özelliğe hem onların hem de halkın güven içinde olmalarını temin edecek, devlet işinde hile yapmak isteyenlere fırsat vermeyecektir.

---

³⁵¹ b. 1965, 2000, 2005

³⁵² b. 2007

³⁵³ b. 2202, 2204

³⁵⁴ b. 2207, 2235

³⁵⁵ b. 2203, 2205, 2206

³⁵⁶ b. 2441, 2444, 2445

³⁵⁷ b. 2621, 2622, 2927, 2928

³⁵⁸ b. 2821

³⁵⁹ b. 2927, 2928

3.2.1.18. Güvenilir Olmak

3.2.1.18.1. Hükümdar

Halkın beye inanıp huzur içinde yaşaması, başlarında itimat telkin eden bir hükümdar olmasına bağlıdır³⁶⁰. Dolayısıyla güvenilir olup verdiği sözden dönmek hükümdar için önemlidir ve aksi bir tavır bey için fenalık getirip onu beylikten edecektir³⁶¹.

3.2.1.18.2. Diğer Devlet Adamları

Bir kimse vezirlik makamına seçilirken, onun güvenilir ve dürüst yaratılışlı bir kimse olup olmadığına dikkat edilmelidir³⁶². Zira vezir beylerin sırlarına vakıf, onların kendisine emanet edildiği bir kişi olup, bu yükü kaldırabilecek kişilerin değeri de bilinmelidir³⁶³. Ne var ki emanete ihanet eden sır sahipleri de kendi işlerini bozup en büyük kötülüğü kendilerine yapmış olacaktırlar³⁶⁴.

Ulu hâcibin de dürüst, emniyetli, gözünü ve dilini sakınan kimselerden seçilmesi önemlidir. Bir başka deyişle bu vazifeye gelen kimselerin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri görmekten ve duymaktan sakınması, her görüp duyduğunu açığa vermemesi elzemdir³⁶⁵. Bu kurala uyan ulu hâcib mutlu bir hayat sürerken, uymama gafletini gösteren ise kendi sonunu hazırlayacaktır³⁶⁶.

Güvenilir, emniyetli, sır tutmasını bilen bir kişi olmak elçilik vazifesi için de önem arz etmektedir³⁶⁷. Elçinin sözü güvenilir olduğunda yazılı ifadelere bile gerek kalmayacağı gibi, onun sözü iletilmesi tembihlenen olacağı için kendisine dokunulmazlık da sağlanmalıdır. Hatta emaneti sahibine hakkınca getirdiği için, sözün içeriğinden bağımsız olarak elçi övülmelidir³⁶⁸.

---

³⁶⁰ b. 2038

³⁶¹ b. 5072, 5073

³⁶² b. 424, 2199

³⁶³ b. 2237, 2678 ila 2680

³⁶⁴ b. 2681

³⁶⁵ b. 2436, 2480, 2511, 2519

³⁶⁶ b. 2510, 2512

³⁶⁷ b. 2607, 2640, 2642, 4980

³⁶⁸ b. 3816 ila 3820

Vazifesinin yürütülme biçimi nedeniyle pek çok şeyden haberi olan, kendisiyle önemli sırların paylaşıldığı kâtibin güvenilir ve bu sırları saklayacak kişilikte olması gerekir³⁶⁹. Vazifesi icabı kendisiyle paylaşılan sırları ifşa eden bir kâtip ise başta kendisine zarar vererek ölüm cezasını hak edecektir³⁷⁰.

Hazinedar olacak kişinin bu görevi hak etmek için görevinin icabı olan teknik bilgi kadar güvenilirlikle de donanması şarttır. Hazinedar gözüne, eline ve nefesine hâkim olmalıdır³⁷¹. Devletin servetinin artışı ve beyin huzur içinde olması onun bu tavır ve davranışına bağlıdır³⁷².

Aşçıbaşı, içkicibaşı ve hizmetkâr beye yakın biçimde saray hizmeti sunan kişiler olmaları nedeniyle hem kimi sırlara vakıf olmakta hem de beyin hayatını tehlikeye düşürebilecek derecede ona yakın olmaktadır. Dolayısıyla aşçıbaşı³⁷³, içkicibaşı³⁷⁴ ve hizmetkârın³⁷⁵ beye karşı hal ve tavırları beyin onların hizmetlerinden gönül rahatlığı ile faydalanmasını sağlayacak derecede itimada şayan olmalıdır³⁷⁶.

Kumandanın güvenilirliği ise askerlerinin ve halkın nazarında kıymetini belirleyecektir. Halk için büyüklerin itibarı³⁷⁷, askerler için de görev gayreti³⁷⁸ onun itimat edilebilirliğine bağlıdır.

Kutadgu Bilig’de güvenilirlik konusunda yapılan tespitler, hükümdar için oldukça dar kapsamlı iken; başta vezir, elçi, kâtip, aşçıbaşı, içkicibaşı ve hizmetkâr olmak üzere diğer devlet adamları için geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bu durum, güvenilirlik meziyetinin daha çok devlet işlerinde ve saray hizmetlerinde bulunanların beye karşı bir sorumluluğu olarak görüldüğünü düşündürmektedir.

---

³⁶⁹ b. 2703, 2704, 2737, 4146, 2675, 2676, 2689, 2679, 2680

³⁷⁰ b. 2677, 2673, 2681, 2691, 2692

³⁷¹ b. 2780, 2793, 2805, 2822, 4145

³⁷² b. 2744, 2750

³⁷³ b. 2836, 2859

³⁷⁴ b. 2884, 2885

³⁷⁵ b. 4102, 4105, 4108

³⁷⁶ b. 2835, 2891, 2870, 2872, 2926, 4041

³⁷⁷ b. 2324

³⁷⁸ b. 2324

3.2.1.19. İnatçı Olmamak

3.2.1.19.1. Hükümdar

İnatçı olmamak yalnızca hükümdara dair tespitlerin yapıldığı beyitlerde geçen bir özellik olarak göze çarpmaktadır. İnatçılık bey için zararlı, işlerinin ters gitmesine ve sıkıntı çekmesine neden olacak bir yük olarak görülmektedir³⁷⁹.

İnatçı olmamanın yalnızca beye öğütlenmesi ilk bakışta yadırgansa da beyin emri altındaki diğer devlet adamlarının böyle bir şansı olması ihtimalinin zayıflığı, duruma anlam vermeyi kolaylaştırmaktadır. Zira güç ve dünya hâkimiyeti önüne serilmiş bir hükümdar için inatçılık bir olasılık iken, onun bir emriyle görevinden azat edilebilecek olan kullarda böylesi bir davranış muhtemelen gerçekleştirilebilecek son icraat olacaktır. Bu bağlamda inatçı olmama öğüdü konusundaki bu tutarlılık bile tek başına Kutadgu Bilig eseri içindeki ahengi yansıtmada oldukça başarılı bir örnektir.

3.2.1.19.2. Diğer Devlet Adamları

Kutadgu Bilig’de diğer devlet adamlarında bu vasfın bulunması gerektiğine dair bir ifadeye rastlanılmamıştır.

3.2.1.20. Vefalı Olmak

3.2.1.20.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig’de vefa insanı insan yapan bir vazife³⁸⁰, hükümdarın halka karşı bir borcu olarak görülmektedir³⁸¹.

3.2.1.20.2. Diğer Devlet Adamları

Eserde yer alan ilgili beyitlerden, vezir, kâtip ve aşçıbaşının hem hükümdarlarına³⁸² hem de halka³⁸³ karşı vefalı olmaları, gerektiğinde canlarını feda etmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

---

³⁷⁹ b. 1667, 1668, 1670, 2062, 2064, 2066

³⁸⁰ b. 1691, 2040

³⁸¹ b. 2039

3.2.1.21. Hürmet Göstermek

3.2.1.21.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig’de yer alan ifadelerden, kendisine hürmette kusur edilmemesi gereken hükümdarında hürmet göstermesi gereken kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdarın iyilere, fazilete, bilgiye ve alimlere hürmet etmesi öğütlenirken³⁸⁴, böyle davranırsa kendisinin de hürmet bulacağı³⁸⁵ belirtilmektedir.

3.2.1.22.2. Diğer Devlet Adamları

Esasında buldukları konumu hükümdarın teveccühüne ve devletin kendilerine sunduğu imkânlarla borçlu olan vezir ve hizmetkârın beylerine ve kendilerinden yüksek konumdaki kişilere hürmet gösterip onları sayması elzemdir³⁸⁶. Kumandanın hürmeti iyilere iken haşmet ve siyaseti kötülere olmalı, o en çok da savaşta ölenlere ve onların geride kalanlarına hürmet göstermelidir³⁸⁷. Kapıcıbaşı ise halka hürmetini, huzura çıkmak üzere gelenleri karşılayıp onlara yoldaşlık ederek sunmalıdır³⁸⁸.

Hürmet gösterme konusunda bir hiyerarşi göze çarpmaktadır. Kutadgu Bilig’in iç sistematığı göz önünde bulundurulduğunda, başta akıl ve bilgi olmak üzere bunlara sahip olanlara ihsan edilen iyilik, fazilet ve ilime ayrı bir önem verildiği gözlemlenmektedir. Öyle ki bu özelliklere sahip olmak bey olmak şöyle dursun, insan olmanın şartı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bu meziyetler, bunlara sahip olmayan bir bey olmaktan çok daha yücedir. Dolayısıyla bey; iyilik, fazilet, bilgi ve ilime, kendisi bu özelliklerden arındırılmış haliyle onlardan daha yüksek düzeyde bulunmadığı için hürmet göstermek durumundadır. Hükümdarın ve halkın hizmetinde bulunanlar ise hükümdara aynı hiyerarşi mantığı ile halka da devleti temsil nazariyle hürmet göstermek durumundadırlar. Kumandanın savaşta ölen askeri ve onun ailesine hürmeti de benzer bir mantıkla vazife şuuru içinde devleti ve milletine sunabileceği en

---

³⁸² b. 2237, 2198, 2728, 2871

³⁸³ b. 2195, 2197, 2875

³⁸⁴ b. 1455, 3013, 5520, 5551, 5552

³⁸⁵ b. 3013

³⁸⁶ b. 1504, 4085, 4151-5154

³⁸⁷ b. 2303, 2403

³⁸⁸ b. 2548

yüksek varlığını sunmuş bir kişinin iyilik, erdem ve faziletine duyulan saygıyı ifade etmektedir.

3.2.1.22. Kin Gütmemek

3.2.1.22.1. Hükümdar

Kin gütmemek de inatçı olmamak gibi yalnızca hükümdara verilen bir öğüt durumundadır. Bey düşmanlık beslemekten, kin güdüp zulüm ederek insan kanı dökmekten men edilmiştir³⁸⁹.

Bu özelliğin tek bir beyitte yer almış olması, onun hükümdara verilen öğütler arasında düşük derecede bir öneme sahip olduğunu düşündürmektedir. Ne var ki körü körüne kin gütmenin neden olabileceği zararlar göz önünde bulundurulduğunda, eserde böyle bir özelliğin değinilmeden atlanmamış olması da önemlidir. Beyitin anlam derinliğine inildiğinde, gereksiz kan dökülmesinin ve yeni düşmanlıklar doğmasının önünde geçmek için beylerin bu öğüde uyması gerektiği anlaşılmaktadır.

3.2.1.22.2. Diğer Devlet Adamları

Kutadgu Bilig’de diğer devlet adamlarının kin gütmemesi gerektiğine dair beyite rastlanılamamıştır.

3.2.1.23. Sadık Olmak

3.2.1.23.1. Hükümdar

Sadakat ile ilgili kısımlar incelendiğinde, hükümdarın böyle bir özelliğe sahip olması gerektiğine dair bir ifadeye rastlanılmamıştır.

3.2.1.23.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir işine yürekten bağlı sadık bir kişi olmalıdır³⁹⁰. Hükümdara olan sadakat ve itaati sayesinde ona yakın bulunmalı, gerektiğinde beye siper olmasını bilmelidir³⁹¹.

---

³⁸⁹ b. 1433

³⁹⁰ b. 2184

³⁹¹ b. 424, 595, 1507, 1716, 1719, 1721, 1753

Ulu hâcibi hâciblere baş yapan da beyin sözüne itaati ve onun için canını verecek derecede sadakatidir³⁹². Hizmetini benimsemiş olması gereken kapıcıbaşı da kendini beyin hizmetine adanmış ve ona candan bağlı şekilde hareket ederek, beyin nazarında hayırsız evlattan daha yüksek bir mertebeye kavuşabilecektir³⁹³. Hazinedarın ise beyine gönülden bağlı ve beyinin faydasını isteyenini makbuldür³⁹⁴. İyi bir hizmetkâr da sadık ve zor zamanlarda beyinin yanında olacaktır³⁹⁵.

Kutadgu Bilig’de seçkin ve sadık olması gereken diğer dört devlet adamı olarak elçi, kâtip, aşçıbaşı ve içkicibaşı sayılmıştır³⁹⁶. Elçi³⁹⁷ ve kâtip³⁹⁸ gözü tok ve sadık kimseler olmalı beyinin faydası için hizmete can atmalıdır. Seçkinlik ve sadakatının önemli olduğu belirtilen iki devlet adamı, aşçıbaşı³⁹⁹ ve içkicibaşı⁴⁰⁰ da dosdoğru ve dürüst insanlar olmalıdırlar. Onlar hakkını gözecekleri beyleri için canını vermeye hazır, beye sundukları gıdalar yüzünden beyi tehlikeye düşürmeyip ihanet etmeyecek kişilerden seçilmelidirler⁴⁰¹.

Sadakat bağlamındaki değerlendirmeler ışığında, bu nitelik bakımından hükümdar ve diğer devlet adamları arasındaki net ayırım anlamlı görünmektedir. Hükümdarın sadakatine ilişkin bir beyit bulunmayışı onun Kut üzere bey olmasından ve bu konumu için Allah’tan başka kimseye borçlu olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim o günün şartlarında yasama, yürütme ve yargıya dair neredeyse tüm yetkileri elinde bulunduran beyi herhangi bir kişi veya kuruma sadakatle yükümlü görmek, söz konusu egemenlik anlayışıyla çelişecektir. Bununla birlikte diğer devlet adamlarının da böylesi yetkili bir beyden başka bir otoriteye sadakati ancak ihanete dalalet sayılabilecektir.

---

³⁹² b. 2432, 2504

³⁹³ b. 2529, 2568, 2570-2574, 2589

³⁹⁴ b. 2761, 2607-2609

³⁹⁵ b. 4121, 4137

³⁹⁶ b. 2927, 2928

³⁹⁷ b. 2607-2609

³⁹⁸ b. 2721, 2727

³⁹⁹ b. 2830, 2867

⁴⁰⁰ b. 2885

⁴⁰¹ b. 2831, 2832, 2905

3.2.1.24. Sağlıklı Olmak

3.2.1.24.1. Hükümdar

Eserde sağlıklı olması ile ilgili bir ifade bulunan tek devlet adamı vezir olup, hükümdar ile ilgili böyle bir beyite rastlanılmamıştır.

3.2.1.24.2. Diğer Devlet Adamları

Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemde hükümdarın Allah tarafından görevlendirilen bir kişi olduğu düşünüldüğünden, devletin başsız kalması yalnızca Allah'ın dileği doğrultusunda gerçekleşebilecek bir durumdur. Böyle bir halde de ancak boyun eğme ve sabır biçiminde tavır alınabileceği açıktır. Bununla birlikte vezir dışındaki diğer devlet adamlarının yerini dolduracak yeni kişiler bulmak nispeten daha kolaydır. Ancak danışmanlık yönü ağır basan vezirlik, bilgi ve akıl kadar tecrübenin de ön planda olduğu bir görevdir. Bu bakımdan Kutadgu Bilig'de tecrübesi arttıkça karar ve davranışlarındaki isabet ve tutarlılığın da artacağı vezir için sağlıklı bir hayat dilenmesi⁴⁰², vezirin tecrübesinin artması ve ondan uzun zaman yararlanılabilmesi bağlamında değerlendirilmiştir.

3.2.1.25. Olgun Olmak

3.2.1.25.1. Hükümdar

Olgunluğun, hükümdar için gerekli bir özellik olduğu yönünde bir beyite rastlanılmamıştır.

3.2.1.25.2. Diğer Devlet Adamları

Diğer devlet adamlarından vezirin olgunluğu anlayışa yönünde bir avantaj olarak görülürken⁴⁰³, olgun olmayan elçi ve katibin memleketi⁴⁰⁴, aşçıbaşı ve içkicibaşının ise beyin hayatını tehlikeye atacağı⁴⁰⁵ belirtilmiştir.

---

⁴⁰² b. 485

⁴⁰³ b. 2234

⁴⁰⁴ b. 2930

⁴⁰⁵ b. 2835, 2931

Sağlıklı olmak şartında olduğu gibi hükümdarın olgunluğuna atıf yapılmamasının da hükümdarın meziyetlerinin ona Allah tarafından bahşedilecek olan Kut inancından kaynaklandığı düşünülmektedir. Allah'ın seçtiği hükümdar hakkında bu yönde bir değerlendirme yapılması, genç bir beye bu ilahi ihsanda bulunulursa hükümdarlık şartlarını sorgulamak manasına da gelebilecektir. Üstelik beyin emrinde muhtemelen ondan önceki beyden devralacağı bir danışman olan vezir ile elçi ve kâtip gibi değerli devlet adamları vardır. Dolayısıyla onların olgunluğu sayesinde tecrübesiz bir bey bile kaliteli danışmanlık ve hizmet nimetine erişebilecektir.

3.2.1.26. Asi Olmamak

3.2.1.26.1. Hükümdar

Hükümdar, Kutadgu Bilig'de hakkında asi olmamasına ilişkin bir beyit bulunmayan devlet adamlarından biridir.

3.2.1.26.2. Diğer Devlet Adamları

Başının yerine kalmasını dileyen vezir ve kumandan beye baş kaldırmamalıdır⁴⁰⁶. Hizmetkâr ise beyin sözünü baş tacı edip ona karşı gelmemelidir⁴⁰⁷.

Bey ne kadar iyilik, bilgi, akıl ve fazilet dışında boyun eğmez bir kişi ise onu temsil etmek ve hizmetini yerine getirmek noktasında onun emrinde olan kişiler de bir o kadar itaatkâr olmalıdır. Devletin bekası beyin sözünün kıyas veya erteleme olmaksızın yerine getirilmesine bağlıdır.

3.2.1.27.Haysiyet Sahibi Olmak

3.2.1.27.1. Hükümdar

Hükümdarın haysiyet sahibi olması konusunda bir beyite rastlanılmamakla birlikte, hükümdarın seçkin, şerefli, faziletli, dürüst vb. olması gerektiği yönündeki ifadelerden daha önceki bölümlere bahsedilmiştir.

---

⁴⁰⁶ b. 2420

⁴⁰⁷ b. 4085, 4120

3.2.1.27.2. Diğer Devlet Adamları

Haysiyet hükümdar dışındaki devlet adamlarından yalnızca kumandan için bahsedilen bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Kumandan, haysiyet ve şerefi için savaşıp düşmana saldırmalı, ölecekse de haysiyetli bir biçimde savaşarak ölmeyi bilmelidir⁴⁰⁸.

Ordular kimi savaşları iyi savaşmaları, kimi savaşları da şöhretleri sayesinde kazanmaktadırlar. Korkunun savaşa yenik durumda başlamaya neden olduğu gibi, haysiyet ve şerefi için korkusuzca çarpışan bir ordu da karşısındakinde saygı yanında korku da uyandıracaktır. Kumandan bu meziyeti emrindeki askerlere aşılıp, ölümü gurur ve cesaretle kucaklamalarını sağlayacak örnek kişi olmalıdır. Bunun anahtarı da saygı duyulan haysiyetli ve şerefli bir kumandan olmaktır.

3.2.1.28. Mal Mülk Edinmemek

3.2.1.28.1. Hükümdar

Eserde, mal-mülk edinmeme konusunda hükümdarı konu alan bir beyit bulunmamaktadır. Bunun temel nedeninin devletin hazinesinin beyin emrinde olması ve üzerinde yaşanılan yurt da dahil olmak üzere mülkün tamamının hükümdarın şahsında devlete ait sayılması olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, hükümdar için böyle bir temennide bulunmak eşyanın tabiatına aykırı olacaktır.

3.2.1.28.2. Diğer Devlet Adamları

Kumandan, kendisi ya da ailesi için at, kıyafet ve silah dışında bir sermaye peşinde koşmak yerine savaş meydanında edineceği şöhret için çalışmalıdır⁴⁰⁹. Kapıcıbaşı da elindekileri ihtiyaç sahiplerine dağıtmalı, kendisine fazla bir şey ayırmamalıdır⁴¹⁰.

Devletin silahı veya kendisine aracılık ettiği yüksek mevki sahibi sayesinde elde ettikleri kazançlar üzerinden zenginlik hevesine kapılan kişilerin bu halleri, devlet

---

⁴⁰⁸ b. 2290, 2291, 2293

⁴⁰⁹ b. 2277, 2278

⁴¹⁰ b. 2561

ve halk için tehlikelidir. Çünkü bu kişilerin zenginliklerinin kaynağı olarak vazifeleri dışında bir şeyleri yoktur. Hal böyle iken onlar için daha fazla zenginlik de ancak bu görevlerden elde edilebilir. Bu noktada mal hırsı kişileri zulüm veya yolsuzluğa varacak davranışlara sürükleyebileceği gibi zamanla bu davranışların kanıksanması, devlet işlerinde yozlaşma ve çöküşe götürebilecektir.

3.2.1.29. Kinci Olmak

3.2.1.29.1. Hükümdar

Daha önceki bölümlerde kin gütmemek hükümdar için istenmeyen bir özellik olarak sayılmıştır. Hükümdarın kindar olması gerektiği yönünde bir beyite de rastlanılmamıştır. Bu durum, Kutadgu Bilig'in iç tutarlılığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

3.2.1.29.2. Diğer Devlet Adamları

Diğer devlet adamlarından yalnızca kumandanın kinci bir kişiliğe sahip olması gerektiği belirtilmiştir⁴¹¹. Kumandanın kinciliği onun savaş meydanında başladığı işi bitirmesini sağladığı gibi, yeni mücadelelerde de ona bir motivasyon kaynağı olabilecektir. Üstelik kinci bir kumandan ve onun emrindeki ordu, düşmanda korku ve tereddüde neden olacaktır.

3.2.1.30. Soğukkanlı Olmak

3.2.1.30.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig'de hükümdarın soğuk kanlı olması gerektiğine dair bir beyit bulunmamaktadır.

3.2.1.30.2. Diğer Devlet Adamları

Cömert ve cesur kumandanın soğuk kanlı olması da beklenmektedir⁴¹². Savaş gibi ölüm ve yaşam arasında gelgitlerin yaşadığı bir faaliyet, kolaylıkla kişiyi endişe

---

⁴¹¹ b. 2311, 2312

⁴¹² b. 2274

ve öfkeye sevk edebilecektir. Bu bakımdan kumandanın bu yoğun stres düzeyi ile başa çıkabilecek, metaneti ve cesareti ile askerlerine örnek olabilecek karakterde olması gerekmektedir.

3.2.1.31. Kararlı Olmak

3.2.1.31.1. Hükümdar

Hükümdarın kararlı bir kişi olması gerektiğini belirten bir beyite rastlanılmamıştır.

3.2.1.31.2. Diğer Devlet Adamları

Orduları yarıp geçmek, askeri coşturmak için kararlı bir kumandana ihtiyaç duyulacaktır⁴¹³. Kumandanın endişe veya kararsızlığı emrindeki askerleri de korkuya sürükleyecektir. Savaş sanatına, teçhizatına, tahkimatına ve savaş alanına hâkim bir kumandanın zihninde her duruma göre senaryolar ile tutarlı asil ve yedek planlar bulunmalıdır. Askerlerin uğruna sefere koyulduğu ana hedefi sürekli ön planda tutarak onları kararlı bir şekilde peşinden sürükleyen kumandan, bir şekilde övgüye mazhar olacaktır. Bir başka deyişle -daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere- ya zaferiyle kendisinin ve askerlerinin şan ve şöhretini artıracak, yada haysiyet ve şerefiyle savaş meydanında can verecektir.

3.2.1.32. İnatçı Olmak

3.2.1.32.1. Hükümdar

İnatçı olmamak önceki bölümlerde hükümdar için bir meziyet olarak sayılmıştır. Bu bağlamda hükümdarın inatçı olmasının övüldüğü bir beyite rastlanılmamış olması olağan bir durumdur.

---

⁴¹³ b. 2328

3.2.1.32.2. Diğer Devlet Adamları

İnatçılık da kararlılık, soğukkanlılık ve kincilik gibi yalnızca kumandan için istenen bir özellik olup onun hem kurt gibi kuvvetli hem de domuz gibi inatçı olması beklenmektedir⁴¹⁴.

Türk ordularının savaş meydanından çekilmesi tarih sahnesinde çok sık izlenebilen bir olay değildir. Aslında bu durum yukarıda sayılan kararlılık, soğukkanlılık ve kinciliğin de bir sonucudur. Elbette askerin kırılmasına neden olacak bir inatçılığı övmek anlamsızdır. Bununla birlikte gerçekçi, tutarlı bir hedef peşine, iyi planlarla yürütülen bir mücadele için de inatçılık yerinde bir davranış olacaktır.

3.2.1.33. Titiz Olmak

3.2.1.33.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig incelenirken hükümdarın titiz olması gerektiğine dair bir ifadeye rastlanılmamıştır.

3.2.1.33.2. Diğer Devlet Adamları

Hükümdarın emrindeki devlet adamlarından içkicibaşı, tiziz; gönlü, akli ve yüreği doğru olması gereken bir kişidir⁴¹⁵. Sarayda yiyecek ve içeceklerin sıhhati, beyin sağlığının korunması bakımından önemlidir. Bu konudaki bir diğer önemli husus da beyin en güvenli olması gerek yer olan sarayda karşı karşıya kalabileceği bir zehirlenme olayıdır. İçkicibaşı, aşçıbaşıyla beraber böylesi bir girişimin müsebbibi olabileceği gibi, aynı zamanda bir başkası tarafından girişilmesi halinde işini yürütmedeki titizliği sayesinde onu engelleyebilecek kişidir.

---

⁴¹⁴ b. 2311

⁴¹⁵ b. 2900

3.2.1.34. Eli Sıkı Olmak

3.2.1.34.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig’de, Hükümdarın eli sıkı olması gerektiğini belirten bir ifadeye rastlanılmamıştır. Zira böylesi bir öğüt eli açık, cömert, himmet sahibi gibi özellikleri övülen bir hükümdar için makul değildir. Ayrıca Türk töresinin en temel düsturlarından biri de beyliğin vermekle olduğu düşüncesidir. Beylerin zor zamanlarda bile halkını yedirip içirdiği, açları doyurup çıplakları giydirdiği bilinmekte iken beyden eli sıkı olmasını beklemek doğru olmayacaktır.

3.2.1.34.2. Diğer Devlet Adamları

Hazinedar ise devletin servetinin emanet edildiği kişi olması bakımından, devlet adına ve devlet malı konusunda eli sıkı davranmalıdır. Hasislik yalnızca hazinedar için övülmüştür. Bu tutumunda tutarlı olması için de içki içmemeli, kendini kaybedip devletin kesesinden cömertlik taslamaya kalkmamalıdır⁴¹⁶.

Tüm devlet adamları için önemli ve istenen bir özellik olan cömertlik, hazinedar için tavsiye edilmemiştir. Hatta hazinedarın hasis davranması gerektiği belirtilerek onun devletin hazinesini bir bakıma kendi malından daha dikkatle koruması beklenmiştir. Kutadgu Bilig’in içinde yürütülen sistematik çabaya bir başka örnek de burada görülmektedir. Başta hükümdar olmak zere diğer devlet adamları cömertliğe teşvik edilirken hazinedarın hariç tutulması; hasis olmamak insan olmak için bir gereklilik olarak görülürken hazinedara hasislik tavsiye edilmesi önemli bir durumdur. Daha net bir anlatımla devlet hazinesinin sahibi olan beye eli açıklık gerekirken, o varlığın kaydını tutan ve beye devletin varlığı konusunda mali danışmanlık sunan hazinedarın cimriliği bir dengeye işaret etmektedir.

---

⁴¹⁶ b. 2799, 2766, 2765, 2800

3.2.2. İdarecilik Vasıfları

3.2.2.1. Adil Olmak

Kutadgu Bilig’de Ay-Toldı’ya sembolizme başvuru olarak anlatılan durum⁴¹⁷, iyi bir hükümdarda bulunması gereken vasıfları semboller üzerinden gözler önünde sermektedir. Buna göre tahtın her zaman dengede kalmasını sağlayan üç ayağı vardır ve böyle bir taht sağlamca ayakta duracaktır. Eldeki bıçak adalette hızlı davranmayı temsil etmektedir. Sağdaki şeker hakkında hızlı ve yerinde adalet tatbik edilen kişinin memnuniyetini anlatırken; soldaki acı ot ise zorbalık ve kötülük üzere bulunan kişiler için tatbik edilecek cezayı sembolize etmektedir. Hikâyenin özü, doğruluk ve adaletin hükümdarın saltanatının devamlılığını sağlayacağı ve ondan gelecek adaletin de orantılı muameleyi hızlı biçimde sunması gerektiğidir. Bununla birlikte diğer devlet adamlarından ulu hâcib ve vezir de kanunu bilip tatbik etmelidir.

3.2.2.1.1. Hükümdar

Hükümdar akıllı ve tedbirli oluşuna dayanan fazileti bakımından üstün ve adil bir kimse olmalı, halkının rahatı için kurguladığı adalet nizamına kendisi de riayet etmelidir. O, doğru sözü ve adaleti ile beyliğini daim kılacaktır⁴¹⁸. Kanunun tatbiki memleketin ve dünyanın asayışı ve düzeni ile yakından ilgili olup, zulmün ateşi kanunun berrak serinliği ile söndürülmelidir⁴¹⁹. Kanunun ve adaletin hâkim olduğu yerde halk refah bulup beladan emin olacak, memlekette sevinç ve zenginlik hüküm sürecektir⁴²⁰. Bununla birlikte kanun beyi ve halkı haramın, düşmanlığın ve zulmün ateşinden koruyacaktır⁴²¹.

3.2.2.1.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir halkın hakkını hükümdar karşısında savunan kişi olarak kanunu iyi uygulayıp, kötü kanunlar vaz’etmekten sakınmalıdır. Bu ona itibar sağlayıp, halk ve

---

⁴¹⁷ b. 786 ila 818

⁴¹⁸ b. 2168, 2171, 3266, 3461, 3462, 3465, 5285, 5902, 5903

⁴¹⁹ b. 103, 355, 454, 2015, 2017, 2033, 2034, 3107, 3108

⁴²⁰ b. 286, 291, 1367, 1374, 1435, 1686, 2132-2137, 5574-5576

⁴²¹ b. 1433, 2023, 2024, 2030-2032, 2035, 5505

bey nazarında yükseltecektir⁴²². Ulu hâcibin de görevlerinden biri kanunları bilip onu usul ve örf ile birleştirerek tanzim etmektir⁴²³.

Hükümdarın tahtını ayakta tutan adalet ve kanunlara dayalı düzendir. Adil bir beyin kanunlara uyarak, yasayı hızlı ve uygun biçimde tatbik etmesi haklıyı memnun ederken kötülere de cezasız bırakmayacaktır. Saraydaki zenginlik ve kudretin halkın yaşantısına yansımaları pek mümkün değildir. Halk için ancak o sarayın sağlayacağı adalet fayda getirecek, onlara refah ve mutluluk sağlayıp zulümden kurtaracaktır. Vezir ve ulu hâcib ise halkın bu beklentilerine cevap verebilmek adına kanunları uygun biçimde ve yerinde tatbik ederek beyin ve halkın hizmetini hakkıyla yerine getireceklerdir.

3.2.2.2. Ödül ve Ceza Vermek

Hükümdar iyiyi ve kötüyü, memleketin menfaatini ve zararını birbirinden ayırt edebilen bir kişi olmalıdır. Onun çevresine ihsan edeceği zenginliğin ölçüsünü kaçırmaması ve zenginleşip söz dinlemez insanlara yol vermemesi gerekmektedir. Diğer yandan hali vakti yerinde iken ona ve memlekete faydalı olan kişilerin kötü işlere bulaşmaması için de onları muhtaç duruma düşürmemelidir. Bu denge hali beyin ve memleketin faydasına olacaktır⁴²⁴. Bu davranış biçimi; kendi görev, yetki ve sorumluluk alanlarına göre diğer devlet adamları için de gereklidir.

3.2.2.2.1. Hükümdar

Hükümdarın bir gözü daima halkının ve hizmetini gören kişilerin üstünde olmalıdır. Onların hal ve tavırlarındaki iyilik, kötülük ve değişiklikler, alınması gereken tedbirler için işaret niteliğindedir. Bey, emrindeki kullar ve hür insanların ayrımını bilip bunlardan kimin kendisini canını verebilecek derecede sevdiği ve vazifesini hakkıyla yaptığı ile kimin ondan şeref, mal ya da yetki beklediğini bilmelidir⁴²⁵. Alimler ise hükümdarın ayrı bir ehemmiyet ve hürmet göstermesi

---

⁴²² b. 545, 2179, 2196, 2208, 4140

⁴²³ b. 2474, 2490

⁴²⁴ b. 5526, 5523-5526, 5536

⁴²⁵ b. 2961-2963, 2972, 2975, 2976, 2987-2989, 5516-5519, 5591

gereken kişiler olup, bey kendi saadeti için bunların geçimini ve hukukunu gözetmelidir⁴²⁶.

Hükümdarın emri altındaki hür kimseler ve kullarına işleri paylaştırılıp öğretilmeli, kendileri düzenli şekilde sınanmalıdır. Bu kişilerden iyi, dürüst, şöhretli, bilgili ve akıllı olanlar taltif edilmeli ve uygun üst görevlere yükseltilmelidir⁴²⁷. Kötü, zararlı ve zalim olanlar ise uygun biçimde cezalandırılmalı, işe yaramaz olanlar hizmetten uzaklaştırılıp güçlenmeleri engellenmelidir⁴²⁸. Bu noktadaki bir diğer önemli husus ise ödül ve cezalar konusunda gözetilecek dengedir. Denetimin sürekliliği içinde ne ödül ne de ceza tek başına tercih edilmemeli, iyi ve kötü tutum ve davranışlar için uygun muamele tereddüt etmeden uygulanmalıdır⁴²⁹.

3.2.2.2. Diğer Devlet Adamları

Gerek vezir⁴³⁰ gerekse de kapıcıbaşı⁴³¹, kişilerin iyi veya kötü olduklarını tahlil edebilecek yetenekte olmalıdır. Vezir devlet adına muamelede bulunacağı kişileri derecesine göre taltif ederek kanunları iyi uygulamakla mükelleftir⁴³². Kapıcıbaşı ise tespit ettiği iyilik ve kötülükleri beyine rapor ederken, bu tutum ve davranışların sahiplerine uygun muamele için aracılık etmelidir⁴³³.

Ödül ve ceza konusunda hükümdarın yetkisi çok, fakat yükü ağırdır. Beklentileri karşılanmayan ve hak ettiklerini bulamayan kişilerin zararlı hale gelmesinin de istenmeyen tutum ve davranışlarının karşılığı olan cezaya çarptırılmayanların bu tutumlarında ısrar edip zulüm ve yozlaşmaya yönelmesinin de vebali bu yükü taşıyamayan beyin boynundadır. Bununla birlikte ödül ve cezada denge, beyin Kut'tan kaynak alan cüz'i merhamet ve kudretinin yansımaları olacaktır. Bu denge sayesinde kullar ve tebaa ümit ile korku arasındaki yaşantılarında hükümdar figürünün etkisini gereğince hissedeceklerdir.

---

⁴²⁶ b. 5551-5553

⁴²⁷ b. 636, 2959, 2965, 5529, 2230, 2974, 2977, 2982, 5535, 5520, 5533, 5592, 5593

⁴²⁸ b. 5279, 5227, 5505, 5507, 5527, 5521, 5522

⁴²⁹ b. 642, 1455, 5515, 2973, 5528 ila 5532, 5537, 5538, 5550

⁴³⁰ b. 2236

⁴³¹ b. 2539, 2543, 2544

⁴³² b. 1770

⁴³³ b. 2545, 2542

3.2.2.3. Gayretli ve Faydalı Olmak

3.2.2.3.1. Hükümdar

Beylik titizliği, her duruma hazırlıklı olmayı ve azimle çok çalışmayı gerektirmektedir⁴³⁴. Çünkü bey rahat için zahmet çekmeye, işleri ertelemekten ömrünü yerinde değerlendirmeye ihtiyaç olduğunu bilen kişidir⁴³⁵. Kendi rahatı kadar halkının refahı ve zulümden emin olması da beyin gayretli olmasına bağlıdır⁴³⁶. İhmalkarlık ve rahata düşkünlük beyi Allah'ın huzurunda zora düşürürken, beylik işlerini de sıkıntıya sokup zulüm ve darlığa yol açacaktır⁴³⁷.

3.2.2.3.2. Diğer Devlet Adamları

Vezerlik saadet ve ikbaline erip beyin lütfuna layık olmak; gayret ve fayda ekseninde hareket etmeye bağlıdır⁴³⁸. Hükümdar vezirin hizmetine ihtiyaç duymakla birlikte onu daima sımayıp münasip, faydasız veya zararlı hizmetlerini de değerlendirecektir⁴³⁹. Beyin rızası kadar Allah'ın rızası da faydalı işlerde gayretli bir vezirin yanında olup⁴⁴⁰ aylaklık ve başıboşluk vezire zarar verecektir⁴⁴¹.

Ulu hâcibten beklenen, görev bilincine ve sorumluluğa sahip bir şekilde beyin ve halkın hizmetinde gayretli olmasıdır⁴⁴². Kumandanın gayreti düşmana galip gelme ve devletin güvenliğini sağlama bakımından önemli görülmektedir⁴⁴³. Kâtip⁴⁴⁴, hazinedar⁴⁴⁵ ve aşçıbaşının⁴⁴⁶ işlerinin gerekliliklerini bilmeleri kadar, görevlerini yerine getirmek üzere daima hazır bulunma çabası içinde olmaları da önemlidir. Kapıcıbaşının gece-gündüz demeden gayretle ve sadakatle yerine getireceği hizmetinin, onu bir evlattan daha kıymetli hale getirmesi mümkün iken, faydasızlığı da

---

⁴³⁴ b. 1986, 5407, 3014, 5902, 5905

⁴³⁵ b. 2932, 2936, 5501 ila 5503

⁴³⁶ b. 1411, 2983, 5242-5244, 5546 ila 5549

⁴³⁷ b. 3109, 5208, 5475, 5500

⁴³⁸ b. 596, 597, 1506, 1619

⁴³⁹ b. 589, 595, 636, 2237, 599, 611, 840, 1504

⁴⁴⁰ b. 600, 1507

⁴⁴¹ b. 1505

⁴⁴² b. 2503, 2506, 2437

⁴⁴³ b. 2361

⁴⁴⁴ b. 2731, 4048, 4049

⁴⁴⁵ b. 2849, 4048, 4049

⁴⁴⁶ b. 2868, 2869

hayatına mal olabilecektir⁴⁴⁷. Hizmetkârın ise tüm gayret ve çabasını beyi için sarf etmesi, yerini de bilip beylik taslamaması öğütlenmektedir⁴⁴⁸.

Hükümdarlık pozisyonuna gelmiş olmak tek başına yeterli görülmemektedir. Aksine hükümdar olan kişi için bu, daha fazla gayret ve çaba gerektiren faaliyetler bütünü için bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir. Bey, her iki dünyada kendi rahatı ve saadeti kadar ülkesinin refahı için de çalışmalıdır. Çünkü huzurun temini ve zulümden eminlik onun omuzlarına yüklenmiş yüklerdir. Diğer devlet adamlarının gayretinin takdiri ile zararlarının cezası da beye emanettir. Beyin ve halkın hizmetini gören vezir başta olmak üzere diğer devlet adamları, çalışmalarını bunun bilincinde olarak yürütmek durumundadırlar. Zira devlet makamının sağladığı ikbal ve saadet ancak onun için gayret gösterenlerin hakkı olup, vazifeyi ihmal ve ihanet de karşılıksız değildir.

3.2.2.4. Uyanık ve Tedbirli Olmak

3.2.2.4.1. Hükümdar

Tedbir ve ihtiyat her insana lazım olmakla birlikte, saltanatı tedbire bağlı olan bey için daha da önemlidir⁴⁴⁹. Memleketin devamı ve huzuru, halkın saadet ve güvenliği beyin uyanık ve tedbirli olmasına bağlıdır⁴⁵⁰. Dünyanın geçiciliğinin farkında olup gafletten uzaklaşmak, bey için dinin de bir emridir⁴⁵¹. Gaflet ve ihmalkarlık beyliğin elden gitmesine neden olduğu gibi sorumluluğu beyin omuzlarında olan halkın vebali de onun üstünde kalacaktır⁴⁵².

3.2.2.4.2. Diğer Devlet Adamları

Vezirin uyanık ve tedbirli olması, iyi insan seçme noktasında faydalı olacaktır⁴⁵³. Kumandan için ise bu özellik bir olmazsa olmaz hüviyetindedir ve bu

---

⁴⁴⁷ b. 2529, 2530, 2570 ila 2574

⁴⁴⁸ b. 4039, 4040, 4134, 4093, 4106

⁴⁴⁹ b. 439, 5210, 408, 1450, 2168

⁴⁵⁰ b. 448, 2015, 2020, 438, 440, 5163, 5272

⁴⁵¹ b. 446, 5231, 5258, 443

⁴⁵² b. 1437, 447, 726, 2023, 2024, 2094, 2104

⁴⁵³ b. 2236

vazifeye gelen birinin ihtiyatlı, tedbirli, ileri görüşlü ve uyanık olması elzemdir⁴⁵⁴. Nitekim düşman karşısında mücadelenin karşılıklı bir faaliyet oluşu daima bir strateji ve ihtiyat içinde olmayı gerekli kılmaktadır⁴⁵⁵. Düşmanın bu bakımdan ondan daha maharetli olması kumandanı sonuçtan sorumlu kılacaktır⁴⁵⁶. Ulu hâcibde beyinin emir ve talimatlarını yerine getirmek, huzurda hadsizlik etmemek ve istihbaratından emin olmak için uyanık ve tedbirli davranmalıdır⁴⁵⁷. Kapıcıbaşı da beyine halk ve diğer devlet adamları hakkında doğru malumat vermek⁴⁵⁸, temsilin ve hizmetin gereğini uygun biçimde yerine getirmek⁴⁵⁹ ve özellikle de beyinin güvenliğini sağlamak⁴⁶⁰ adına daima tetikte olmalıdır. Akıllı ve temkinli bir elçi doğru ifadeler kullanıp beyini en iyi şekilde temsil edebilme yeterliliğini sağlayacaktır. Hazinedar da kayıtlarını yazılı ve doğru tutmak konusunda becerisini sür'at ve ihtiyatla pekiştirmeli, böylelikle devletin malını artırıp kendi hayatını da korumalıdır⁴⁶¹. Hizmetkâr ise bey huzurunda dikkatli olup, gözünü uygunsuz şeylerden sakınmalıdır⁴⁶².

Hükümdar pek çok devlet işini, o işe uygun kişilere emanet etmekle mükelleftir. Ancak bu işi hakkıyla yaptığını düşünse de hükümdarın vazifesi son bulmamaktadır. Onun devletin işini ve kendi güvenliğini emanet ettiği görevliler üzerinden elini çekmemesi, kendisine Allah tarafından bahşedilen bu vazifeden elde edeceği ilahi rızanın da bir gereğidir. Diğer devlet adamlarını koordine etme vazifesini yerine getiren vezir ise özellikle bu kişilerin belirlenmesi sırasında tedbiri elden bırakmamalıdır. Kumandanın uyanık, tedbirli ve ileri görüşlü olması, devletin güvenliği için önemli olduğu gibi yürütülen işin de bir gereğidir. Zira savaşta içine düşeceği gaflet yüzünden karşısındakine avantaj sağlayan bir ordu, kendi sonunu da hazırlamış olacağından tedbir ve strateji bu işin en önemli şartıdır. Ulu hâcib, elçi, kapıcıbaşı, hazinedar ve hizmetkârın tedbirli olması da kendilerine emanet edilen görevlerin layıkıyla ve haddince yerine getirilmesi bakımından gerekli görülmektedir.

---

⁴⁵⁴ b. 2313, 2314, 4138, 4143

⁴⁵⁵ b. 2331, 2342, 2347, 2353, 2358

⁴⁵⁶ b. 2273, 2348, 2586

⁴⁵⁷ b. 2543, 2481, 2487, 2503-2505

⁴⁵⁸ b. 2543 ila 2545

⁴⁵⁹ b. 2546, 2551, 2562, 2563

⁴⁶⁰ b. 2549, 2550, 2582-2585

⁴⁶¹ b. 2761, 4040, 2273, 2791, 2762, 2799, 2813, 2779, 2769, 2781

⁴⁶² b. 4051

3.2.2.5. Hâkimiyeti Tanrıdan Almak ve Asil Soylu Olmak

3.2.2.5.1. Hükümdar

Hükümdar hâkimiyetini Allah'tan almakta olup, bunu bilip şükrederek buna göre hareket etmeli, nihayetinde bir kul olduğunun da bilincinde olmalıdır⁴⁶³. Asaleti sayesinde Allah'ın bu lütfuna erişen bey, ona bunu nasip eden Allah tarafından desteklenecek, ona iyi hal ve tavır da verilecektir⁴⁶⁴. Hükümdara düşen ise asaleti sayesinde Allah'tan aldığı hâkimiyetini halkının iyiliği için kullanıp ahiretini de kurtarmaktır⁴⁶⁵.

3.2.2.5.2. Diğer Devlet Adamları

Hükümdar dışındaki devlet adamlarının Allah'ın emirlerine uyması gerektiği pek çok yerde belirtilmekle birlikte, onların bu pozisyonlarındaki gücü asil soyları gereği Allah'tan aldıklarına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

Asalet ancak soydan gelmekte olup, bey için böyle bir şart bulunsa da diğer devlet adamları için bu yönde bir şart söz konusu değildir. Bey kendisine Allah tarafından tevdi edilen Kut'u asil soya mensup olması sayesinde devralmaktadır. Bununla birlikte Allah'ın bahsettiği bu makama layık olmak için O'nun emir ve yasaklarına uyararak hesap vereceği güne kadar aynı zamanda bir görev de olan hükümdarlığın gereklerini yerine getirmelidir.

3.2.2.6. Şöhretli Olmak

3.2.2.6.1. Hükümdar

Hükümdara taht Allah tarafından bahşedilirken, onun korunması ise iyi cesaret ve tedbirle gelen şöhretle mümkündür⁴⁶⁶. Üstelik iyi bir nam ve şöhretle anılmak ona her iki dünyada da saadet getirecektir⁴⁶⁷.

---

⁴⁶³ b. 92, 109, 276, 277, 1030, 1031, 132, 1935, 4941, 5470, 5901

⁴⁶⁴ b. 90, 122, 1933, 1934, 1980, 5191, 5469, 1949, 1950

⁴⁶⁵ b. 88, 1978, 1979, 5192, 5193, 5947

⁴⁶⁶ b. 2083, 2168

⁴⁶⁷ b. 1585, 5608, 5604, 5605

3.2.2.6.2. Diğer Devlet Adamları

İyi bir kumandan dış görünüşü, silaha hâkimiyeti ve kahramanlığı ile nam salmalıdır⁴⁶⁸. Onun için atı, giyimi ve silahı dışında ihtiyaç duyacağı tek şey şöhretidir⁴⁶⁹. Mala ihtiyacı olmadığı için de çevresindekilere ikram edip onların sadakatini elde etmeye çalışmalıdır⁴⁷⁰. Aşçıbaşının şöhreti ise beyinin namıyla geleceği için, o da tüm çabasını beyi ve onun şöhreti için harcamalıdır⁴⁷¹.

İyi bir şöhret çevredekilere ikram edip onlar karşısında cesaret, tedbir ve kahramanlık göstererek edinilebilir. Gerek hükümdar gerekse de devlet adamlarının bunun için çalışırken elde edecekleri ikincil fayda da ahiret saadeti olacaktır.

3.2.2.7. Siyaset Sahibi Olmak

3.2.2.7.1. Hükümdar

Kutadgu Bilig içinde kullanılan dil kimi sözlerin birden fazla anlamda, kimi kelimelerin de bugün bilinen anlamları dışında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Siyaset sözünün de bugün bildiğimiz kelime anlamı dışında kullanılan sözlerden biri olduğu düşünülmektedir. Nitekim ilgili beyitlerden siyaset sahibi olmanın ve siyaset uygulamanın kötülere karşı takınılması gereken bir tavır, zalimleri ıslah etmek için kullanılan bir yöntem olduğu görülmektedir. Hükümdar da bu bağlamda iyilikler karşısında himmetini gösterirken, zulüm ve kötülüğe karşı siyaset uygulamalıdır. Siyaset, halkın kendi tavrını ona bakarak ayarlayacağı, bir kargaşa halinde onun uygulanmasıyla buna son vereceği, sertlik içeren bir politikadır. Bey de bunu yerinde ve gereğince kullanmalıdır⁴⁷²

---

⁴⁶⁸ b. 2298, 2337, 2338

⁴⁶⁹ b. 2277

⁴⁷⁰ b. 2320

⁴⁷¹ b. 2871

⁴⁷² b. 2130,2127, 2128, 2131

3.2.2.7.2. Diğer Devlet Adamları

Kumandan, hükümdar dışında siyaset yetkisine sahip tek devlet adamı olarak göze çarpmaktadır. Kumandan siyaset etmesini bilmesi gereken, bu sayede kötülere dize getirip ordunun başsız kalmamasını temin edecek kişi olarak görülmektedir⁴⁷³.

Belirtildiği üzere hükümdar ve kumandanın siyaset görevi ve bu noktadaki yetkisi, sertlik barındıran bir yaklaşımdır. Bugün bilinen anlamlarıyla “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış” (tdk.gov.tr), bu bağlamdaki faaliyetleri konu alan bilim ya da belirli konularda benimsenen korumacı, nispeten yumuşak yöntemler bütünü yerine siyaset, “siyaset meydanı” ya da “siyaset etme” sözlerinde atıf yapılan idam veya bunun gibi sert tedbirleri içerir görünmektedir. Bu çerçevede bey ve kumandanın yetkisindeki siyaset de gereğinde olaylara güç kullanarak müdahale etme, bir anlamda zulüm ve kargaşayı otoriter biçimde bastırma faaliyetini kapsamaktadır. Dolayısıyla hükümdar devletin yumuşak yüzünü şefkati, himmeti ve cömertliği ile gösterirken, gereken durumlarda bizzat ya da ordusu eliyle siyaset uygulamaktan da geri durmamalıdır.

3.2.2.8. Ehil ve İşine Vakıf Olmak

3.2.2.8.1. Hükümdar

Eserde, hükümdarın maharetli ve işine vakıf olması gerektiği konusunda bir beyite rastlanılmamıştır.

3.2.2.8.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir, akıl, bilgi ve maharet bakımından üstün bir kişi olmalıdır. Onun bu yetkinlikleri ve insanları tanıma kabiliyeti beyin işlerini kolaylaştırırken, kendisini de iyiliklere eriştirecektir⁴⁷⁴. Kumandan da tecrübeli, yürekli, tam bir savaş erbabı olmak durumundadır⁴⁷⁵. Yusuf Has Hâcib, kumandanın savaş sırasında yapması gerekenleri ve benimsemesi esas tutumları baştan sona oldukça ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. Harekete geçilen anda esas kuvvetler ve keşif kollarının faaliyetlerinden, karargâh ve

---

⁴⁷³ b. 2300, 2301, 2303

⁴⁷⁴ b. 423, 2185, 424, 428

⁴⁷⁵ b. 2271

konaklama düzenine, istihbarat ve istihbarata karşı koymadan, askerin yüreklendirilmesi, barış ve zafer şartlarına kadar pek çok faydalı bilgi verilmektedir⁴⁷⁶. 69 beyitte verilen bu bilgilerden hemen her biri kumandanın belirtilen şekilde davranabilmesi için ne derecede maharetli ve işine vakıf bir kişi olması gerektiğine vurgudur.

Elçi, karşısındakine söz sanatlarında, hesapta ve hatta oyunlarda galip gelecek, onu etkisi altına alabilecek yeterlilikte olmalıdır⁴⁷⁷. Kâtip⁴⁷⁸ ve hazinedar⁴⁷⁹ önce kendi işlerinin gerekliliklerini öğrenip donanmalı, ardından da bunları devletin faydası için hasretmelidirler. İçkicibaşı içecekler hazırlamak işindeki maharetiyle⁴⁸⁰ hükümdarın rahatlığını temin ederken, temizlik ve güvenlik konusundaki yetkinliği ise hükümdarın hayatını muhafaza edecektir. Hizmetkâr da görevine hâkim ve vazifesinin gereklerini yerine getirmek için çaba içinde olması gereken devlet adamlarından biridir⁴⁸¹. Bununla birlikte hizmetkârın haddini aşmamakta ve huzurda gereken usul ve erkana da uymakta mahir olması öğütlenmektedir⁴⁸². Bunlardan başka ulu hâcib⁴⁸³, kapıcıbaşı ve aşçıbaşı da işinin ehli ve usul erkân bilen kişiler olmalıydılar.

Kutadgu Bilig’de hükümdarın işinde maharetine yapılacak bir vurgu bulunuyor olsa da onun pek çok farklı konudaki meziyetlerine yapılan atıflar topluca değerlendirildiğinde bu noktada ayrı bir çabaya gerek varmış gibi görünmemektedir. Zira kut sahibi bir beyin maharete gerek tebaasından ve gerekse de hizmetindekilerden aşağı kalmasını beklemek makul olmayacaktır. Bununla birlikte, maharet konusunda en fazla adı geçen devlet adamı kumandandır. Onun yetenekleriyle ilgili tespitlerdeki yoğunluğun beka düşüncesinden kaynak aldığı düşünülmüştür. Bir başka deyişle savaşta yenilen bir devletin askerlerini, ülkesini ve en önemlisi halkının güvenini kaybedecek olması, diğer pek çok maharetli devlet adamını işlevsiz kılacaktır. Dolayısıyla bu noktada asıl yük kumandanın omuzlarında olmakla birlikte, diğer devlet adamlarının da kurulu düzende işini ve haddini bilerek çalışması yeterlidir.

---

⁴⁷⁶ b. 2341-2409

⁴⁷⁷ b. 2732, 2733,2641, 2642, 2631 ila 2635

⁴⁷⁸ b. 2732, 2733,2693, 5913

⁴⁷⁹ b. 2801-2803

⁴⁸⁰ b. 2886, 2887, 2904, 2902, 2903

⁴⁸¹ b. 4038, 4039, 4120, 4122

⁴⁸² b. 4043, 4111-4114, 4129 ila 4131

⁴⁸³ b. 2492, 2555, 2531, 2869

3.2.2.9. Hesap Bilmek

3.2.2.9.1. Hükümdar

Hesap bilmek, hükümdarın sahip olması gereken özelliklere yapılan vurguların yer aldığı beyitler içinde yer almamaktadır.

3.2.2.9.2. Diğer Devlet Adamları

Devlet işlerinin aksamaması bakımından, diğer devlet adamlarının faaliyet ve kaynaklarını organize eden vezirin hesap işine hâkim ve zeki olması esastır⁴⁸⁴. Elçi de hesap, ölçü, geometri ve matematik ilimlerinde mahir olmalıdır⁴⁸⁵. Zekâ, hesap kabiliyeti ve ölçü bilip uygulamak, hazinedar için olmazsa olmaz niteliklerdir⁴⁸⁶. Onun kayıtlarda ayrıntılara yer vermedeki mahareti hesabı muntazam kılacaktır⁴⁸⁷. Yazı yerine sözle tutulan, ihmal edilen hesap, hazinedarın kendisini zorda ve hesap vermek durumunda bırakacaktır⁴⁸⁸.

Emrinde hesap işleri ile ilgilenmek ve kendisine rapor etmekle mükellef devlet adamları bulunan hükümdarın bu işlerde çok yetenekli olmasa da duruma hâkim olması mümkündür. Diğer taraftan saray işlerini ve hükümdarın emrindeki devlet adamlarını koordine eden vezir ile hükümdar adına müzakere vazifesi yürüten elçinin anlayış ve ifadede karşısındakilere üstünlük sağlaması bakımından hesaba ve hesap ilimlerine hâkim olması gerekmektedir. Hazinedarın bu konuda kendisinden en çok çaba ve maharet beklenen kişi olması şaşırtıcı değildir. Nitekim devletin hazinesini idare edip kaydını tutan kişinin hesap bilmesi onun için en temel vazifedir.

3.2.2.10. Okuma ve Yazma Bilmek

3.2.2.10.1. Hükümdar

Hükümdar hakkında okuma yazma bilmeye dair beyitler bulunan devlet adamları arasında yer almamaktadır.

---

⁴⁸⁴ b. 2218, 2219

⁴⁸⁵ b. 2633

⁴⁸⁶ b. 4084, 2772, 2773, 2777, 2780, 2782 ila 2784

⁴⁸⁷ b. 2774 ila 2776

⁴⁸⁸ b. 2778, 2781

3.2.2.10.2. Diğer Devlet Adamları

Vezir⁴⁸⁹ ve ulu hâcib⁴⁹⁰ çeşitli yazıları okuma ve yazmaya kabiliyetli alim kişiler olmalıdır. Elçinin de farklı diller konuşabilen, bu dillerde okuyup yazabilen, nesir ve nazıma hâkim bir devlet adamı olması beklenmektedir⁴⁹¹. Yazma işini bir görev olarak yerine getiren kâtip ise yalnızca okuma yazma bilmekle kalmayıp güzel yazı yazma ve belagat yeteneklerine de sahip olmalıdır⁴⁹².

Vezir, ulu hâcib, elçi ve kâtibin okuyup yazma konusunda beklenti içinde olunan devlet adamları olmaları tesadüf eseri gibi durmamaktadır. Bunlardan kâtip, temel görevi okuyup yazmak olan devlet adamıdır. Üstelik onun yazıyı düzgünce yazma ve sözü süslü şekilde ifade etme becerisinin diğer kişilere nazaran ön planda olması, mesleğinin de bir gereğidir. Elçi ise bulunduğu ortamlardaki başarısını okuma ve yazmadaki maharetine dayandıracak kişidir. Sağlıklı iletişimde en temel boyutlarından birinin alıcının niyet ve kapasitesi olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda elçinin karşısındakinin dikkatini kendi sözlerine çekebilmesi de çeşitli söz sanatlarını bilmesine bağlıdır. Ayrıca içinde bulunulan ortamda bir tercüman bulunuyor olsa da elçinin sözlerinin doğru biçimde yansıtıldığından emin olacak ölçüde yabancı dillere hâkim olması da esastır.

3.2.2.11. Liyakatli Olmak

3.2.2.11.1. Hükümdar

Liyakat, hükümdarlık yetkisini Allah'tan aldığına inanılan hükümdar için gerekli bir vasıf olarak sayılmamıştır.

3.2.2.11.2. Diğer Devlet Adamları

Kutadgu Bilig'de devlet hizmeti ona layık olan kişilerce görülecek bir iş olarak algılanmaktadır. Bir başka şekilde anlatmak gerekirse, maharetli insanların ortada dolaşıp hizmetlerine layık bir devlet araması pek de görülmuş bir durum değildir.

---

⁴⁸⁹ b. 2218, 2234

⁴⁹⁰ b. 2482

⁴⁹¹ b. 2732, 2733, 2629, 2631, 2628, 2636

⁴⁹² b. 2732, 2733, 2693-2695

Diğer yandan, onların bu hal ve tavrı devlet tarafından taltif edilerek, onların kamu hizmetine layık kişiler olarak uygun pozisyonlarda değerlendirilmesi esastır. Bu konuda vezir liyakatine⁴⁹³ özellikle vurgu yapılan tek devlet adamıdır. Onu baş köşeye geçirecek olan hizmeti olup, liyakatsiz olduğu halde taltif edilme şansını bulması o görevde tutunmaya uğraşsa bile onu bir gün azledilmekten kurtarmayacaktır⁴⁹⁴.

3.2.2.12. Hilekâr Olmak

3.2.2.12.1. Hükümdar

Hilekâr olmak, Kutadgu Bilig’de hükümdarın sahip olması gereken meziyetler arasında sayılmamıştır.

3.2.2.12.2. Diğer Devlet Adamları

Kumandan⁴⁹⁵ hilekâr olması beklenen tek devlet adamıdır. Savaşın hileden ibaret olduğu, ilgili Hadis-i Şerif ‘te de bildirilmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, kastedilen hilenin doğruluk dışı her türlü yola başvurmak olmadığıdır. Hileden kastedilen savaşan taraflardan birinin diğerine kendisi ve hareket tarzı hakkındaki tüm bilgileri açığa vermek yerine, onları gizlemek veya farklı biçimlerde manipüle etmek yolunu tercih etmesidir. Nitekim tarafların sayı, güç, kabiliyet, konum ve harekât tarzlarının net olarak bilinmesi, savaşta anlamsız kılacak, sonuç baştan görünür hale gelecektir. Kumandan da bu konudaki yeteneği ile kendisinininkinden çok daha güçlü bir orduyu dize getirebilecektir⁴⁹⁶. Başvurduğu hileden dolayı utanması gereken ise kumandan değil, onun bu hilesi neticesinde yenilen düşmandır⁴⁹⁷.

---

⁴⁹³ b. 1490

⁴⁹⁴ b. 614

⁴⁹⁵ b. 2311

⁴⁹⁶ b. 2327

⁴⁹⁷ b. 2356

SONUÇ

Bütün siyasal kurumların en büyüğü olan devleti, avcı-toplayıcı topluluktan tarım toplumuna geçişle birlikte yöneten-yönetilen ayrımının ortaya çıkarttığı düşünülmektedir. Sümerlerden bu yana var olan devletin, ortaya çıkışı ve gelişmesi, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Batının kendisine beşik kabul ettiği Antik Helen Medeniyeti'nde devletin ortaya çıkışı M.Ö. 1200'lü yıllara kadar gitmektedir. Orta Çağ'ın sonunda üretim araçlarının ve ticaret olanaklarının gelişmesiyle birlikte derebeyi, kilise ve kralın sömürüsüne ortak olmak isteyen burjuvazinin girişimi modern devlete giden yolu açmıştır. 16. yüzyıla tarihlenen modern devlette, yetki halk ve temsilcileriyle paylaşılmakta, hukukun üstünlüğü kabul edilerek tüm otoritelerin üstüne kanunlar yerleşmektedir. Seçimle işbaşına gelip halka hesap veren politikacılar ile onlar tarafından atanan ve siyasilere hesap veren bürokratların oluşturduğu yöneticiler ise devlet adamlarını oluşturmaktadır.

Kadim bir kültüre sahip olan Türk milletinin devlet tecrübesinin, kavramın kendisi kadar eskiye dayandığı ifade edilmektedir. Türk devletinin kaynağını, bozkır kültürü ile toplumsal yapıdan aldığı ifade edilebilir. Türkler, uçsuz bucaksız düzlüklerde hüküm sürmek ve göçün zorluklarına göğüs gerebilmek için pek çok kabiliyet edinmiştir. Tarihin değişik dönemlerinde, farklı bölgelerde idaresini Türk unsurların oluşturduğu içinde farklı uyruklardan insanların yaşadığı hanlık, beylik veya imparatorluk özelliği gösteren Türk devletleri kurulmuştur. Bu devletlerde, soy ve/veya din birliğine bağlı olarak hayıtlarını sürdüren halk, kutlu liderleri sayesinde refaha erecek, en temel unsurunu oluşturduğu devlete uyruk olmaya rıza gösterecektir. Devlet teşkilatını da bu halk içinde muteber kişiler oluşturup, onlar tebaayı savaş veya ikna kabiliyetlerini kullanarak kendilerine tabi kılacaklardır. İşte halk içinde lider olan bu kişiler hükümdar ve onun yanında ve/veya emrinde hareket eden devlet adamlarıdır.

Kadim Türk kültüründe tanhu, kağan, han, yabgu, erkin gibi isimler alan hükümdar, kut verilen soya mensup kişiler arasından bu göreve en layık olduğu ilan edilen kişi konumundadır. Hükümdarın görevde kalması töreye uyması şartına bağlı olup, tersi durumda görevden azledilmektedir. Hükümdar dışındaki devlet adamları ise saray teşkilatı, hükümet teşkilatı ve ordu teşkilatı olmak üzere üç fonksiyonel odaktan

oluşmaktadır. Bu fonksiyonel bölümlerde görev alan devlet teşkilatı içinde bürokratik özellikler atfedilebilecek olan ve Kutadgu Bilig’de sayılanlar; vezir, kumandan, ulu hâcib, kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçıbaşı ve içkicibaşıdır. İslamiyet öncesi ve sonrasında Türk devletlerinde farklı unvanlara sahip devlet adamlarının varlığı bilinmekle birlikte, sayılan makam sahiplerinin her iki dönemin de yansıması olduğu düşünülmektedir. Zira Kutadgu Bilig İslamiyet’in kabulünün üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden yazılmış bir eser olması münasebetiyle, her iki dönemden de izler taşımaktadır. Eser iyi eğitilmiş ve öğrenmeye meraklı bir kişi olan ve pek çok farklı dil bilen Yusuf Has Hâcib tarafından Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

Kutadgu Bilig’de Türk devlet adamlarının temel vasıfları, ayrıntılı ve manzum bir esere ilişkin kaygıların çok ötesinde bir bilinç ve sistematik içinde tarif edilmiştir. Eserde, yazılış tekniği bakımından özellikle devlet adamlarında görevleri icabı bulunulması istenilen vasıflara yer verilmiş, kendilerine bulunulmasına gerek görülmeyen veya vazifelerinin doğası gereği taşımaları gereken özelliklere ise değinilmemiştir. Örneğin tespit edilen toplam kırkaltı vasıftan, yirmidokuzunda kendisine atfı yapılan hükümdar için, vazifesi gereği bulunması gerekli olan, işine vakıf olması, hesap bilmesi, okuma yazma bilmesi, sağlıklı, olgun ve kararlı olması gibi hususlar ile, yetki ve konumu itibarıyla bulunmasına gerek görülmeyen sadık olması, mal-mülk edinmemesi gibi özelliklere yer verilmediği tespit edilmiştir.

Diğer taraftan eserde devletin başı olması dolayısıyla doğal olarak en fazla hükümdarın vasıflarına ilişkin beyit bulunmaktadır. İkinci sırada ise, protokol sırasına göre, kumandanın işinde ehil olmasına ilişkin beytiler hariç tutulduğunda, merkez teşkilatının başı konumunda olan vezir yer almaktadır. Daha sonra sırası ile ordunun başı olan kumandana, dış ilişkilerini yürüten elçiye, hükümdar ile saray ve halk arasında iletişimi sağlayan ulu hâcibe değinildiği, bunlardan sonra ise muhtemelen önem sırası gözetilerek sarayda görevli diğer makam sahiplerinden bahsedildiği tespit edilmiştir.

Devlet adamlarının sıralamasına dair yapılan bilinçli tercihin, vasıfların görevlere bağlı yoğunluk derecelerinde de göz önünde bulundurulduğu tespit edilmiştir. Eserde, gerek İslamiyet’ten önceki Türk devletleri tarafından, gerekse daha sonraki dönemlerde, devlet adamlarında en çok bulunması istenilen özelliklerden olan

akıl ve bilgiye ilk sırada yer verildiği gözlemlenirken, ondan sonra iyi tabiat ve tavır, adalet, doğruluk ve dürüstlük gibi vasıfların öne çıkartıldığı görülmektedir. Bu durumun, eserin Türklerin İslamiyet'i kabulünden kısa bir süre sonra kaleme alınmasının ve bu değerlere İslam dini tarafından da büyük önem vermesinin bir sonucu olduğu değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte devlet adamlarında bulunması öngörülen vasıflara ilişkin gerek görevleri gerekse vasıflar bağlamında eserde bir takım hususiyetler göze çarpmaktadır. Eserde en fazla üzerinde durulan akıl ve bilgi özelliği başta insan, ardından da devlet olmak açısından kıymetli bir hazinedir. Bu vasıf öncelikle devleti yönetme kudret ve yetkisi elinde olan hükümdar ile merkez teşkilatının başı konumundaki vezire atfedilmiştir. Diğer devlet adamlarından, ulu hâcib, elçi ve hazinedar da görevleri icabı bu niteliği taşımak durumundadır. İyi tabiat ve tavır, tıpkı bir aileyi ayakta tuttuğu gibi devleti de daim kılacaktır. Hükümdar diğer devlet adamlarına kıyasla baskın biçimde bu özelliğin öğütlendiği kişidir. Bu bağlamda bir diğer önemli nokta da bu gerekliliğinin devlet adamlarının vazifeleri ile ilişkilendirilmesidir. Cömert ve gözü tok olup elindekini halkıyla paylaşmak bir beylik alameti gibidir. Malı biriktirip kendisine saklayan ise ancak dünyaya aldanmış ve kötü anılan bir kişi olacaktır. Vezir ve ulu hâcib gibi hükümdara yakın devlet adamları için tokgözlü olmak şartı getirilirken, yalnızca sadık askerlere ihtiyacı olan kumandan ve hükümdarı temsil eden kapıcıbaşı için cömertlik öngörülmüştür

Kutadgu Bilig'de başta hükümdar olmak üzere devlet adamlarının doğru ve dürüst olması gerektiği belirtilirken, bu yöndeki beklentinin fonksiyonel bir bakış açısıyla vazifelerin niteliği ile ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Eserde güzel ve etkili konuşma hususunda yapılan tespitler, doğruluk gibi fonksiyonel bir yaklaşım sergilendiğine işaret etmektedir. Zira esere göre bu özelliğin kim tarafından, kime karşı, ne ölçüde ve hangi amaçla işlevsel olacağı, ilgili devlet adamının konumu ile yakından ilişkilidir. Yumuşak huyun -eşyanın tabiatına da uygun olarak- devlet içindeki pozisyon yükseldikçe daha önemli hale geldiği görülmektedir. Ayrıca hükümdar dışında yumuşak huyun önemsendiği devlet adamları halkın daha çok yüz yüze geldiği, onların hayatları üzerinde daha fazla etkili olabilecek kişilerdir.

Alçak gönüllülük de yumuşak huy gibi hükümdardan başlayarak devlet içinde daha yüksek pozisyonlarda bulunanlar için ön plana çıkmaktadır. Üstelik kendisinden daha düşük bir mevkide olanlara karşı alçak gönüllü olmak insanlığın da bir gereği olarak görülmektedir. Cesaret ve kahramanlık vasfı, hükümdar için önemli bir özellik sayılmakla birlikte özellikle kendisinde bu özellik bulunması istenilen kumandana atfedilmiştir. Eserde, hükümdar dışında yalnızca kumandan için şöhretten bahsedilerek, bunun kaynağı savaş meydanında gösterilecek cesaret ve kahramanlığa endekslenmiştir. Fazilet sahibi olmak, Allah vergisi bir özellik olarak daha çok hükümdara yakıştırılmıştır. Sınırlı sayıda devlet adamına atfedilen bu özelliğin hükümdardan sonra en fazla elçide bulunması dikkat çekicidir. Kumandan için cesaret ve kahramanlığın sağladığı gibi, faziletli olma da elçi için şöhretin yolunu aralayan bir kaynaktır. Bu ise devletlerarası münasebetlerde avantaj sağlayan bir durum olacaktır. Sabırlı olma, hükümdar için önemli bir meziyet olarak görülmektedir. Uzun yıllar sürecek saltanat ve dünya saadeti içinde sabır beye iyi bir şöhret kazandırıp, avantajlı bir konuma getirecektir. Ayrıca, diğer devlet adamları hükümdarın talimatlarını yerine getirmekle görevli olduğundan dolayı; sabır bey vazifesi, emirleri yerine getirmek de kul vazifesi haline gelmektedir.

Yusuf Has Hâcib'e göre, gerçek anlamda şefkat ve merhamet gösterebilecek tek devlet adamı hükümdar olup, onun iktidarı ve şöhreti bu özelliğine bağlıdır. Diğer devlet adamlarına ilişkin şefkat ve merhamet beklentisi ise temsil ve hizmet arasındaki ayrıma dayalı görünmektedir. Nefsine hâkim olma hususunda, haklının menfaatini yerine getirmemek gibi bir tercihte bulunabilecek bir konumda olduğundan, hükümdara yapılan uyarılar ağırlık kazanmaktadır. Bu nitelik bakımından elçi ve hazinedarın konumu, diğer devlet adamlarından bir nebze farklılık arz etmekte olup, muhtemeldir ki görevleri dolayısıyla, bu yöndeki tercihleri onları saadete eriştirecektir.

İçki içmemek konusunda en çok uyarılan iki devlet adamı hükümdar ve elçidir. Hükümdarın içki içerek iradesini zayıflatmasının devletin elden gitmesine kadar varabilecek vahim sonuçları vardır. Elçinin ise işini iyi yapabilmesi, akli başında bir şekilde müzakere edebilmesi için içki içmemesi elzemdir. Bunun yanında diğer devlet adamları bakımından ise sarhoşluğu etkisiyle hizmetin ifasının gereği gibi yerine getirilemeyeceği de aşikârdır. Temizlik ve dış görünüşün iyi olması, hükümdarı halk

nazarında yükselteceği gibi, hizmetinde bulunanları da onun nazarında makbul kılacaktır. Diğer taraftan eserde özellikle sarayda görevli olan aşçıbaşı ve içkici başı gibi hizmetkârlara yapılan vurgu, hükümdarın rahatı için elzem bir husustur. Kutadgu Bilig’de Allah’ın birine devlet ve şeref ihsan edecekse, onun hayâ ve iz’an sahibi olmasına baktığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, hayâ sahibi olmak başta hükümdar olmak üzere, vezir, ulu hâcip ve elçiden beklenen bir özelliktir. Onların bu vasfa sahip olmaları hem kendilerinin hem de halkın güven içinde olmasını sağlayacaktır.

Halkın huzur ve refah içinde yaşaması hükümdarın güvenilirlik vasfına bağlıdır. Bunun yanında güvenilirlik meziyeti daha çok devlet işlerinde ve saray hizmetlerinde bulunanların beye karşı bir sorumluluğu olarak görülmüştür. İnatçı olmamak sadece hükümdara yüklenen bir özellik olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bu durum beyin emri altındaki devlet adamlarının hayatın olağan akışında bu özelliğe sahip olma ihtimalinin olmamasındadır. İnatçılık beyin işlerinin ters gitmesine ve sıkıntı çekmesine neden olacaktır.

Vefalı olma, insanı insan yapan bir özellik ve hükümdarın halka karşı bir borcudur. Eserde vezir, kâtip ve aşçıbaşının hem hükümdarlara hem de halka karşı vefalı olmalarına, gerektiğinde canlarını feda etmelerine vurgu yapılmıştır. Hürmet gösterme Kutadgu Bilig’in sistematığı içerisinde değerlendirildiğinde; başta akıl ve bilgi olmak üzere bunlara sahip olanlara ihsan edilen iyilik, fazilet ve ilime ayrı bir önem verildiği göze çarpmaktadır. Hükümdar, bu özelliklerden arındırılmış haliyle onlardan daha yüksek düzeyde bulunmadığı için onlara hürmet göstermek durumundadır. Hükümdarın ve halkın hizmetinde bulunanlar ise, hükümdara aynı hiyerarşi mantığı ile; halka da devleti temsil bakımından hürmet göstermekle mükelleftir.

Kin gütmemek, sadece hükümdara atfedilen bir vasıf olup, tek bir beyitte geçiyor olması düşük derecede bir öneme sahip olduğunu düşündürmektedir. Ne var ki, gereksiz kan dökülmesi ve yeni düşman kazanılmasının önünde geçmek için beylerin bu öğüde uyması gerekmektedir. Sadakat vasfı ile ilgili hükümdar ve diğer devlet adamları arasında net bir ayırım söz konusudur. Hükümdarın sadakati üzerine bir beyit bulunmamaktadır. Bu durum, onun konumundan dolayı, Allah’tan başka

kimseye borçlu olmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer devlet adamlarının ise beyden başka bir otoriteye sadakati ancak ihanete dalalet sayılabilecektir.

Sağlıklı olma durumu, eserde sadece vezire atfedilmiştir. Bu ise, onun sağlıklı bir hayat geçirmesi, tecrübesinin artması, dolayısıyla ondan devlet hizmetinde uzun zaman yararlanılabilmesi anlamını taşımaktadır. Olgunluk vasfına ilişkin eserde, hükümdara atıf yapılmamış olup, bu durumun hükümdarın meziyetlerinin ona Allah tarafından bahşedilen kut inancından kaynaklandığı düşünülmektedir. Beyin emrinde ise, muhtemelen ondan önceki beyden devralacağı olgun bir danışman olan vezir ile elçi ve kâtip gibi devlet adamları bulunacaktır.

Beyin asi olmamasına dair eserde beyit bulunmamakla birlikte, bey ne kadar boyun eğmez bir kişi ise devletin bekası için onun emrinde olan devlet adamları da bir o kadar itaatkâr olmalıdır. Haysiyet sahibi olma özelliği beye atfedilmemekle birlikte, diğer devlet adamlarından sadece kumandana yüklenen bir özelliktir. Kumandan, haysiyet ve şerefi için savaşır düşmana saldırmalı, gerekirse ölmeyi bilmelidir. Bu durumda ordusu da karşısındaki kuvvette saygı yanında korku uyandırıp muzaffer olacaktır.

Yusuf Has Hâcib, mal mülk edinmeme hususunda hükümdarı konu alan bir beyit kaleme almamıştır. Bunun nedeni gerek devletin hazinesinin beyin emrinde olması gerekse de üzerinde yaşanan yurt da dahil olmak üzere mülkün tamamının hükümdarın şahsında devlete ait sayılmasıdır. Bu özellik kumandan ve kapıcıbaşına atfedilmiştir. Mal hırsı bu kişileri zulüm veya yolsuzluğa varacak davranışlara sürükleyebilecektir.

Kinci olma özelliğinin sadece kumandana atfedilmesi anlamlı görünmektedir. Onun kinci olması düşmana karşı motivasyonunu güçlü tutacaktır. Soğukkanlı olma vasfı da kincilik gibi sadece kumandana mal edilmiş olup; o, bu özelliği dolayısıyla savaşlarda yoğun stres ile baş edebilecek, orduyu sevk ve idarede güçlük çekmeyecektir. Kararlılık özelliği de kumanda has bir durum olup, düşmana karşı zafer kazanabilmek kararlı bir irade ile mümkün olacaktır. İnatçı olmamak hükümdar için bir meziyet iken, olağan bir durum olarak hükümdarın inatçı olmasının övüldüğü bir beyit de bulunmamaktadır. İnatçılık da önceki vasıflar gibi yalnızca kumandan için

istenen bir özelliktir. Belirlenen hedeflere ulaşabilmek için elbette mücadelede inatçılık, yerinde bir davranış olacaktır. Titiz olmak, sadece içkicibaşına atfedilen bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Sarayda beyin sağlığının korunması bakımından bu oldukça önemlidir. Elinin sıkı olması yalnızca hazinedardan istenmektedir. Hazinedarın hasis davranması gerektiği belirtilerek, devletin hazinesini bir bakıma kendi malından daha dikkatle koruması beklenmiştir.

İdarecilik vasıflarından olan adaletin özellikle devletin başındaki hükümdara atfedildiği, daha sonra merkez teşkilatının başı olan vezire ve sarayda görevli ulu hâcibe yüklendiği görülmektedir. Doğru kanunlar koyarak adaletli muamele etmek hükümdarın saltanatının devamlılığını sağlayacaktır. Vezir ve ulu hâcib ise halkın beklentilerine cevap verebilmek için kanunları uygun biçimde ve yerinde tatbik edecektir. Ödül ve ceza konusunda doğal olarak hükümdarın yetkisi oldukça fazladır. Burada denge, beyin Kut'tan kaynaklanan cüz'i merhamet ve kudretinin yansıması olacaktır. Diğer taraftan merkez teşkilatının başında bulunan vezir, devlet görevlilerini taltif edip kanunları uygularken, sarayda görevli kapıcıbaşı iyilik ve kötülük sahiplerini beye rapor ederek, bu kişilere uygun muamele için aracılık etmektedir.

Kutadgu Bilig'e göre hükümdarlığı elde etmek, her iki dünyada huzuru elde edebilmek ve ülkenin refaha eriştirebilmesi için başlangıç olup, beyin bunları sağlaması için yoğun gayret ve çaba sarfetmesi gerekmektedir. Diğer devlet adamları da, devlet makamının sağladığı ikbal ve saadetin çalışmaya bağlı olduğunun idrakinde olarak vazifelerini yerine getirmesi gerekmektedirler. Yusuf Has Hâcib'e göre memleketin devamı ve huzuru, halkın saadet ve güvenliği beyin uyanık ve tedbirli olmasına bağlıdır. Fonksiyonel bir bakış açısı ile diğer devlet adamlarından da görevlerinin gereği olarak bu yönde bir beklenti söz konusudur. Siyaset sahibi olma nitelendirmesinin bugün bildiğimiz kelime anlamı dışında, kötülere karşı takınılması gereken bir tavır, zalimleri ıslah etmek için kullanılan bir yöntem olduğu değerlendirilmektedir. Bu vasıf eserinde, zulüm ve kargaşanın otoriter biçimde bastırılması noktasında hükümdar ve kumandan için kullanılmıştır.

Maharetli ve işine vakıf olunması hususunda eserinde hükümdar için ayrıca bir nitelendirme yapılmamıştır. Doğal olarak kut sahibi bir bey, maharete gerek tebaasından ve gerekse de hizmetindekilerden aşağı kalmayacaktır. Bu konuda en fazla

üzerinde durulan kişi kumandan olup, bunun başlıca sebebinin, savaşta alınacak bir yenilginin ülkenin kaybedilmesine ve diğer devlet adamlarının işlevsiz kalacağına dair düşünce olduğu değerlendirilmektedir. Hesap bilme hususunda eserin sistematik yapısına da uygun olarak en fazla hazinedar üzerinde durulmuştur. Devletin hazinesini idare edip, kaydını tutana kişi olarak hesap işlerine vakıf olması onun en temel vazifedir. Bununla birlikte devlet işlerinin aksamaması için vezirin hesaba; anlayış ve ifadede karşısındakilere üstünlük için elçisinde hesap ilimlerine hâkim olması gerekmektedir.

Kutadgu Bilig’de okuma ve yazma işi vazifelerinin gereği olarak özellikle vezir, ulu hâcib, elçi ve kâtibe yüklenmiştir. Bunlardan kâtip, temel görevi okuyup yazmak olan devlet adamıdır. O, yalnızca okuma yazma bilmekle kalmayıp güzel yazı yazma ve belagat yeteneklerine de sahip olmalıdır. Elçinin, doğal olarak bulunduğu ortamlardaki başarısı farklı dilleri bilmede ki maharetine bağlıdır. Eserde, devlet hizmeti, ona layık olan kişilerce görülecek bir iş olarak değerlendirilmiştir. Maharetli kişilerin hal ve tavırları taltif edilecek; onlar kamu hizmetine layık kişiler olarak uygun pozisyonlarda değerlendirilecektir.

Hilekâr vasfı sadece kumanda özgü olup, hilenin doğruluk dışı ayak oyunlarına başvurmadan ziyade kendisi ve hareket tarzı hakkındaki tüm bilgileri gizlemek veya bilenenler haricinde farklı biçimlerde taktik kullanma yolunu tercih etmek olarak değerlendirilmiştir.

Devletin sahibi ve milletin baş tacı olan hükümdarın dini galip kılması beklenmektedir. Takva sahibi olması, onu seçkin yapacak; dünyalık zevk ve heveslerin peşinden koşması ise, devletin başıboş kalmasına neden olacaktır. Diğer devlet adamlarının dindar olmaları, onları hükümdar ve devlet için daha işlevsel birer araç haline getirecektir. Hâkimiyetin Tanrı’dan alınması ve asil soydan gelme, sadece hükümdara has bir özelliktir. Türk devlet telakkisinin bir yansıması olarak hâkimiyetini Allah’tan alan hükümdar bunu bilip şükredecek ve ona göre hareket edecektir. Diğer taraftan bey, kut’u asil soya mensup olması sayesinde devralmaktadır.

Soydan gelen ve genetik bir özellik olan asalet, eserde daha çok tavır meselesi gibi anlatılmaktadır. Hükümdardan, asil bir soydan geldiği için asil tabiatlı ve seçkin

olması yanında ona uygun hareket etmesi beklemektedir. Tebaası ve emri altındaki kişilerin saadet ve ikbali onun tavır ve davranışlarına bağlıdır. Diğer taraftan diğer devlet adamlarının seçkin davranışları halkın ve beyin hayatını koruyacaktır.

Şöhretli olma eserde, hükümdar kumandan ve aşçıbaşına atfedilen bir özellik durumundadır. Hükümlanlık, Allah tarafından bahşedilirken, onun korunması ise iyi cesaret ve tedbirle gelen şöhretle mümkün olacaktır. Bahsedilen devlet adamları için şöhret; ikram, tedbir ve kahramanlıkla edinilebilecek bir özellik olup, bunun için çalışan devlet adamları için ikincil fayda ahiret saadeti olacaktır.

Sonuç olarak Yusuf Has Hâcib tarafından günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce kaleme alınan Kutadgu Bilig'in, yalnızca dönemin devlet adamları için yazılmış bir eser olmadığı, devlet adamlarında bulunması istenilen vasıflar bakımından günümüze ışık tutacak mahiyette bilgiler ihtiva ettiği açıktır. Nitekim Kutadgu Bilig'den tespit ve tahlil edilen vasıfların çok azının günümüzde devlet idaresinde görev almak için şart koşulan nitelikler olduğu, Türk kültür ve devlet tecrübesinin kazanımları neticesinde oluşan bu vasıfların günümüz idarecilerinde aranılması/olması halinde devlet yönetimine olumlu etkilerinin oldukça fazla olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, soyut yansımalarından oluşan kimi özelliklere sahip olma derecesinin ölçülmesi zor olabileceğinden, bu çerçevede yapılacak sınamalar için çeşitli ölçütler belirlenip ölçekler geliştirilmesi gerektiği de değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan Türk devlet tasavvuru ve devlet adamı konusunda gelecekte gerçekleştirilecek akademik çalışmalarda daha geniş bir zaman aralığı esas alınarak ve farklı eserlerden karşılaştırma yapılarak yürütülecek olan çalışmalarda daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesi de mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda yapılacak bir çalışmaya, tezde yapılan analiz önemli ölçüde katkı sağlayacak, en azından bir payanda veya hareket noktası teşkil edecektir. Ayrıca gelecek çalışmalarda bahsedilen türden bir ölçek geliştirilip devlet memuriyetlerinde esas alınacak biçime getirmek de mümkündür. Böylesi bir bilimsel çalışmanın ülkemiz ile sınırlı kalmaksızın diğer coğrafyalarda da bilim ve devlet adamları için yol gösterici ve işlevsel bir araç sunacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2018). Kamusal Güvenliğin Sağlanmasında Weberyen Bürokrasi ve Hiyerarşi Kavramı, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 667-684.

Adalıoğlu, H.H. (2013). Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, .34, 237-253.
<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/614/601>, (27.10.2019)

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M.A. ve Köker, L. (2009). *Kral- Devlet yada Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi.

Akal, C. B. (2016). *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi.

Akarsu, B. (1961). John Locke’un Devlet Felsefesi, *Felsefe Arkivi Dergisi*, 12, 72-85.

Akıncı, A. (2012) Modern Ulus Devletlerin Doğuşu, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70.

Akçora, E. (1996). Türk Tarihinde Göçler ve Önemli Sonuçları, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, Yaz 1996, 241-246.

Aksan G. Ve Çelik Ö. (2011). Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 1-10.

Akyılmaz, B. (1998). Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 1-2.

Altunok, H. (2016). Atama Yetkisi ve Bürokrasi Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (14), 166-180.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1986-1987). Devlet, Cilt.7, 202-205.

Arat, R.R. (1986). Kutadgu Bilig, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,, 1038-1047.

Arsal, S. M. (1947) *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi hukuk Fakültesi Yayınları.

Aşgın, S. (2014). Yusuf Has Hâcib ve Türklerde İdareci Tasavvuru, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26- 28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, 15-28 http://isamveri.org/pdfdrg/D234592/2014_ASGINS.pdf, (27.10.2019)

Atalay, B. (2002). Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. 2, 859-867.

Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 229-256.

Aytüre, S., Aydoğdu Bağcı, S. ve Berki Ö. (2017). Hansa Birliği (Avrupa Birliği'nin Sonu da Hansa Birliği Gibi Mi Olacak?), *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 523-541.

Bulduk, O. Ü. (2008). Yaşayış ve Kültür Açısından Eski Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Nedenleri, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri* (5-6 Kasım 2007), Sakarya Üniversitesi Yayınları, 47-55.

Caiden, Gerald E. (2009) Building Blocks toward a Theory of Public Administration, *Bureaucracy and Administration* (Editör: Ali Farazmand), New York (ABD): CRC Press, 125-138.

Can A.V, Karabınar S. ve Küçüker M. (2012). Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayât ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2), 68-100.

Cin, T. (2014). Avrupa Birliği Üyesi Yunanistan Anayasasında Millet, Halk ve Yunanistan Vatandaşlığı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 1-71.

Coşkun, A. (2007.) *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çandarlıoğlu, G. (2013) *İslam öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Çelik, A. ve Mardinli, İ. (2018). Yerel Seçilmişlerin Bürokrasi–Siyaset İlişmesine Bakışı: Şanlıurfa Örneği, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1 (1), 37-55

Çelik, Y. (2018) Geçmişten Günümüze Egemenlik Kavramı ve Değişen Egemenlik Anlayışı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3-4 (22), 393-441.

Dağtaş, E. (1999). Onsekizinci ve Ondokuzuncu Yüzyıllarda Kamusal Alan-Özel Alan İkilemi ve Basının Tarihsel Gelişimi, *Kurgu Dergisi*, 16, 157-173.

Daver, B. (1985). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara.

Demir, Ö. (2003) *Küresel Rekabette Etkin Devlet*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Derya, H. (2018) Hanse Birliğinden Hanse Kentlerine: Hanse Tüccarları Üzerine Ekonomi Politik Değerlendirme, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (66), 801-815.

Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk dil Kurumu Yayınları.

Donuk, A (1981). Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1979-1980, 10-11, 29-56.

Donuk, A (1990). Türk Hükümdarı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Durmaz, S. (2010). Yüksek Ortaçağ'da Papa İmparator Çatışması: Kılıç ile Âsâ'nın Savaşı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 93-120.

Durmuş, İ. (2017). Eski Türk Devletlerinin Ana Unsurları, Yönetimi ve Yöneticileri, *Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu*, İLESAM, T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu, TİKA, Türk Tarih Kurumu ve T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı. 11-37.

Dursun, D. (1992). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37-38 (1), 133-149.

Elias, N. (2004a) *Uygarlık Süreci (Cilt 1): Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler* (Çeviri: E. Ateşman), İstanbul: İletişim Yayınları.

Elias, N. (2004b) *Uygarlık Süreci (Cilt 2): Toplumun Değişimleri/ Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak* (Çeviri: E. Ateşman), İstanbul: İletişim Yayınları.

Eraslan, K. (1986). Yusuf Has Hâcib, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:13, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 438-440.

Ercilasun, A. B. (2003). İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat, (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt. 5. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 759-783.

Ergan, N. G. (1999). Siyasetnamelerimizde Çizilen "Devlet Adamı" Portresinin Temel Özellikleri, *Bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 8, 27-45.

Ergin M. (2015). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eröz, M. (1998). *Türk Ailesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Fanid, E. N. (2014). Siyasetin Meşruluğu Ya Da Meşruiyetin Siyaseti, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 28-39.

Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1981) *Türk Devletinin Tekâmülü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gömeç, S. Y. (1996). Kağan ve Katun, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (:29), 81-90.

Gömeç, S. (1997). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

Gömeç, S. (2000), İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20 (31), 52-92.

Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gömeç, S. Y. (2009). Divanü Lugat-it Türk'te Geçen Yer Adları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (46), 1-36.

Gözler K. (2001). Devletin Bir unsuru Olarak 'Millet' Kavramı, *Türkiye Günlüğü*, 64 (2001 Kış), 108-123.

Gözler, K. (2007). *Devletin Genel Teorisi*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

Güler, A. (1998). *Türklerde Aile ve Unsurları (Başlangıçtan XII. Yüzyıla Kadar)*, *Türk Ailesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 45-65.

Gültepe, N. (2002) İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi, . (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 2, 894-906.

Gümüş, T.T. (2010). Feodalizm: Avrupa Tarihinde Yeni Yaklaşımlar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47 (29), 39-64.

Has Hâcib, Y. (1959). *Kutadgu Bilig* (Çeviri: R.R. Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Heywood, A. (2013). *Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları.

Hobbes T. (2007). *Leviathan* (Çeviri: S. Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalçık, H: (2000). *Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği*, Doğu ve Batı, 2000-01, 13, 157-175.

Kafesoğlu, İ. (1971). Türk Fütuhât Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 2, 1-17.

Kafesoğlu, İ. (1976). *Türk Devleti, Atsız Armağanı*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 307-353.

Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kapani, M. (1992). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınları.

Kaşıkçı, O. (2002). Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. 2, 888-893.

Karadeniz, Ö. (1975). *Roma'da Kamulaştırma ve "Kamu Yararı" Kavramı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Koca, S. (2002a). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt. 2, 823-844.

Koca, S. (2002b). İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt. 5, 147-162.

Korkmaz, T. (2001). Dante Aligheri -Yaşamı ve Eserleri-, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2), 46-93.

Köktürk, A. (2011). Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7 (13), 73-97.

Kösoğlu, N. (1997). *DEVLET Eski Türkler' de İslam'da ve Osmanlı'da*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Köymen, M. A. (1966). *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayâtı*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 4 (6), 1-100.

Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi: İÖ Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma* (Çeviri: H. Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar: Tarihteki Otuzdokuz İlk* (Çeviri: H. Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Küçük A. (2015). Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Millî Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 6, 311-361.

Landsberger, B. (1943). Sümerler (Çeviri: M. O. Tosun), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1 (5), 89-96.

Ligeti, G (1982). *Asya Hunları, Attila ve Hunları* (Çeviri: Ş. Baştav), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Locke J. (2007). *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme: Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı* (Çeviri: F. Bakırcı), Ankara: Kırlandığı Yayınları.

Locke J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme* (Çeviri: F. Bakırcı), Ankara: Ebabel Yayınları.

Malkoç, E. S. (2017). Siyasi Yönetimde Meşruiyet Sorunu, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (15), 85-97.

Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi, Başlangıcından MS 1760'a kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, Cilt.1 (Çeviri: E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay ve O. Sevimli), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Mari, A. (1978). Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devlet Teşkilatı, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 209-226.

McNeill, W.H. (1985). *Dünya Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Maverdi ve Nizamülmük Örneği, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (2), 193-211.

Niyazi, M. (2015). *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.

Ögel, B. (1988). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Öz, Ş. (2011) Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11 (1), 19-35.

Özkul, F. (2011). Ulusal İrade ve Hukuk Devleti, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 94, 33-68.

Özdemir, G. (2009). Batı'da Ve Türklerde Egemenlik Kavramı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23. 123-138.

Özyüksel, M. (2007). *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Derin Yayınları.

Pamir, A. (2009). *Orta-Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 58 (2), 359-376.

Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Bursa: MKM Yayıncılık.

Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri II: Kitap*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Pehlivan K. (2006). *Türk Anayasalarında Milli Devlet, Ülke ve Vatandaşlık Kavramları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pektaş U. ve Ateş D. (2018). Uluslararası İlişkilerde Kırılgan Devlet Söylemi: Nedenleri ve Yaklaşımlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 1-14.

Poggi, G. (2014). *Modern Devletin Gelişimi* (Çeviri: Ş. Kurt ve B. Toprak), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Rasonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Rousseau J. J. (1997). *Toplum Anlaşması* (Çeviri: V. Günyol), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Rousseau J. J. (2012). *Toplum Sözleşmesi* (Çeviri: V. Günyol), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Roux, J. P. (2004). *Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Saygılı, A. (2010). *Modern Devletin Çıplak Sureti*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, :59 (1), 61-97.

Seyitdanlıoğlu, M. (2009). *Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 28 (45), 1-12.

Şahin, A. (2004). Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 523-547.

Şenel, A. (2011). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şenel, A. (1982) *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Taneri, A. (1996). Hâcib, TDVA İslam Ansiklopedisi, Cilt.14, 508-511.

Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Taşagül, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Taşagül, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tellioglu, İ. (2006) İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 209-224.

Temel Ö. P. (2016). İlahi Komedy: XXVIII-XXXIII-XXXIV Sayılı Kantolarla Dante'nin "Cehennem"inde Adalet Kavramı ve "Contrapasso " Yasası, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56 (1), 100-123.

Teziç, E. (2016). *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta.

Turan, O. (1999). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turhan, M. (2003). Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi, *Anayasa Dergisi*, 20 (8), 215-248.

tdk.gov.tr. Siyaset Kelimesi Anlamı, erişilen adres: sozluk.govtr. (Erişim Tarihi: 01.11.2019)

Türkdoğan, O. (2011). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uygun, O. (2003). *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış, *Mukaddime Dergisi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 1, 1-18.

Ülgen, P. ve Çaylı M. (2017) Ortaçağ Avrupa Ekonomisinin Mimarları Olan Tüccarlara Genel Bir Bakış, *History Studies International Journal of History*, 9 (5), 167-179.

Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Vergin, N. (2014). *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul: Doğan Kitap.

Von Mises, Ludwig (2007). *Bureaucracy*, Indianapolis (ABD), Liberty Fund Inc.

Yakıt, İ. (2000). Kuran Açısından Devlet ve Egemenlik Kavramı, *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (3-7 Mayıs 2000) II*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 15-20.

Yakıt, İ. (2016). Türk-İslam Düşüncesinde Devlet Kavramı, *I. Türk-İslam Siyasi Düşünce Kongresi Bildiriler Kitabı*, 8-10 Ekim 2015, Aksaray, 1-12.

Yıldırım, D. (1994). Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme, Oturma, *11. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (5-9 Eylül 1990)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 520-530.

Yıldırım, M. (2010). Kamu Yönetiminde Takdir Yetkisi: Geleneksel ve Yeni Kamu Yönetimi arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 839-861.

Yıldız, H. (2014). Hukuk Devleti'nin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 211-230.

Zabuncuoğlu Y. K. (1973). *Kamu Hukukuna Giriş: Devlet Tanım-Kaynak-Usuller*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Ziyai, A. (2017). Kutadgu Bilig Üzerine, (Çeviri: Y. Yasin) *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 9, 125-161.

EKLER

EK 1: Kutadgu Bilig’de Geçen Vasıfların Sayısal Tahlili Tablosu

SIRA	VASIFLAR	GÖREVİ											TOPLAM
		HÜKÜMDAR	VEZİR	KUMANDAN	ULU HACİP	KAPICI BAŞI	ELÇİ	KATİP	HAZİNEDAR	AŞÇI BAŞI	İÇKİCİ BAŞI	HİZMETKAR	
1	ADİL OLMAK	67	5		2								74
2	AKILLI ve BİLGİLİ OLMAK	64	22	1	18		12	3	8	5	1	4	138
3	ÖDÜL VE CEZA VERMEK	57	2			5							64
4	İYİ TABİATLI ve TAVIRLI OLMAK	48	10	2	11	2	4	1		2	1		81
5	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	48	18	15	4	4	4	4	4	4	3	1	109
6	DOĞRU ve DÜRÜST OLMAK	47	12	2	5		1	1	12	7	5	7	99
7	DİNDAR VE TAKVA SAHİBİ OLMAK	27	5		2			1	3	1			39
8	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	24	15	1	3	6		3	3	2		5	62
9	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	24	1	12	6	13	5		9			2	72
10	HÂKİMİYETİ TANRI'DAN ALMAK ve ASİL SOYLU OLMAK	24											24
11	YUMUŞAK HUYLULU OLMAK	20	5	1	1	3	2		4			2	38
12	KUVVETLİ CESARETLİ VE KAHRAMAN OLMAK	20	1	22			2						45
13	ALÇAK GÖNÜLLÜ ve GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	19	9	4	10		1		4			5	52
14	SABIRLI OLMAK	19		1	1								21
15	ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK	17	1		1					1	2		22
16	İÇKİ İÇMEMEK	13					10	2	2				27
17	FAZİLET SAHİBİ OLMAK	13	4		1		6						24
18	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	10	1	2	7	2	9	3	1			3	38
19	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	10	12	4	2		5	2	1	4	2		42
20	NEFSİN ESİRİ OLMAMA	9			1		1		1	1	1	1	15
21	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKAT ETMEK	8	3	1	7		1			7	1	1	29
22	ŞÖHRETLİ OLMAK	6		5						1			12
23	İNATÇI OLMAMA	6											6
24	HÜRMET GÖSTERMEK	5	1	2		1						6	15
25	HAYA SAHİBİ OLMAK	4	9		3		2	2	3	4	1		28
26	SİYASET SAHİBİ OLMAK	3		3			9						15
27	GÜVENİLİR OLMAK	3	7	2	5			14	7	6	4	4	52
28	VEFALİ OLMAK	3	4					1		2			10
29	KİN GÜTMEMEK	1											1
30	SADIK OLMAK		8		2	7	6	4	3	8	4	2	44
31	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK		5	70	1	2	9		3	1	5	12	112
32	HESAP BİLMEK		2				1		13				16
33	OKUMA YAZMA BİLMEK		1		1		4	5					11
34	LİYAKATLİ OLMAK		2										2
35	SAĞLIKLI OLMAK		1										1
36	OLGUN OLMAK		1				1	1		2	1		6
37	AŞI OLMAMA		1	1								2	4
38	HİLEKAR OLMAK			3									3
39	HAYSİYET SAHİBİ OLMAK			3									3
40	MAL MÜLK EDİNMEMEK			2		1							3
41	KİNCİ OLMAK			2									2
42	SOĞUKKANLI OLMAK			1									1
43	KARARLI OLMAK			1									1
44	İNATÇI OLMAK			1									1
45	TİTİZ OLMAK										1		1
46	ELİ SIKI OLMAK								4				4
	TOPLAM	619	168	164	94	46	95	51	85	58	32	57	1469

EK 2: Devlet Adamları Bazında Vasıfların Beyit Numaralarına İlişkin Tablolar**TABLO 1 HÜKÜMDAR'DA BULUNMASI GEREKEN VASIFLARI**

	VASIF	BEYİT	ADET
1	ADİL OLMAK	103,286,291,355,454,786,787,788,789,800,801,802,803,804,805,806,807,808,809,810,811,812,813,814,815,816,817,818,1367,1374,1433,1535,1451,1459,1689,1931,2015,2017,2023,2024,2030,2031,2032,2033,2034,2035,2132,2133,2134,2135,2136,2137,2168,2171,3107,3108,3266,3461,3462,3465,5285,5505,5574,5575,5576,5902,5903	67
2	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	217,218,219,220,221,222,223,224,225,250,251,252,254,255,277,278,279,281,288,289,290,298,300,301,303,405,408,410,469,470,472,1658,1780,1781,1933,1934,1951,1952,1953,1954,1956,1968,1971,1972,1989,1990,2168,2712,2713,3013,3014,3112,3467,4013,4413,5146,5196,5209,5231,5259,5266,5271,5403,5472	64
3	ÖDÜL VE CEZA VERMEK	636,642,1455,2959,2960,2961,2962,2963,2964,2965,2972,2973,2974,2975,2976,2977,2982,2987,2988,2989,5226,5227,5229,5230,5279,5505,5507,5515,5516,5517,5518,5519,5520,5521,5522,5523,5524,5525,5526,5527,5528,5529,5530,5532,5533,5535,5536,5537,5538,5539,5550,5551,5552,5553,5591,5592,5593	57
4	İYİ TABİATLI VE TAVIRLI OLMAK	108,226,227,230,411,1411,1434,1659,1661,1957,1963,1964,1965,1978,1981,1985,1987,2091,2036,2110,2125,2160,2161,2163,2998,3112,3266,3458,3467,5084,5086,5088,5094,5200,5209,5225,5227,5234,5237,5249,5262,5283,5306,5420,5510,5544,5608,5900	48
5	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	1402,1951,1964,2000,2049,2050,2060,2061,2073,2170,2619,2620,2973,2974,2977,2982,2998,3034,3035,3038,3040,3042,3043,3044,3045,3046,3047,3048,3049,3109,3110,5161,5075,5218,5220,5290,5294,5295,5358,5386,5520,5552,5553,5591,5592,5593,5902,5904	48
6	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	406,407,409,453,455,801,802,805,806,807,808,809,819,1659,1660,1661,1963,1977,2000,2010,2037,2038,2039,2062,2158,5074,5075,5079,5084,5170,5172,5173,5195,5197,5209,5210,5285,5506,5508,5510,5544,5601,5885,5887,5902,5903,5949	47
7	DİNDAR VE TAKVA SAHİBİ OLMAK	89,109,1372,1430,1431,1432,1433,1986,1987,5185,5186,5189,5217,5233,5235,5289,5301,5346,5347,5348,5408,5412,5423,5424,5425,5471,5488,	27
8	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	1411,1986,2932,2936,3109,5208,5407,5475,5500,5501,5502,5503,3014,5902,5905,2983,5241,5242,5243,5244,5546,5547,5548,5549	24
9	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	408,438,439,440,443,446,447,448,726,1437,1450,1451,2014,2015,2020,2023,2024,2094,2168,5163,5210,5231,5258,5272	24
10	HÂKİMİYETİ TANRIDAN ALMAK VE ASİL SOYLU OLMAK	88,90,92,276,277,109,1030,1031,1932,1933,1934,1935,1949,1950,1978,1979,1980,5191,5192,5193,5469,5470,5901,5947	24
11	YUMUŞAK HUYLU OLMAK	546,141,1415,1416,1433,1951,1965,1988,1997,2000,2072,2077,2078,2090,2106,2115,2170,5074,5216,5230	20
12	KUVVETLİ, CESARETLİ VE KAHRAMAN OLMAK	284,409,942,1949,1961,2043,2044,2045,2047,2048,2085,2168,2939,3109,3110,3013,5088,5381,5902,5905	20
13	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	552,1377,1933,1991,2012,2049,2060,2061,2073,2115,2118,2121,2170,5196,5211,5251,5323,5326,5420	19
14	SABIRLI OLMAK	588,629,630,631,632,633,1414,1988,996,1997,1998,1999,2060,2061,2078,2170,5217,5218,5219	19
15	ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK	706,1412,2073,2122,2160,2169,2170,2960,2965,3458,5197,5262,5272,5471,5902,5903,5904	17
16	FAZİLET SAHİBİ OLMAK	278,281,1957,1981,2074,2164,2171,3008,3009,3013,3112,5210,5301	13
17	İÇKİ İÇMEMEK	1434,2091,2092,2093,2094,2096,2097,2098,2101,2102,2103,2106,5208	13
18	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	1997,2000,2070,2071,2072,2076,2077,2078,5219,5251	10
19	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	546,1936,1963,1965,1978,1980,2005,5083,5191,5193	10
20	NEFSİN ESİRİ OLMAMAK	5196,5318,5321,5353,5403,5413,5472,5474,5475	9
21	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKAT ETMEK	2083,2084,2085,2086,2087,2089,2090,4109	8
22	ŞÖHRETLİ OLMAK	1585,2083,2168,5604,5605,5608	6
23	İNATÇI OLMAMAK	1667,1668,1670,2062,2064,2066	6
24	HÜRMET GÖSTERMEK	1455,3013,5520,5551,5552	5
25	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	1965,2000,2005,2007	4
26	SİYASET SAHİBİ OLMAK	2121,2128,2130,2131	4
27	GÜVENİLİR OLMAK	2038,5072,5073,	3
28	VEFALI OLMAK	1671,2039,2040	3
29	KİN GÜTMEMEK	1433	1

TABLO 2 VEZİR'DE BULUNMASI GEREKEN VASIFLARI

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	423,427,428,470,472,627,1489,1709,1710,1770,1771,1772,1773,1774,1775,2184,2185,2186,2188,2189,2218,2234	22
2	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	1115,1116,1117,1118,1119,1120,1121,1122,1123,1124,1125,1126,1127,1128,1129,2199,2200,2236	18
3	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	589,595,596,597,599,600,611,636,840,1504,1507,1619,2237,1505,1506	15
4	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	424,597,1505,1751,1752,1753,1759,2186,2187,2209,2210,2235	12
5	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	422,423,2184,2186,2187,2189,2194,2195,2197,2418,2419,2420	12
6	İYİ TABİATLI VE TAVIRLI OLMAK	1490,1774,1775,2182,2190,2194,2195,2198,2237,2242	10
7	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	2199,2201,2202,2203,2204,2205,2206,2207,2235	9
8	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	1702,1703,1704,1705,2229,2230,2231,2232,2233	9
9	SADIK OLMAK	424,595,1507,1716,1719,1721,1753,2184	8
10	GÜVENİLİR OLMAK	424,2199,2237,2678,2679,2680,2681	7
11	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	423,424,428,2185,2236	5
12	YUMUŞAK HUYLU OLMAK	1490,1505,2188,2209,4140	5
13	ADİL OLMAK	545,2179,2196,2208,41400	5
14	DİNDAR VE TAKVA SAHİBİ OLMAK	1507,2186,2190,2191,2192	5
15	FAZİLET SAHİBİ OLMAK	465,466,1489,1795	4
16	VEFALI OLMAK	2195,2197,2198,2237	4
17	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKAT ETMEK	2208,2213,2217	3
18	HESAP BİLMEK	2218,2219	2
19	LİYAKATLİ OLMAK	614,1490	2
20	ÖDÜL VE CEZA VERMEK	1770,236	2
21	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2229	1
22	OKUMA VE YAZMA BİLMEK	2234	1
23	KUVVETLİ, CESARETLİ VE KAHRAMAN OLMAK	2217	1
24	SAĞLIKLI OLMAK	485	1
25	ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK	2235	1
26	OLGUN OLMAK	2234	1
27	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	2236	1
28	HÜRMET GÖSTERMEK	1504	1
29	ASİ OLMAMAK	2420	1

TABLO 3 KUMANDAN' DA BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2271,2341 ila 2409	70
2	KUVVETLİ, CESARETLİ VE KAHRAMAN OLMAK	2271,2274,2279,2282,2283,2298,2299,2303,2309,2310,2311,2314,2323,2326,2369,2378,2379,2380,2381,2382,2383,2384	22
3	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2274,2275,2276,2279,2317,2318,2319,2320,2321,2322,2325,2408,2409,2411,4138	15
4	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	2273,2313,2314,2331,2342,2347,2348,2353,2358,2586,4138,4143	12
5	ŞÖHRETLİ OLMAK	2277,2298,2320,2337,2338	5
6	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	2274,2294,2295,2296	4
7	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2418,2419,2420,2273	4
8	HİLEKÂR OLMAK	2311,2327,2356	3
9	SİYASET SAHİBİ OLMAK	2300,2301,2303	3
10	HAYSİYET SAHİBİ OLMAK	2290,2291,2293	3
11	MAL MÜK EDİNEMEMEK	2277,2278	2
12	İYİ TABİATLI VE TAVIRLI OLMAK	2294,2321	2
13	KİNCİ OLMAK	2311,2312	2
14	GÜVENİLİR OLMAK	2321,2324	2
15	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	2324,4143	2
16	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2295,2408	2
17	HÜRMEK GÖSTERMEK	2303,2403	2
18	SOĞUKKANLI OLMAK	2274	1
19	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	2282	1
20	SABIRLI OLMAK	2359	1
21	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	2361	1
22	ASİ OLMAMAK	2420	1
23	KARARLI OLMAK	2328	1
24	YUMUŞAK HUYLU OLMAK	2295	1
25	İNATÇI OLMAK	2311	1
26	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKATE ETMEK	2298	1

TABLO 4 ULU HÂCİP'TE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	2441,2447,2448,2449,2450,2451,2452,2453,2454,2455,2456,2457,2469,2473,2474,2481,2482,2488	18
2	İYİ TABİATLI VE TAVIRLI OLMAK	2436,2437,2444,2461,2476,2478,2487,2488,2507,2508,2509	11
3	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	2469,2470,2471,2472,273,2475,2476,2477,2478,2487	10
4	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2440,2477,2478,2487,2488,2505,2519	7
5	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKAT ETMEK	2458,2464,2465,2467,2468,2487,2488	7
6	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	2453,2481,2487,2503,2504,2505	6
7	GÜVENİLİR OLMAK	2436,2480,2511,2512,2519	5
8	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	2436,2458,2481,2507,2512	5
9	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2441,2442,2506,4144	4
10	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	2441,2444,2445	3
11	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	2437,2503,2506	3
12	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2437,2438	2
13	SADIK OLMAK	2432,2504	2
14	ADİL OLMAK	2474,2490	2
15	DİNDAR VE TAKVA SAHİBİ OLMAK	2436,2461	2
16	NEFSİN ESİRİ OLMAMAK	2504	1
17	ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK	2473	1
18	YUMUŞAK HUYLU OLMAK	2446	1
19	FAZİLET SAHİBİ OLMAK	2482	1
20	SABIRLI OLMAK	2480	1
21	OKUMA YAZMA BİLMEK	2482	1
22	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2492	1

TABLO 5 KAPICIBAŞI'DA BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	2543,2544,2545,2546,2549,2550,2551,2562,2563,2582,2583,2584,2585	13
2	SADIK OLMAK	2529,2568,2570,2571,2572,2574,2589	7
3	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	2529,2530,2570,2571,2573,2574	6
4	ÖDÜL VE CEZA VERMEK	2539,2542,2543,2544,2545	5
5	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2559,2560,2561,265	4
6	YUMUŞAK HUYLULMAK	2531,2576,2577	3
7	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2576,2577	2
8	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2531,2555	2
9	İYİ TABİT VE TAVIRLI OLMAK	2576,2577	2
10	HÜRMET GÖSTERMEK	2548	1
11	MAL MÜLK EDİNMEMEK	2561	1

TABLO 6 ELÇİ'DE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	2597,2600,2603,2604,2605,2606,2621,2628,2630,2638,2639,2660	12
2	İÇKİ İÇMEMEK	2649,2650,2651,2652,2653,2654,2655,2656,2657,2658	10
3	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2601,2631,2636,2648,2660,2661,2665,2666,2733	9
4	GÜVENİLİR OLMAK	2607,2640,2642,3816,3817,3818,3819,3820,4980	9
5	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2631,2632,2633,2634,2635,2641,2642,2732,2733	9
6	FAZİLET SAHİBİ OLMAK	2630,2637,2643,2645,2646,2647	6
7	SADIK OLMAK	2607,2608,2609,2610,2927,2928	6
8	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2597,2598,2603,2927,2928	5
9	İYİ TABİATLI VE TAVIRLI OLMAK	2598,2639,2640,2664	4
10	CÖMERT OLMAK	2607,2611,2927,928	4
11	OKUMA VE YAZMA BİLMEK	2628,2629,6231,2636	4
12	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	2621,2622	2
13	KUVVETLİ, CESARETLİ VE KAHRAMAN OLMAK	2597,2664	2
14	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	2600,2638	2
15	YUMUŞAK HUYLULMAK	2621,2623	2
16	DOĞRU VE DÜRÜS OLMAK	2607	1
17	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	2660	1
18	HESAP BİLMEK	2633	1
19	OLGUN OLMAK	2930	1
20	NEFSİN ESİRİ OLMAMAK	2649	1
21	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMZİLİĞE DİKKAT ETMEK	2663	1

TABLO 7 KÂTİP'TE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	GÜVENİLİR OLMAK	2675,2676,2677,2679,2680,2681,2683,2689,2691,2692,2703,2704,2737,4146	14
2	OKUMA VE YAZMA BİLMEK	2732,2733,2693,2694,2695	5
3	MAHARETLİ İŞİNE VAKIF OLMAK	2693, 2732,2733,5913	4
4	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2721,2725,2726,2728	4
5	SADIK OLMAK	2721,2727,2927,2928	4
6	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	4048,5910,5913	3
7	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2693,2694,2695	3
8	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	2731,4048,4049	3
9	İÇKİ İÇMEMEK	2729,2730	2
10	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	2927,2928	2
11	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2927,2928	2
12	İYİ TABİAT VE TAVIRLI OLMAK	2729	1
13	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	2721	1
14	DİNDAR VE TAKVA SAHİBİ OLMAK	676	1
15	VEFALI OLMAK	2728	1
16	OLGUN OLMAK	2930	1

TABLO 8 HAZİNEDAR'DA BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	HESAP BİLMEK	2772,2773,2774,2775,2776,2777,2778,2780,2781,2782,2783,2784,4084	13
2	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	2744,2753,2756,2757,2758,2759,2760,2788,2789,2792,2806,4145	12
3	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	2161,2162,2169,2273,2779,2781,2791,2799,2813	9
4	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	2761,2762,2770,2771,2772,2788,2789,2790	8
5	GÜVENİLİR OLMAK	2744,2750,2780,2793,2805,2822,4145	7
6	YUMUŞAK HUYLU OLMAK	2804,2806,2821,2822	4
7	ELİ SIKI OLMAK	2765,2766,2799,2800	4
8	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2751,2752,2754,2755	4
9	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ OLMAK	2795,2796,2797,2798	4
10	SADIK OLMAK	2161,2167,2168	3
11	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2801,2802,2803	3
12	DİNDAR VE TAKVA SAHİBİ OLMAK	2751,2752,2755	3
13	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	2849,4048,4049	3
14	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	2927,2928,2821	3
15	İÇKİ İÇMEMEK	2764,2765	2
16	NEFSİN ESİRİ OLMAMAK	2793	1
17	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMAK (HİTABET)	2804	1
18	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2768	1

TABLO 9 AŞÇIBAŞI'NDA BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	SADIK OLMAK	2830,2831,2832,2865,2866,2867,2927,2928	8
2	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKAT ETMEK	2843,2846,2854,2855,2856,2857,2858	7
3	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	2829,2830,2835,2859,2854,2859,2860	7
4	GÜVENİLİR OLMAK	2835,2836,2839,2870,2872,2891	6
5	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	2868,2072,2073,2074,2075	5
6	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2843,2847,2927,2928	4
7	HAYÂ SAHİBİ OLMAK	2830,2867,2927,2928	4
8	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2829,2875,2927,2928	4
9	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	2868,2869	2
10	İYİ TABİAT VE TAVIRLI OLMAK	2828,2854	2
11	OLGUN OLMAK	2835,2931	2
12	VAFALI OLMAK	2871,2875	2
13	ŞÖHRETLİ OLMAK	2871	1
14	ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ OLMAK	2830	1
15	TAKVA SAHİBİ VE DİNDAR OLMAK	2844	1
16	NEFSİNE HÂKİM OLMAK	2867	1
17	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2869	1

TABLO 10 İÇKİCI-BAŞI'NDA BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	2884,2885,2900,2901,2926	5
2	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	2886,2887,2902,2903,2904	5
3	GÜVENİLİR OLMAK	2884,2885,2891,2926	4
4	SADIK OLMAK	2885,2905,2927,2928	4
5	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	2885,2927,2928	3
6	ŞEFKATLİ VE MERHAMETLİ	2905,2906	2
7	HAYA SAHİBİ OLMAK	2927,2928	2
8	ASİL TABİATLI VE SEÇKİN OLMAK	2927,2928	2
9	NEFSİN ESİRİ OLMAMAK	2884	1
10	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	2896	1
11	TİTİZ OLMAK	2900	1
12	İYİ TABİAT VE TAVIRLI OLMAK	2912	1
13	DIŞ GÖRÜNÜŞE VE TEMİZLİĞE DİKKAT ETMEK	2917	1
14	OLGUN OLMAK	2931	1

TABLO 11 HİZMETKARLAR'DA BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR**(BEYLERE HİZMET ETMENİN USUL VE NİZAMI)**

NO	VASIF	BEYİT	ADET
1	MAHARETLİ VE İŞİNE VAKIF OLMAK	4038,4039,4043,4111,4112,4113,4114,4120,4122,4152,4130,4131	12
2	DOĞRU VE DÜRÜST OLMAK	4045,4052,4094,4108,4117,4119,4121	7
3	HÜRMET GÖSTERMEK	4085,4150,4151,4152,4153,4154	6
4	ALÇAK GÖNÜLLÜ VE GÖNÜL SAHİBİ	4039,4073,4106,4111,4116	5
5	GAYRETLİ VE FAYDALI OLMAK	4039,4040,4093,4106,4134	5
6	AKILLI VE BİLGİLİ OLMAK	4045,4077,4078,4079	4
7	GÜVENİLİR OLMAK	4041,4102,4105,4108	4
8	GÜZEL VE ETKİLİ KONUŞMA (HİTABET)	4052,4117,4126	3
9	UYANIK VE TEDBİRLİ OLMAK	4040,4051	2
10	ASİ OLMAMAK	4085,4120	2
11	SADIK OLMAK	4121,4137	2
12	CÖMERT VE GÖZÜ TOK OLMAK	4106,4107	2
13	YUMUŞAK HUYLU OLMAK	4112	1
14	NEFSİN ESİRİ OLMAMAK	4118	1
15	DIŞ GÖRÜNÜŞ VE TEMİZLİĞE DİKKATE ETMEK	4109	1

ÖZGEÇMİŞ

16.01.1979 tarihinde Karabük'te doğdu. A:Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden 2002 yılında mezun oldu. 2014 Yılında Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünü bitirdi. 2001 yılında Sosyal Güvenlik Kurumunda çalışmaya başladı. Halen Karabük Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğünde Sosyal Güvenlik Denetmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. Temel ilgi alanları, genel Türk tarihi, Türk devlet düşüncesi, bürokrasi ve sosyal güvenlik sistemidir.